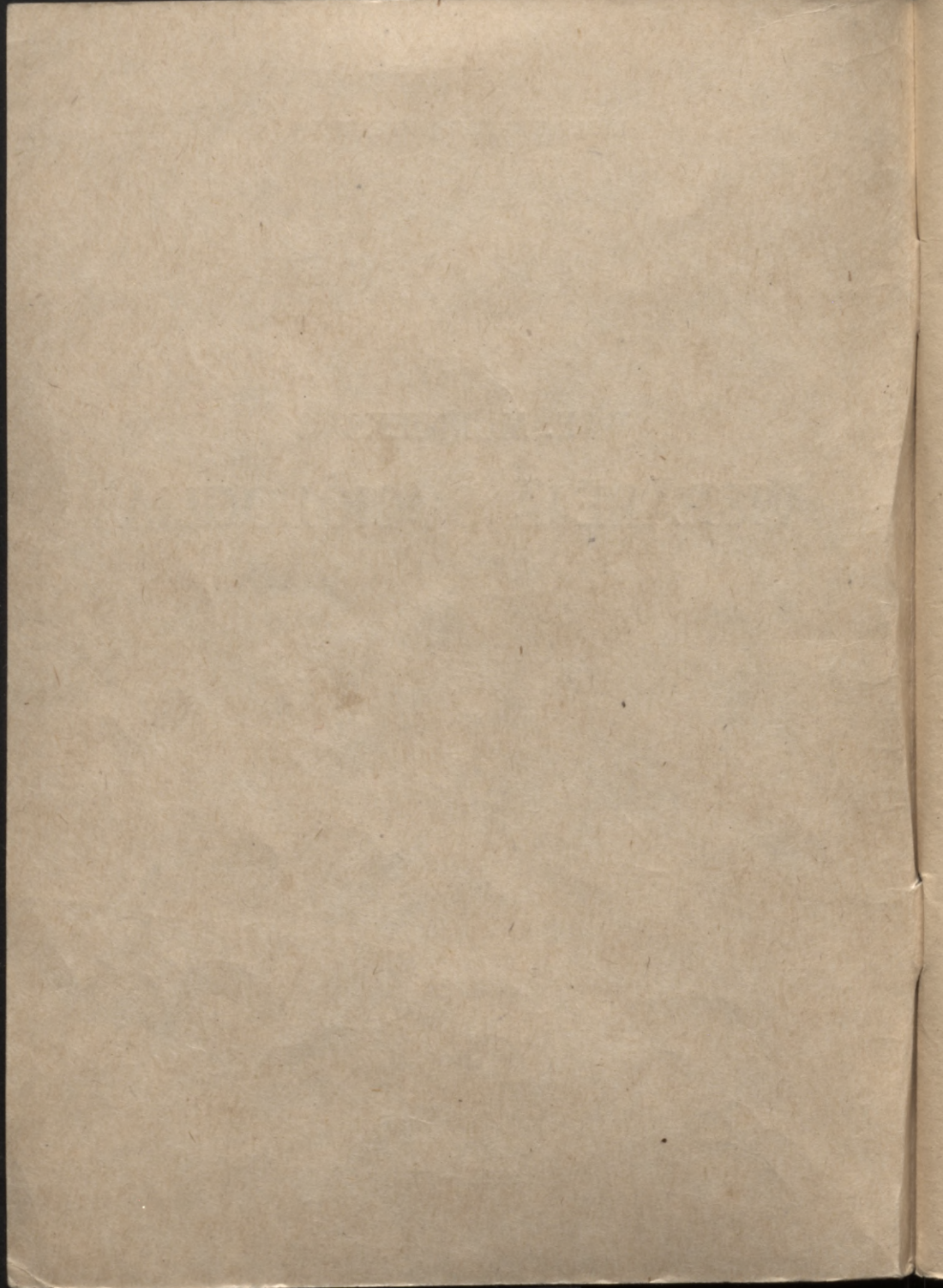

RIGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE

E. MŪRNIĒKS

VISPĀRĒJĀ SOCIOLOĢIJA

RĪGA — 1993

93-3
L 805

L
30

Rīgas Tehniskā universitāte
Socioloģijas un pedagogijas katedra

E.Mūrnieks

VISPĀRĒJĀ SOCIOLOĢIJA

Socioloģija kā zinātne. Sabiedrība.
Personība. Sociālās grupas un kopības.

Lekciju konspekts

1.daļa

Rīgas Tehniskā universitāte
Rīga - 1993

Lāvijas Nacionālā

BIBLIOTĒKA

BEK 60.5.873

Vi 800

I

93. 25.001

0304029538

Lekciju konspēkts ir pirmais mēģinājums sistematizētā veidā latviešu valodā izklāstīt pamatmatematiku "Vispārējās socioloģijas" kursā.

Lekciju konspēkti nepretendē uz aplūkojamo problēmu vispusīgu izklāstu. To uzdevums ir palīdzēt studentiem, topošajiem inženieriem, iepazīties ar socioloģijas pamatjēdzieniem, labāk izprast savu vietu sabiedrībā. Lekciju konspēkts ir tikai pamats patstāvīgām socioloģijas studijām.

Lekciju konspēkta I.daļā ir aplūktas galvenās socioloģijas atziņas par sabiedrības būvi, sociālām grupām un personību.

II.daļā aplūkos kultūras, poitikas, vadības socioloģiskās problēmas, ka arī metodisku socioloģisko pētījumu organizēšanu.

Darbs iespiests saskaņā ar Socioloģijas un pedagoģijas katedras 1991.g.10.10.sēdes lēmumu, protkols Nr.2.

Recenzenti: V.Kuņickis, L.Gudzuka.

Atbildīgā redaktore: A.Freiberga.

Rīgas Tehniskā universitāte.
1993.g.

0303000000

V M E12(II)-91

Arpus plāna

Ievada vietā

Latvijas sabiedrība mūsdienās trodas sociālā lūzuma apstākļos. To radījušas un turpmāk vēl vairāk pastiprinās dziļas un vispusīgas sociāli ekonomiskas un politiskas reformas, kuru mērķis ir nodrošināt cienīgus dzīves apstākļus tautai kopumā un katram cilvēkam atsevišķi.

Tāpat ainas aptverušas sabiedrības visas dzīves sfēras. Jaunas vēsmas ir jūtamas arī augstskolu dzīvē. Augstskolā jāgatavo laikmeta prasībām atbilstoši, vispusīgi sagatavoti speciālisti, augsti intelektuāli attīstīti cilvēki, kas spēj orientēties ļoti sarežģītajos mūsdienā apstākļos, operatīvi pieņemt pareizus lēmumus.

Kļūst sarežģītāka arī inženieru darbība. Viens daļa no RTU absolventiem iekļaujas uzņēmējdarbībā, citi kļūst par vadītājiem. Arī ierindas inženierim jāizprot mūsdienās notiekošo pārmaiņu sociālā būtība, katra cilvēka vieta tajās. Pozitīvās pārmaiņas ir iespējamās tikai tad, ja katrs cilvēks (speciālists un nerobežotais, vadītājs un izpildītājs) apzinīgi (resp. ar izpratni) un aktīvi iekļausies notiekošos procesos. Spēs tos pareizi izvērtēt un atbalstīt visu progresīvo un nepieļaut jaunās sabiedrības deformācijas.

Socioloģija - zinātne par sabiedrības uzbūvi, tās funkcionēšanu un attīstību, sociālajām attiecībām un sociālajām kopībām. Socioloģijas galvenais izpētes objekts ir dažādas sociālās grupas un kopības (profesionālās, demogrāfiskās, nācijas, ģimene, kolektīvs utt.), kā arī personība. Socioloģiskās zināšanas un sociālā informācija ir pamats, uz kura balstās ražošanas pārvaldes organizācija (sociālās attiecības), tā ir neatņemama menedžmenta, marketinga, biznesa un ekoloģisko problēmu risināšanas sastāvdaļa.

Tirgus attiecībās socioloģijas loma strauji palielinās, jo praktiski nav iespējams pieņemt dažādus pašpārvaldes lēmumus bez attiecīgās sociālās informācijas, bez sabiedriskās domas izpētes.

Tāda ir socioloģijas nozīme. Taču socioloģijas apgušanā ir lielas problēmas. ¹ Svarīgākā no tām ir mazais socioloģiskās literatūras klāsts latviešu valodā. Faktiski nav mācību grāmatas, kurās sistematizētas būtu izklāstītas socioloģiskās zinātnes pamatproblēmas. Lai aizpildītu šo tukšumu, autors piedāvā lekciju materiālus, kādas ir šo materiālu īpatnības?

Pirmkārt, šie materiāli ir 1990. un 1991. g. lasīto lekciju konapēkts socioloģijā inženierekonomikas fakultātes studentiem. Ilustratīvais materiāls, dažādi uzskati, diskusijas par aplūkotojām problēmām ir palikušas (gandrīz) ārpus šiem materiāliem, jo visu to nebija iespējams ietvert tekstā tā [neliela] apjoma dēļ. Tas ir atstāts studentu patstāvīgam darbam.

Otrkārt, lekciju materiālu apjoms, struktūra un saturs nav domāti profesionālu sociologu sagatavošanai. Lekciju uzdevums ir daudz pieticīgāks - sniegt nepieciešamo materiālu, svarīgākās atziņas, lai topošie inženieri spētu orientēties sociālos procesos, lai likvidētu sociālo analfabētismu un, ja tas ir nepieciešams, inženieri, vadītāji būtu spējīgi iesaicināt profesionālos sociologus nopietnu jautājumu risināšanai, varētu ar tiem atrast kopīgu valodu un sociāli profesionālajā darbībā nepieļautu elementāras kļūdas attiecībā ar cilvēkiem.

Treškārt, lekciju materiālus autors ir centies maksimāli atbrīvot no ideoloģiskiem šampiem, dažādām dogmām. Prioritāte ir piešķirta izklāsta zinātniskam pamatojumam, nevis ideoloģiskiem apsvērumiem, kā tas bija vēl neesen.

Ceturtkārt, autors nav gribējis uzspiest tikai savu problēmu vērtējumu, laur, kur vien ir iespējams un nepieciešams, ir minēti arī citi uzskati. Studentu uzdevums, apgūstot vielu, veidot pašam savu viedokli.

Piektkārt, autors neuzspiež savus uzskatus un atzīst zinātniskās pieejas daudzveidību (arī pilnīgi no pretējām pozīcijām). Pilnīgi noliedz socioloģijas sadalīšanu pēc ideoloģiskiem principiem "buržuāziskajā" un "marksistiski leģitīmajā".

Autors, visus aplūkojamos jautājumus tomēr ir šķaidījis, pamatojoties uz zināmiem principiem, nevis atsakoties no principiem vispār.

Šie pamatprincipi ir:

1) visas parādības, sociālie procesi jāaplūko kā savstarpēji saistītas sarežģītas sociālās sistēmas, kuras vēsturiskā attīstībā mainās;

2) katrā sociālā sistēmā pilda noteiktas sociālās funkcijas;

3) sociālā attīstība ir sarežģīts un pretrunīgs process; konflikti, pretrunas - ir attīstības pamats;

4) sociālo procesu pamatā, to alfa un omega, ir cilvēks (personība) viss tā daudzveidībā. Tāpēc prioritāte dažādu sociālo parādību analizē ir piešķirama vispār cilvēciskām, humānām vērtībām. Tās ir augstāk par visām pārējām;

5) sociālo procesu, dažādu sociālo apvienību (kopu un kopiņu) analīzes pamatā ir reālas dzīves norises prakse, nevis kabinetos radītās teorijas;

6) socioloģijas uzdevums ir nevis pārveidot sabiedrību, bet palīdzēt to labāk izprast un uz šī pamata sekmēt tās stabilizāciju, cilvēka cienīgu apstākļu izveidošanu;

7) socioloģijas kurss apgūšana prioritāte jādod studentu socioloģiskās domāšanas attīstīšanai, nevis abstraktu atziņu iegaumēšana.

Tādas ir dažas šo materiālu īpatnības. Vai autora iebures ir realizētas, vai nē par to spriedis lasītājs - students.

Materiālu apjoms atbilst 35 lekciju stundu kursam. Daži temati tiek lasīti 4-6 st.

Ar cieņu

E. Nūrnika

1. temats. Socioloģija kā zinātne

Ja notiktu aptauja, kurā būtu uzdots jautājums - "kas ir socioloģija?" tad apmēram 9 no katrām 10 aptaujātajiem atbildētu - "tā ir anketēšana", "tā ir aptaujas organizēšana", "tā ir sabiedriskās domas izpēte" utt., Aptaujas veic dažādas organizācijas (statistikas pārvalde, citas valsts institūcijas, sabiedriskās organizācijas (utt.), tās veic dažādu zinātņu pārstāvji (ekonomisti, demogrāfi, mediķi, izglītības darbinieki (utt.). Bet vai socioloģiskajās aptaujās ir arī organizatorus var uzskatīt par socioloģiem? Acīmredzot,

nē. Socioloģija ir kaut kas cits. Mēģināsim atbildēt uz sākotnējo izvirzīto jautājumu. Aplūkosim divas problēmas: 1) socioloģijas priekšmets; 2) socioloģisko zināšanu nozīme dzīves norisēs mūsdienās. Vārds "socioloģija" cēlies no latīņu valodas "societas" - sabiedrība un grieķu "logos" - vārds, jēdziens, mācība. Tātad socioloģija - sabiedrības mācība.

Jēdzienu "socioloģija" zinātnes apritē ieviesa A. Sen-Simone skolnieks Oģijs Konte 19. gs. vidū. Sākumā ar "socioloģiju" apzīmēja visu zināšanu kompleksu par sabiedrību. Vēlāk, 20. gs., cilvēku priekšstatiem par sabiedrību paplašinoties, socioloģija kļuva par atsevišķu sabiedrisko zinātņu nozari, kura "pēta sabiedrību un sabiedriskās attiecības" (pēc amerikāņu sociologa V. Smelzera domām). Šis definējums ir pareizs, taču pārāk abstrakts.

Lai iegūtu pilnīgāku priekšstatu par socioloģiju kā zinātni, jāievēro, ka šis zinātnes pamatjēdziens ir - "sociālais". "Sociālais" jāatšķir no jēdziena "sabiedriskais". "Sabiedriskais" - ir jēdziens ar lašāku saturu. Tas aptver visas sabiedriskās parādības, raksturo sabiedrību vispār vai arī tās atsevišķos uzbūves elementus - ekonomisko, politisko, garīgo un citas apakšsistēmas.

"Sociālais" - ir šaurāks jēdziens. Tas aptver cilvēku savstarpējās attiecības, cilvēku attieksmi pret dzīves apstākļiem un faktoriem, cilvēka vietu un lomu sabiedrībā, sociālo grupu savstarpējās attiecības un cilvēku attieksmi pret grupām un grupu attieksmi pret cilvēku.

Katrā cilvēku dzīves sfērā (ekonomiskajā, politiskajā, garīgajā) iespējams izdalīt šo sociālo aspektu - proti, cilvēku attiecības. Socioloģija pēta šīs attiecības.

Lai to veiktu, ir jāizdala objekts un priekšmets socioloģijas zinātnē.

Izzināšanas objekts ir tas, ko pētnieks mēģina izziņāt. Tas ir parādības, ko pētnieks uztver kā objektīvo realitāti. Zinātnes priekšmets nav līdzvērtīgs izziņāšanas objektam. Zinātnes priekšmets atspoguļo objektīvo realitāti abstraktā liemenī, izdala tās funkcionēšanas likumsakarības.

Ievērojamais krievu sociologs prof. V. Jādovs socioloģijas priekšmetu definē šādi: "Socioloģija ir zinātne par sociālo kopību un sociālo procesu tapšanu, attīstību un funkcionēšanu, tā ir zinātne par sociālajām attiecībām kā savstarpējo sakaru un sadarbības mehānismu starp pašām kopībām, kā arī starp kopībām un personību". (2,11) Ir arī vairākas citas socioloģijas priekšmeta definīcijas (sk. norādīto literatūru tematu beigās). Kaut gan autoriem ir zināmas uzskatu atšķirības, tomēr tie ir vienoti uzskatos par to, ka socioloģija ir zinātne, kas pēta sociālās kopības, sociālās attiecības (attiecības starp personību un kopībām, kā arī attiecības starp kopībām), cilvēka vietu un lomu sabiedrībā. Šeit jāpaskaidro, ka ir divu veidu attiecības, kuras veidojas starp atsevišķiem cilvēkiem, cilvēkiem un sociālām kopībām. Viens veids - tās ir starppersonu attiecības (attiecības starp Jāni un Pēteri kā cilvēkiem). Cits veids - attiecības starp atsevišķiem cilvēkiem (gan atsevišķiem cilvēkiem un sociālām kopībām) kā attiecības starp sociālo lomu, sociālo funkciju, sociālās darbības subjektiem. Socioloģija pēta galvenokārt otra veida attiecības - sociālās attiecības (strādnieks - darba devējs, priekšnieks - padotais utt.). (Sīkāk par to citos tematos).

Sabiedrībā ir sociālo kopību daudzveidība un plašs sociālo attiecību klāsts. Socioloģija pēta dažādu tipu un līmeņu kopības: sabiedrību kā vienotu sociālo veidojumu, sociālās kopības, kuru atšķirības nosaka to locekļu dažādās attiecības pret ražošanas līdzekļiem, kopības, kuras izveidojušās darba sabiedriskās darbības rezultātā (sociāli profesionālais da-

lijas), kopības, kuras radušās uz kultūras un vēstures sadarbības bāzes (tautas, nācijas), kopības uz radniecīgo attiecību pamata (ģimenes) un citas. Socioloģija pēta arī sociālo organizācijas, sociālos institūtus, dažādas sociālās grupas, kā arī personību. Visi šie veidojumi rada plašu sociālo attiecību diapazonu. Sociālo kopību un sociālo attiecību daudzveidība ir bijusi par pamatu tam, ka ir izveidojusies vairāk nekā 40 atšķirīgas socioloģijas nozares. Šīs nozares ir relatīvi patstāvīgas, tomēr tās vieno kopīgi teorētiskie pamatprincipi, konkrētas izpētes organizācijas metodes.

nozīmīgākās no šīm nozarēm ir: pilsētu, lauku, atpūtas, zinātnes, mākslas, kultūras, masu komunikāciju, armijas, medicīnas, starptautisko attiecību, jaunatnes, vecuma, morāles, izglītības, sabiedriskās domas, dzimuma, politikas, tiesību, noziedzības, reliģijas, ģimenes, sporta, darba, pārvietības, ekonomikas, valodas socioloģija.

Tomēr, neraugoties uz socioloģijas nozaru daudzveidību, tajā iespējams izdalīt divus vispārīgākus līmeņus: teorētisko un empirisko. Teorētiskā socioloģija atklāj sociālās attiecības vispārīgākus, atsedz būtiskās sociālo attiecību un kopību funkcionēšanas likumsakarības. Empiriskā socioloģija nodrošina jaunu empirisko faktu iegūšanu un to spikpošumu (empiriskā līmenī, proti, bez dziļākiem secinājumiem), empirisko datu iegūšana un materiālu spikpošana ir obligāta nosacījums teorētisko atziņu pilnveidošanai un attīstīšanai. Empiriskā socioloģija ir teorētiskās socioloģijas attīstības pamats.

Teorētiskajos un empiriskajos socioloģiskajos pētījumos dažkārt izdala īpašu pētījuma aspektu, vai ievirzi - resp., vai pētījumam ir praktiski pielietojama ievirze, vai tie ir pārvarā fundamentāli.

Ģan teorētiskajiem, ģan empiriskajiem pētījumiem var būt un var arī nebūt praktiska ievirze. To nosaka iegūtā materiāla socioloģisko pētījumu rezultātu izmantošana.

Sabiedrība ir sarežģīta sociāla sistēma, un tās uzbūves, funkcionēšanas un sociālo attiecību analīzes aspekti var būt

dažādi. N.Smelzers, piem., izdala piecus veidus galveno sociologisko faktu izskaidrošanā: demogrāfisko, psiholoģisko, kopību, attiecību, kulturoloģisko. Lekciju materiālu uzdevums ir sniegt zināšanu pamatus socioloģijā, tādēļ autors aprobežojas ar sociālo kopību un attiecību analīzi. Pārējos aspektus socioloģiskajā izpētē skar tikai tāda mēra, cik tas ir nepieciešams, lai izprastu sociālo procesu norisē būtību, to ietekmējošos faktoros un tālākās virzības tendences.

Taču, neskatoties uz visu analīzes daudzveidību (teorētiskā un empīriskā, dažādas pieejas izpētes objektiem, pētniecības aspekti un metodes utt.), socioloģijā izīstējušies divi atšķirīgi sociālo parādību izpētes virzieni, divas sociālo parādību analīzes un izskaidrošanas pamatnostādnes - makrosocioloģija un mikrosocioloģija.

Makrosocioloģija orientējas uz plašu sociālo procesu izpēti, analīzē lielas sociālās grupas, sociālās organizācijas un institūtos (ģimeni, izglītību, reliģiju, ekonomisko un politisko iekārtu utt.) un citas sociālās sistēmas, kuras ietekmē cilvēku darbību, to savstarpējās attiecības, kā arī attiecības (to tapšanu un attīstību) starp sabiedrības atsevišķām daļām (apakšsistēmām). Makrosocioloģija tātad cenšas aptvert sociālos procesus un sabiedrisko dzīvi kopumā kā vienotu veselumu.

Mikrosocioloģija orientējas uz sociālo procesu un parādību analīzi relatīvi nelielās sistēmās. Tā, galvenokārt, pievērš uzmanību starppersonu attiecībām, cilvēku ikdienas mijiedarbībai (interakcijai). Pētnieki, kas darbojas mikrosocioloģijā, uzskata, ka sociālās parādības var izprast tikai tad, ja to aprakstīšanā izmanto tādu terminoloģiju, kādu cilvēki tām piešķirusi savstarpējā mijiedarbībā ikdienā. Rietumu socioloģi (Dž.Homans, H.Garfinkels, E.Hofmans un citi) izstrādājuši vairākas teorijas mikrosocioloģijā, galvenokārt dažādu interakcionisma (sk. literatūrā) teorētiskos paveidus. Tā, Dž.Homans uzskata, ka cilvēku mijiedarbību iespējams izprast, ja par pamata kritērijiem izmanto apbalvošanas (stimulēšanas) un soda jēdzienus. Pēc viņa

domām cilvēki atkārto tādu rīcību, par ko tie ir kaut kādā veidā apbalvoti (stimulēti). Šī stimulācija var būt dažādas formās (uzslava, apbrīns, mīlestība, nauda utt.)

Rīņņumos plaši ir izplatīts tā saucamais simboliskais interakcionisms. Tā būtība: cilvēku uzvedību nosaka nevis dažādi stimuli (pozitīvi vai negatīvi), bet šo stimulu simboli. Par simboliem uzskata vārdus, žestus, dažādas priekšmetus, cilvēku sejas izteiksmi, rīcību utt.

Simboliska interakcionisma teorijas piekritēji parasti vēro (pēta) cilvēku darbību parastajā ikdienas dzīvē. Viņi pēta, kādu nozīmi cilvēki piešķir savai rīcībai un to, kāpēc cilvēki rīkojas tieši un ne savādāk. Mikrosocioloģiskās teorijas un to praktiskā realizācija socioloģiskajos pētījumos ir plaši izplatītas ASV, mazāk Eiropas valstīs. Mikrosocioloģiskie pētījumi ir mazāk izplatīti PSRS. Starppersonu attiecības pārsvarā pēta psihologi. Rietumos ir izplatītas divas galvenās makrosocioloģijas teorijas: funkcionālisms un konfliktu teorija.

Funkcionālisma pamatlicēja ir Herberts Spensers. Viņš sabiedrību salīdzināja ar dzīvu organismu, kurš ir analogs cilvēka ķermenim. Dažādi ķermeņa orgāni (sirds, smadzenes, kņņģis utt.) pilda specifiskas funkcijas dzīvības uzturēšanai. Šie orgāni veido savstarpēji saistītu sistēmu. Ja viens no orgāniem pārstāj funkcionēt vai arī darbojas nepietiekoši, viss organisms kopumā sāk darboties sliktāk, vai arī dzīvība pārtrūkst. Funkcionālisma piekritēji sabiedrību aplūko kā organismu, kurš sastāv no vairākām daļām. Katrai daļai (militārai, ekonomiskai, medicīniskai utt.) ir savas funkcijas. Jo funkcijas ir atšķirīgākas, jo grūtāk vienai daļai aizstāt (aizvāstot) citu.

Nozīmīgs ieguldījums funkcionālisma teorijas attīstībā ir franču sociologam Emīlam Durkheimam un mācīdnieku amerikāņu sociologiem Tākotam Parsonam un Robertam Mertonam. Pēc amerikāņu sociologa H. Smelzera domām rādīdnieku funkcionālisma teorijas pamatu veido 5 būtiskas atziņas (paradigmas):
1) sabiedrība - tā ir integrēto daļu sistēma;

- 2) sociāles sistēmas saglabā stabilitāti, jo tām ir iekšējie kontroles mehānismi (tādi, piem., kā prokurora uzraudzība, tiesa);
- 3) disfunkcijas, protams, ir, bet tās tiek pārvarētas pašas par sevi, vai arī tās galu galā pašas iesakņojas sabiedrībā (piem., hipiju kustība stimulēja ekoloģiskās apziņas veidošanos, bet vēlāk paši "hipiji" integrējās sabiedrībā);
- 4) izmaiņas parasti notiek pakāpeniski, bet nevis revolūcionārā veidā;
- 5) sabiedriskās kopības izjūta veidojas, pateicoties tam, ka iedzīvotāju vairākums atbalsta (pieņem) dotās sabiedrības vērtību sistēmu. Angļi piekrit monarhijai, amerikāņi tic iespēju vienlīdzībai. Vērtību sistēma ir visstabilākais sociuma (sabiedrības vai tās daļas) elements.

Funkcionālisma teorijas, protams, ir nopietns mēģinājums izskaidrot sabiedrības veidošanos un attīstību. Taču, domāju, ka šīm teorijām ir pārāk abstrakts raksturs. Tas pilnībā neatsedz pašas sabiedrības attīstības mehānismu, pietiekoši skaidri neparāda cilvēka aktīvo lomu sabiedrības attīstībā, tās pilnveidošanā. Šie un citi trūkumi ir atzīti arī rietumu autoru darbos.

Konflikta teorija, pēc rietumu sociologu domān, balstās uz Karļa Marksa darbiem par to, ka šķiru konflikts attīstās sabiedrības pašos pamatos. Šķiras veidojas tadā, ka dažādām cilvēku grupām ir nevienāds stāvoklis ekonomiskajā sistēmā. Veidojas naidīgas šķiras - kapitālisti un algotie strādnieki. Šo šķiru konfliktu veido politisko konfliktu. Šķiru konflikts ir sabiedrības attīstības dzinējspēks un revolūcijas rezultātā sabiedrību pārkārto uz jauniem pamatiem.

Protams, K. Marksa idejas daudz ko devušas konflikta teorijas izstrādāšanā. Taču, domāju, ka K. Marksa visu teoriju reducēt tikai uz sociālo konfliktu nebūtu īsti pareizi. Šajā teorijā, kā to pierādījusi vēsturiskā prakse, ir daudz utopiska, nereāla, ir ieteikti nepieņemami līdzekļi cēlo mērķu sasniegšanai. Ar verdarbību, ar sabiedrības vienas daļas apspiešanu, sociālo un garīgo vērtību iznīcināšanu nevar darīt laimīgus citus. Tomēr K. Marksa un viņu sekotāju loma vēsturiskā

Kaja attīstībā nevar vērtēt tikai negatīvi.

Konflikta teorijas attīstībā nozīmīgu ieguldījumu devis A. E. S. vācu sociologs Ralfs Darendorfs. Viņš noraidīja K. Marksa domu par to, ka galvenie konflikta nesēji sabiedrībā ir šķirras. Pēc viņa domām galvenais pamats konfliktam ir vara, resp., konflikts rodas starp tiem, kuriem ir vara, un tiem, kuriem tās nav.

Darendorfs izdalīja šādas pamatatzīņas (paradīgas) konflikta teorijā:

1. Galvenās atšķirīgās iezīmes ir kundzība, konflikti un apspiešana jebkurā sabiedrībā.

2. Sociālās struktūras pamatā ir vienu sociālo grupu vara pār citām, piemēram, saimnieka vara pār strādniekiem, virnieka - pār seržantiem un zaldātiem utt.

3. Katrā no šīm grupām cilvēkus apvieno kopīgas intereses, neatkarīgi no tā, vai viņi tās apzinās vai nē.

Vienas grupas intereses atšķiras no citas grupas interesēm un faktiski ir to pretstats. Kad cilvēki sāk apzināties savas kopīgas intereses, tie var apvienoties sabiedriskajā šķirā. Pār organizācijas formu var kļūt arodkustība, politiskā partija utt.

4. Šķiru konflikti saasinās, ja:

- a) vara koncentrēta nelielas grupas rokās, bet pārējiem tās gandrīz nav;
- b) tiem, kuriem varas nav, ir atņemta pat iespēja to iegūt;
- c) cilvēki var brīvi apvienoties politiskās grupās.

Pēc N. Smelzera domām gan funkcionālisma, gan konflikta teorijām ir nopietni trūkumi. Funkcionālisma piekritēji uzskata sabiedrību par stabili veidojumu, kas balstās uz kopīgi atzītiem sociālām vērtībām. Konflikta teoriju piekritēji savukārt galveno uzmanību velta izmaiņām sabiedrībā un vienas sabiedrības daļas apspiešanai no cita puses. Sabiedrībā pilnīgas saskaņas par vērtībām nekad nav. Ne vienmēr saprotams ir, kā sabiedrība saglabā veselumu un nodrošine funkcionēšanu, ja pastāvīgi notiek konflikti un izmaiņas tajā. N. Smelzera domā, kā vajadzētu šīs teorijas tūvināt, jo katra no tām atspoguļo tikai vienu aspektu

sabiedrības attīstībā. Domāju, ka šai N. Smelzera atnīgai jāpiskrit, jo katra teorija, zināmā mērā, ir vienpusēja.

Jāatzīmē, ka dažādu Rietumos izplatītu socioloģisko teoriju piekritēju pagaidām nav. Cēlonis tam ir konkrētie vēsturiskie apstākļi, kādos darbojas sociologi mūsu republikā.

Tomēr iespējams izdalīt atšķirīgas metodoloģiskās nostādes starp sociologiem. Viena daļa sociologu, pētot visdažādākos jautājumus, balstās uz dialektiskās metodes pamatatzinām. Dikti pēta atsevišķas sociālās parādības bez to kopsekariņu atklāšanas. Sabiedrības izpētes dialektiskās metodes pamatatzināmas ir:

1. Sabiedrība ir sarežģīta, bet vienota sociāla sistēma.
2. Sabiedrībā pastāvīgi notiek izmaiņas un šīs izmaiņas var radīt pretrunas un konfliktus.
3. Attīstība ir esošo pretrunu pārvarēšana.
4. Sociālās parādības jāaplūko konkrēti un vēsturiski. Arī pretrunu cēloņi un to pārvarēšana jāpēta, ievērojot vēsturiskās realitātes.
5. Sociālās parādības jāaplūko vispusīgi, to organiskā saistībā ar citām sociālām parādībām, ievērojot to mijiedarbību.
6. Jāizdala galvenie, noteicošie un sekundārie, mazāk nozīmīgie, sociālo izmaiņu faktori, attīstības patiesie cēloņi un sekas.
7. Cilvēks ar tā daudzveidīgajām vajadzībām, interesēm, sociālām saitēm, tā sociālajās lomās ir centrālais izpētes objekts.
8. Cilvēku individuālajā dzīvesdarbībā ir jāprot saskatīt sabiedriski nozīmīgas parādības. Sabiedriskajās norisēs jāredz to individuālo izpausmju daudzveidību - jāprot pāriet no individuālā uz sociālo un otrādi.
9. Dialektiskās metodes zinātniskā pielietošana nav savienojama ar sabiedrisko procesu vulgarizāciju, to norisēs primitīvu vienkāršošanu, tehnokrātisku un voluntāru traktējumu.

Prātams, praksē šī sociālo parādību izziņāšanas metode ilgstoši tika kroplota, ideoloģiskie spāverumi bieži vien gūta virsrōku pār zinātniskajiem. Bet tā jau nav metode, vaina.

Socioloģija kā zinātne ir saistīta ar daudzām citām zinātnēm: antropoloģiju, psiholoģiju, ekonomiku, vēsturi, etnogrāfiju, ģeogrāfiju, tiesību zinātnēm, sociālo filozofiju. Noturīgi sakari izveidojušies socioloģijai ar statistiku, lietišķo matemātiku, loģiku, adoniecību.

Socioloģijas praktiska izmantošana saistīta ar ētiku, estētiku, medicīnu, pedagogiju, plānošanas teoriju, pārvaldīšanu, uzvarām. Radās jaunas robežzinātnes: ekonomiskā socioloģija, sociālā ekoloģija un citas. Radās iespēja kompleksi izpētīt sociālās parādības. Socioloģija ir patstāvīga zinātne, ar savu izpētes objektu un priekšmetu, nevis vēsturiskā materiālisma konkrēta pielietošana zemākajā vispārinājuma līmenī.

Socioloģiskajām teorijām, atšķirībā no filozofiskajām, ir šādas īpatnības:

- 1) tās ir konkrētas, tās apraksta apzinātu cilvēku darbību izvirzīto mērķu sasniegšanai;
- 2) tās attiecas uz ierobežotu sociālās dzīves sfēru (sociālās kopības un sociālās attiecības);
- 3) sociālās dzīves attīstības likumi un likumiecības formulētas īpatnības līmenī. (tādos un tādos apstākļos iespējama tāda un tāda parādība).

Socioloģisko pētījumu rezultātus apkopo slēdzienu, atsevišķu vispārinājumu veidā. Tie pēc sava saturā ir šaurāki par sabiedrības attīstības likumiem un kategorijām.

Dažārt par identiskiem uzskata socioloģiskos pētījumus un sabiedriskās domas izpēti. Tas ir dažādas lietas. Sabiedriskā doma ir masu apziņas stāvoklis, kas aptver dažādu sociālo kopību slēptu vai redzamo attieksmi pret notikumiem un faktiem īstībā. Sabiedriskā doma izpaužas emocionālā, kontroles, konsultatīvo un direktīvo funkciju veidā. Sabiedriskā doma izsaka natsiktu viedokli, dod padomu, pieņem lēmumu par dažādiem sabiedriskiem procesiem, regulē indivīda, kopību, sociālo institūtu un organizāciju uzvedību. Tā atbalsta vai arī noraida tās vai citas vērtības, normas un izpaužas pozitīvos vai negatīvos spriedumos.

Socioloģisko zināšanu pamatā ir sociālie fakti. Tie raksturo:

a) indivīda vai sociālo kopību rīcību (uzvedību); b) cilvēku materiālās vai garīgās darbības produktus (rezultātus); c) cilvēku verbālo darbību (spriedumus, uzskatus, noskaņojumu, atbilstami utt.).

Socioloģisko pētījumu uzdevums ir sociālo fakti izziņošana, to noteicošo un ietekmejošo faktoru izpēte. Sabiedriskā doma ir tikai viens aspekts sociālo fakti daudzveidībā.

Socioloģijai kā zinātnei ir vēl viena būtiska īpatnība. Tās ietvaros ir iekļauta un attīstās socioloģisko pētījumu organizēšanas metodika. Socioloģisko pētījumu organizēšana ir ļoti darbietilpīgs un sarežģīts process, kurā tiek veikts četrus pamatposmus:

- 1) socioloģiskā pētījuma programmas izstrādāšana;
- 2) pētījuma praktiskā organizēšana, socioloģiskās informācijas iegūšana;
- 3) iegūtās informācijas apstrāde;
- 4) informācijas analīze un praktiskā izmantošana.

Socioloģiskās informācijas iegūšanai, atkarībā no pētījuma objekta, mērķiem, apstākļiem utt., izmanto 5 metodes:

- 1) novērošana;
- 2) anketu aptaujas un intervijas;
- 3) dokumentu analīze;
- 4) ekspertu slēdzieni;
- 5) sociālais eksperiments.

Materiāli par socioloģisko pētījumu organizēšanu, dažādu metožu pielietošanu būs atrodamā nākošajās lekcijās.

I. jautājuma īss saturs:

1. Socioloģija ir zinātne par sociālo kopību un sociālo procesu tapšanu, attīstību un funkcionēšanu, tā ir zinātne par sociālajām attiecībām kā savstarpējo sakaru un sadarbības mehānismu starp pašām kopībām, kā arī kopībām un personību.

2. Socioloģijā ir divi pētījuma vispārīguma līmeņi: teorētiskais un empīriskais.

3. Socioloģijā ir divi atšķirīgi sociālo parādību izpētes virzieni, divas pamatnostādnes sociālo parādību analīzē un izskaidrošanā; makrosocioloģija un mikrosocioloģija.

4. Socioloģijai kā zinātnei ir savs priekšstats, izpētes objekts. Socioloģija ir patstāvīga zinātnes nozare, kura, savukārt, ir saistīta ar citām zinātnēm.

5. Socioloģijai kā zinātnei ir savs metodoloģiskais pamats kvalitatīvās dzīves procesu izpētē. Ir vairākas makro un mikrosocioloģiskās teorijas. Sociālo parādību izpētē izmantota dialektiskā metode.

6. Socioloģijā plaši izmanto socioloģiskos pētījumus, sociālas informācijas iegūšanas metodes.

2. jautājums: „Socioloģisko zināšanu nozīme mūsdienās”

Socioloģijas uzdevums - paplašināt zināšanas par sabiedrību, Sabiedrības un civilizācijas vienotība palielinās mūsdienās. To veiksmīgi funkcionēšanai nepieciešami priekšstati par sabiedrības veidošanos, attīstību un pretrunu rašanos attīstības procesā.

Socioloģiskās zināšanas ir vajadzīgas ne tikai globālā līmenī. Tās ir nepieciešamas, lai ekonomika varētu veiksmīgi attīstīties tikai tirgus apstākļos, lai savlaicīgi varētu izziņāt konjunktūru un celt mārketinga efektivitāti.

Socioloģiskās zināšanas ir vajadzīgas uzņēmējdarbības organizēšanā, ražošanas procesu vadīšanā. Bez sociālo procesu izpratnes vispār nav iedomājama moderna ražošanas rūpniecība, lauksaimniecība u.c. nozaru vadīšana.

Socioloģiskās zināšanas palīdz ne tikai izprast sociālos procesus, to norisi, bet ir pamats prognozēm par to turpmāko attīstību.

Socioloģija nodrošina sabiedriskās domas izpēti, kas ir mārketinga un politisko prognožu pamatā. Sabiedriskās domas izpēte, iedzīvotāju iesaistīšana aptaujās, vienlaicīgi ir plašu sociālo slāņu sociāla izglītošana, aptaujām seko informācija un analīze. Tas ir demokrātisma izpaušmes mehānisms, jo iedzīvotājiem ir iespējama pašu savu attieksmi. Socioloģija var attīstīties kā zinātne. Socioloģijas darbība ir ierobežota totalitārisma, ši informācija valdošajam slānim nav nepieciešama,

tā ir pat būtama, tāpēc tā, pēc vadītāju domām, nav jāzina ierindas pilsoņiem.

Sociālā informācija ekmē sociālās politikas izstrādāšanu, nodrošina tās izpildes kontroli, veikto pasākumu efektivitātes noteikšanu. Sociālā informācija ir pamats sociālo projektu izstrādāšanai.

Lai sabiedrībā pieaugtu socioloģisko zināšanu nozīme, zinātnei ir jāattīstās. Pirmkārt, jāgatavo profesionāli speciālisti, otrkārt, efektīvāk jāizmanto socioloģiskais dienests un jau esošais zinātnieku potenciāls (pētījumu finansēšana, koordinācija, aktuāles tematikas izraudzīšana pētīšanai utt.).

Socioloģija pilda šādas funkcijas: 1) izziņošo; 2) prognozējošo; 3) sociālas projektēšanas; 4) organizatoriski tehnoloģisko (sociālas tehnoloģijas, kā sociālo projektu izpildes nodrošināšanas pagāmienu izstrādāšana); 5) pārvaldes; 6) instrumentālā (socioloģisko pētījumu metodiskais nodrošinājums).

2. Jautājumu īss saturs

1. Socioloģisko zināšanu loma palielinās sabiedrības attīstībā, ekonomisko, sociālo un politisko jautājumu risināšanā.
2. Jāpilnveido sociologa darbs, jāceļ to kvalifikācija, jāuzlabo pētniecības darba koordinācija un efektivitāte, tā metodiskais līmenis.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Социология/Г.В.Осинов и др. - М.:Мысль, 1990.-446 с.
- Ядов В.А. Социологическое исследование: методология, программа, метод - М.:Наука, 1987. - 248 с.
- Смелзер Н.Дж. Социология//Социол.исследования.-1990.-№11.-С.121-139
- Тернер Дж. Структура социологической теории.-М.:Прогресс, 1985.-471 с.

Latvijas Nacionālā

BIBLIOTEKA

93. 25.001

2. temats, Sabiedrība kā sociāla sistēma

Socioloģijas kurss apgūšana jāsāk ar elementāro jēdzienu noskaidrošanu šajā zinātnē, ar vispārēja priekšstata izveidošanu par sabiedrības uzbūvi un tās funkcionēšanas mehānismiem. Tikai pēc mināto jēdzienu noskaidrošanas iespējams pareizi izprast atsevišķas sociālas parādības, dažādu sociālo kopību mijiedarbību, personības vietu un lomu sabiedrībā.

Sabiedrība ir sarežģīts veidojums. To iespējams aplūkot no dažādām pozīcijām: vēsturiska, attīstības posma, ražošanas attīstības rakstura, valdošajām ekonomiskajām attiecībām, politiskā režīma rakstura, kultūras līmeņa utt.

Socioloģijai ir sava skatījuma uz sabiedrību, tāds iepazīsīms ar šādiem jautājumiem

1. Sabiedrības dzīvesdarbības (sociālās dzīves) dabas, ekonomiskie priekšnoteikumi un kultūra.
2. Sabiedrības makro un mikrostruktūra, Sabiedrības sociālās apakšsistēmas.
3. Sociālās saiknes un sociālie procesi.

Uzskats par sabiedrību kā īpašu sistēmu ir plaši izplatīts gan Rietumos, gan Austrumos no Latvijas republikas. Protams, anādas socioloģijas skolas šo problēmu aplūko neviennozīmīgi (sk. piem., H. Spensera, T. Parsona, K. Marksa un citu darbus). Šīs nesiedziņināsīms šo dažādo uzskatu analizē. Mēģināsim iepazīst šo problēmu pēc būtības. Vispirms noskaidrosim dažus pamatjēdzienus: sistēma, sociālā sistēma, sabiedrība.

Filozofijā par sistēmām uzskata savstarpēji saistītu elementu kopumu, kuri veido zināmu vienību.

Ir izstrādāti dažādi kritēriji sistēmu klasifikācijā. Pēcēms, visdažādākās sistēmas var sadalīt divos lielos pamattīpos: summatīvas sistēmas un integrētas sistēmas (vienota veseluma). Summatīvo sistēmu būtība (kvalitāte) nemainās, ja notiek izmaiņas sistēmu veidojošos elementos. Integrētās sistēmās reizē ar izmaiņām elementos notiek izmaiņas arī pašā sistēmā.

Īpašs sistēmu paveids ir sociālās sistēmas. Sociālā sistēma ir sarežģīti sakārtots sociāls veselums, kurā veidojas

pamatojoties uz sociālo kopību, indivīdu savstarpējām un daudzveidīgām sociālām attiecībām.

Sabiedrība ir viens no integrēto sociālo sistēmu veidiem

Plašākajā nozīmē sabiedrība ir īpaša no dabas atdalījusi materiālās pasaules daļa (sociāla sistēma), kura raksturo cilvēku dzīvesdarbības formu vēsturisko attīstību.

Šaurākajā nozīmē - sabiedrība ir noteikta vēsturisks tips (feodāls, buržuāzisks utt.) vai arī vienas valsts sabiedriskais tips (Francijas, Latvijas utt.).

Cilvēku darbība (dzīvesdarbība) ir sabiedrību veidojošs un integrējošs faktors. Tieši darbība apvieno dažādus sabiedrību veidojošus elementus (dabas un ekonomiskos apstākļus, sociālās kopības, dažādas sociālās apakšsistēmas, indivīdus utt.) vienotā veselumā. Bez cilvēku darbības nav sabiedrības. Sabiedrība ir sociālā sistēma - cilvēku darbības produkts.

Lai dziļāk izprastu sabiedrības uzbūvi un funkcionēšanas mehānismu, vispirms ir jānoskaidro apstākļi, kuros realizējas cilvēku sociālā dzīve (dzīvesdarbība). Aplūkosim temata pirmo jautājumu.

Sociālo dzīvi determinē (nosaka) dažādi faktori. Parasti izdala 3 galvenās faktoru grupas:

1. dabas faktori,
2. ekonomiskie faktori,
3. kultūra.

Dabas dotos faktoros kā priekšnosacījumu sociālajai dzīvei, savukārt, iespējams sadalīt:

- a) bioloģiskajos,
- b) ģeogrāfiskajos,
- c) demogrāfiskajos.

Par sociālās dzīves bioloģiskajiem priekšnoteikumiem parasti uzskata cilvēku organisma īpatnības. tajā notiekošos fizioloģiskos procesus - iedzimtību, impulsus un vajadzības, kas veidojas organismā fizioloģisko procesu rezultātā (slāpums, sāpēc, dzinuma instinkti utt.).

Bioloģiskajiem priekšnosacījumiem ir zināma nozīme sociālās dzīves norisēs. Cilvēku spējas, talanti iedzimst. Nervu sistēma būtiski ietekmē cilvēku uzvedību, to reakciju uz dažādiem ārējiem faktoriem utt. Tomēr bioloģiskie priekšnosacījumi (piem., cilvēku piederība pie dažādām rasēm) būtiski neietekmē sociālo dzīvi.

Sociālo dzīvi ietekmē arī ģeogrāfiskie (ģeofiziskie) faktori. Šie faktori ir apkārtnes reljefs, klimats, flora un fauna, augšnes tips, izrakteņi, upes, iespēja iet plūdi, seisriskā aktivitāte utt., kas būtiski ietekmē cilvēku dzīvi, veido un apmērina to vajadzības.

Ziemeļos ir vienas vajadzības, dienvidos - pavisam citas. Līdzekļus šo vajadzību apmierināšanai cilvēki atrod tajā ģeogrāfiskajā vidē, kurā tie dzīvo. Pirmatnējais cilvēks ir atkarīgs no dabas datiem, priekšnosacījumiem. Pārtiku, apģērbu, mājokli, ieročus un darba rīkus viņš iegūst no dabas priekšmetiem. Lai labāk izprastu šo situāciju, iedomāsimies īpatnības, kādas ir cilvēku dzīvē pie eskimosiem un tropiskajā Āfrikā.

Klimats būtiski ietekmē cilvēka aktivitāti - pārāk karsts - paralizē cilvēka aktivitāti, pārāk auksts - daudz enerģijas novirza uz eksistences saglabāšanu. Mērens klimats optimāli ietekmē cilvēku aktivitāti. Ģeogrāfiskie apstākļi ietekmē cilvēku izvietojumu uz zemes, to dzimstību, veselības stāvokli, dažādu slimību izplatīšanos utt.

Ģeogrāfiskajiem faktoriem ir arī aizsardzības funkcijas pret ārējiem ienaidniekiem. Tā Islandē un Šveicē demokrātiskās sistēmas ir veidojušās, pateicoties šo zemju dabiskai norobežotībai, kas traucēja iebrukumus šajās valstīs agrīnajā attīstības stadijā. Tādēļ šeit neveidojās stingra absolūtā vara kā reakcija pret iebrukumu. Taču cilvēkiem ģeogrāfiskā vide nav vienīgā un dominējošā sociālās dzīves noteicēja. Cilvēkiem ir radošas spējas pārveidot dabisko vidi, izmantot to atbilstoši savām vajadzībām. Zinātnes un tehnikas attīstība pasargā atsevišķu cilvēku un sociālo grupu neatkarību no ģeogrāfiskajiem apstākļiem. Tomēr dažādi ģeogrāfiskie faktori nav mazsvarīgi sociālajā dzīvē, kaut arī nav noteicošie. Klimats, augšne, izejvielu krājumi un citi faktori ietekmē norises sociālajā dzīvē.

Sociālo dzīvi ietekmē arī demogrāfiskie priekšnosacījumi: dzimstība, iedzīvotāju skaita pieaugums, vecums un dzimums, mātes ilgums, apdzīvotības blīvums utt.. Tas kopumā ietekmē ekonomiskos un sociālos procesus, ražošanu, dzīves līmeni, darbinātību, migrāciju utt.

Iedzīvotāju blīvums sekmē starppersonu kontaktu attīstību, atrāku ideju un informācijas izplatīšanos, attīsta konkurenci starp cilvēkiem

Pārmērīgi strauja iedzīvotāju skaita palielināšanās ("demogrāfiskais sprādziens") ir radījusi nopietnas problēmas jaunattīstības valstīs un visā pasaulē.

Sociālajā dzīvē demogrāfiskos priekšnosacījumus tāpat kā bioloģiskos un ģeogrāfiskos, nedrīkst aplūkot kā vienīgus un noteicošos sociālās dzīves norisēs, kaut arī to nozīme nav maza.

Cilvēks kā bioloģisks organisms ir dabas daļa. Taču cilvēks spēj pārvarēt dabas dotos priekšnosacījumus savai eksistencei. Cilvēks, lai nodrošinātu savu eksistenci, mērķtiecīgi darbojas, lai dabas dotos apstākļus izmantotu un pārveidotu. Šī darbība ir ražošanas process. Materiālā ražošana ir sociālās dzīves pastāvīgs un obligāts priekšnosacījums. Ražošanas procesā var izdalīt 3 pamatelementus: 1) cilvēku mērķtiecīgu darbību, resp., cilvēka darbu; 2) priekšmetu, ko cilvēks pārveido darba procesā (darba priekšmets); 3) rīkus, ko cilvēks izmanto darba procesā.

Darba rīkiem ir svarīga loma ražošanas procesā, jo tie ietekmē gan cilvēku iespējas izmantot un pārstrādāt dabas produktus, gan arī pašu cilvēku, sekmē tā attīstību. Ražošanas rīki un darba spēks (cilvēki, kas izmanto šos rīkus) veido sabiedrības ražošanas spēkus. Ražošanas spēku attīstība būtiski ietekmē dažādus sabiedriskos procesus, atklāj konkrētās sabiedrības iespējas materiālo un garīgo labumu ražošanā un cilvēku vajadzību apmierināšanā.

Ražošanas procesā cilvēki stājas dažādās, un daudzveidīgās savstarpējās attiecībās - ražošanas attiecībās. Tās raksturo

cilvēku īpašuma attiecības (pret ražošanas līdzekļiem), mai-
gās un sadales attiecības ražošanas procesā (sadalot sara-
žotā produkciju)

Ražošanas attiecības ir citu sabiedrisko attiecību būtiska
sastāvdaļa. Ražošanas spēki un ražošanas attiecības veido sociāliā-
lās dzīves ekonomisko pamatu. Dažādu sociologu skolu pārstāvji ne-
viļņnozīmīgi vērtē ekonomiskos priekšnosacījumus sociālajā dzi-
vē. Vieni tos uzskate par galveno un pašu noteicošāko faktoru
sociālajā dzīvē. Citi piešķir mazāku lomu ekon omiskajiem fak-
toriem. Tomēr visi vienprātīgi uzskata, ka ekonomiskajiem
priekšnosacījumiem ir milzīga nozīme cilvēku elementāro vajā-
dzību apmierināšanai un tie ietekmē daudzus sociālās dzīves
aspektus.

Aplūkosim trešo, kultūru noteicošo, faktoru sociālajā dzīvē.

"Kultūra" ir plaši izplatīts un tikpat plaši lietots jē-
dziens kā sadzīvē, tā arī zinātnē. Arī, sociālo parādību loks,
ko apzīmē ar šo jēdzienu, ir ļoti daudzveidīgs. Izdala un ana-
lizē socioloģiskā 3 galvenās kultūras formas: materiālo, garīgo
un politisko. Šis jautājums atkārt tiks aplūkots lekciju krā-
juma 2. daļā. Tagad iepazīstināšu tikai ar pašu vispārīgāko
priekšstatu par kultūru, jo savādāk ir grūti, vai pat gandrīz
neiespējami, izprast personības attīstību un tās mijiedarbību
ar sociālajām grupām, sociālo grupu savstarpējās attiecības,
sociālos procesus, sabiedrības attīstību un iespējamās pretru-
kas sociālajā dzīvē.

Vārds "kultūra" ir latīņu izcelsmes un sākotnēji apzīmēja
zemes apstrādāšanu (agrīnkultūra). Citā nozīmē "kultūra" nozīmē
cilvēku ieradumu un uzvedības formu pilnveidošanu. Literatūrā
sastopami vairāki sinti jēdzienam "kultūra". Tos neaplūkošu.
Autors piekrit šādai kultūras definīcijai. Kultūra ir cilvēku
darbības materiālie un nemateriālie produkti, vērtības un at-
zītīte darbības un uzvedības veidi. Kultūrā ietilpst tikai tēdas
vērtības un uzvedības veidi, kas ir objekti izēti (iemūžināti)
dažādās formās - dzejā, grāmatās, juridiskās normēs (likumu
krājumi) utt. un ir atzītas vērtības sociālajās kopībās, kas,
savukārt, tās nodod citām kopībām vai nākošajām cilvēku paaudzēm.

Kultūra vienmēr ir lokalizēta telpā un sabiedrībā. Tā pastāv tikai cilvēku kopībā. Parasti izdala indivīda personīgo kultūru un kopības kultūru. Indivīda personīgā kultūra raksturo atsevišķu cilvēku, tā darbību, darbības metodes un rezultātus, tā uzvedību un uzvedības paraugus, idejas un domas, bieži vien, citām personām pat nezināmas. Indivīda kultūra atklājas un realizējas noteiktas kopības kultūrā. Tomēr katram indivīdam savā rīcībā ir zināmas iespējas, būt patstāvīgam, oriģinālam un pat novirzīties no vispārpieņemtiem stereotīpiem. Novirzīšanās notiek līdz zināmai robežai. Ja šo robežu pārkāpj, tad sociālā kopība nosoda indivīdu. Nosodījuma formas var būt dažādas. Sociālās kopības kultūra neveido indivīdu kultūru summu. Kopības kultūra ir cilvēku darbības rezultāti, vērtības, uzvedību formas, kuras atzīst un pieņem kopībā un kuras ietekmē katrs tās locekļa dzīvi (piem., piekļaušanas normas un sadzīves normas).

Kultūra ir dažādās cilvēku darbības sfērās. Katrā no tām iespējams izdalīt galvenos to veidojošos elementus. Katrs kultūras pamatelements ir saistīts ar daudziem priekšmetiem, iestādēm, idejām, uzvedības paraugiem utt., kuri kopumā veido kultūras kompleksus. Var izdalīt kultūras kompleksu zemkopībā, medicīnā, mūsdienu civilizācijā, ražošanā, mājokļos, masu informācijas līdzekļos.

Kultūra būtiski ietekmē cilvēku sociālo dzīvi. Poļu sociologs J. Šepanskis izdala sekojošus ietekmes veidus: a) socializācija un atsevišķas personības veidošana; b) vērtību radīšana un ieviešana; c) darbības un uzvedības paraugu radīšana; d) sociālo institūtu un sistēmu modeļu radīšana.

A. Socializācijas jautājumus aplūkošu nākošajos tematos. Šeit atzīmēšu, ka personības veidošanā ir liela nozīme ir tai videi tām kultūras vērtībām, tradīcijām, ar kurām bērns saskaras jau ar savas dzīves pirmajām dienām. Salīdzināsim zēnu, kurš dzimis un aug Rīgā un zēnu, kurš dzimis un aug kādā Vidusēzijas kalnu kišlakā. Spēst, ka atšķirības būtiskas un tās nav sīkāk jākomēntē.

B. Kultūra rada vērtību sistēmas un to kritērijus.

Cilvēkiem ir daudz un dažādas vajadzības, tās var apmierināt dažādi. Dažreiz ir jāizvēlas, kurām vajadzībām dodama prioritāte, kuras ir sekundāras. Šajās izvēles situācijās darbojas vērtību sistēmas. Šo izvēli lielā mērā nosaka akcentētās kultūras vērtības.^x Šīs vērtību skalas nosaka cilvēku uzvedību, palīdz izvērtēt savu un citu cilvēku rīcību, dažādas situācijas. Vērtībām ir sava hierarhija, kuru nosaka kopības (grupas) kultūra. Grupas kultūra savus paraugus uzspiež indivīdiem.

C. Vērtību skala nosaka līdzekļu izvēli, vajadzību un interešu apmierināšanai. Bet kā rīkoties konkrētā situācijā, lai nenonāktu konfliktā ar citām personām, kā pārvarēt konfliktus? To determinē (nosaka) uzvedības, rīcības "paraugi" kultūras ietvaros. Piemēram, saveicināšanās starp pārstāvjiem no dažādām speciālām grupām ir atšķirīga. (Students sveicina studentu savādāk nekā pasniedzēju, pasniedzēja pasniedzēju savādāk nekā studenti utt.). Šos "paraugus" veido kultūra.

D. Kultūra rada arī dažādus vēlamos uzvedības un darbības modeļus, kuri ir saistīti ar zināmām vērtībām, kuras apgūst un atdarina. Rieģemtie modeļi kļūst par mākslas un arhitektūras utiļi, ietekmē sociālo institūtu veidošanu, nosaka kritērijus dažādu parādību salīdzināšanai un vērtēšanai.

Pirmā jautājuma īss saturs:

1. Sociālo dzīvi ietekmē dabas (bioloģiskie, ģeogrāfiskie, demogrāfiskie) priekšnosacījumi. Taču atsevišķi katru no tiem nevar uzskatīt par galveno faktoru sociālajā dzīvē.

2. Sociālo dzīvi būtiski ietekmē ražošanas procesi, ekonomiskie apstākļi. Bet arī tie ne vienmēr ir galvenie cilvēku dzīvesdarbības determinācijā.

3. Nozīmīga sociālo dzīvi ietekmējoša faktors ir kultūra.

4. Lai pareizi izprastu sociālās norises, procesus, to virzību, jāpēta un kompleksi jāanalizē visi sociālo dzīvi ietekmējošie faktori to savstarpējā ciešā mijiedarbībā.

^x Vērtība - jebkurš reāls vai iedomāts priekšmets (materiāls, vai ideāls), ideja vai institūts, kuru grupa novērtē un nosaka tā nozīmīguma pakāpi un iegūšanas nepieciešamību savā dzīvē.

Aplūkosiņi šī temata otro jautājumu: „Sabiedrības makro un mikrostruktūra. Sabiedrības sociālās apakšsistēmas.” Mēģināšu noskaidrot pašas sabiedrības uzbūvi un tās darbības pamatvirzienus.

Analizējot sabiedrību, jāskatās uz to kā uz sevišķi sarežģītu sistēmu. Tāda pieeja palīdz atklāt sabiedrības funkcionēšanas un attīstības mehānismu, noteikti pretrunu rašanās un attīstības cēlošus, kā arī izstrādāt pretrunu novēršanas un sociālo procesu optimizācijas pasākumus.

Sabiedrības attīstību būtiski ietekmē cilvēku darbība materiālās ražošanas sfērā. Apziņai ir aktīva loma sabiedrības dzīvē, dažkārt pat noteicošā. Tomēr cilvēki vienmēr darbojas konkrētos materiālos apstākļos un viņiem ar tiem jārēķinās.

Ražošanas spēku attīstības līmenis un ražošanas attiecību raksturs būtiski ietekmē sabiedrības sociālo diferenciaciju, atsevišķu dzīvesdarbības sfēru attīstības pakāpi (ekonomiskās, sociālās, politiskās, garīgās sfēras). Materiālo vērtību apmierinājusi vienas cilvēku vajadzības, rada jaunas. Vajadzības iedarbojas uz atsevišķu ražošanas veidu (materiālo un garīgo) attīstību un nosaka visas sabiedrības attīstību. Tādēļ sabiedrība atrodas nepārtrauktā attīstībā. Notiek cilvēku savstarpēja mijiedarbība. Vienlaicīgi cilvēki ir arī mijiedarbībā ar materiālās pasaules priekšmetiem. Tas rada ļoti sarežģītu sabiedrības dzīves kopainu. No vienas puses cilvēki ir brīvi savā rīcībā, darbības izvēlē (nekas, izņemot viņu iekšējo pārliecību, it kā neiedarbojas uz tiem), bet no otras puses - viņu rīcību nosaka apstākļi, kādos tie atrodas, kā arī viņu sociālās attīstības līmenis (kultūras līmenis, vēsturiskā pieredze, sociālā un vērtību orientācija, individuālās īpašības utt.). Materiālo vērtību nozīmi cilvēku dzīvē nedrīkst absolutizēt, bet arī nedrīkst novērtēt pa zemu. Vulgārais ekonomisms sabiedrības attīstībai ir nodarījis daudz ļaunumu. Ir zudis garīgums.

Socioloģijas uzdevums - analizēt sabiedrību (dažādas tās struktūras līmeņus un dažādas dzīvesdarbības sfēras), atklāt pastāvošās pretrunas, problēmas un izstrādāt rekomendācijas sociālo procesu optimizācijai, sociālās sistēmas stabilitātes saglabāšanai.

Socioloģiskajā sabiedrības analizē var izdalīt makrostruktūru un mikrostruktūru.

Makrostruktūra - aptver dažādas cilvēku apvienības vai arī to darbības pamatsfēras (ekonomisko, sociālo, politisko, garīgo).

Mikrostruktūra - raksturo cilvēku tiešo saskari ar apkārtnējo vidi.

Sociālās dzīves ekonomiskā sfēra ir sabiedriskās ražošanas, tautas saimniecības, ražošanas veida stāvoklis un attīstība. Cilvēku šajā sfērā apskata kā ražotājspēku, strādājošo, sabiedriskās ražošanas subjektu.

Sociālās dzīves politiskā sfēra ir politiskās varas, valsts, partiju, arodbiedrību, sabiedrisko organizāciju, visas sabiedrības politiskās sistēmas darbības joma. Cilvēku šajā sfērā apskata kā pilsoni (politisko attiecību subjektu).

Sociālās dzīves garīgā sfēra ir ideju, uzskatu, cilvēku pasaules uzskata, ideoloģijas, garīgās kultūras, mākslas, zinātnes, filozofisko, ekonomisko, politisko, juridisko, sociālo, reliģisko u.c. uzskatu tapšanas sfēra. Cilvēks šajā aspektā ir garīgas dzīves subjekts, garīgo vērtību, normu, ideju radītājs un nesējs.

Sociālā dzīve tieši tiek realizēta sociālajā sfērā. Sociālā sfēra ir objektīvi izveidojušos cilvēku attiecību kopība, kas atbilst ražošanas attiecību sistēmai (šķiru, slāņu, grupu). Tā ir sabiedrības sociālās struktūras izpausme. Cilvēkam tajā ir noteikta sociāla vieta un loma, statuss, pozīcija. Cilvēku apskata arī tā attiecībās ar citiem cilvēkiem, grupām, kopībām, sabiedrību.

Reizē ar pamatsfērām cilvēku darbībā, ^{uzskatīt} kuras iespējams arī par sabiedrības īpašām apakšsistēmām vai arī makrostruktūras elementiem pašā sabiedrībā, var saskatīt to veidojošo cilvēku dažādas apvienības (kopības), kā arī cilvēku darbības daudzveidīgās formas.

Tieši cilvēku darbība ir tas pamatelements, kas nodrošina sabiedrības kā sistēmas pastāvēšanu. Cilvēku darbība ir sabiedrību veidojošais (integrējošais) pamatelements. Daudzveidīgas un ļoti dažādas pēc sava rakstura ir sociālās apvienības, kurās iekļaujas visi cilvēki. Tās iespējams sadalīt 4 kategorijās,

- 1) sociālās kopības;
- 2) sociālās grupas;
- 3) sociālie institūti;
- 4) sociālās organizācijas.

Sociālās kopības ir plaši izplatītas. Tās veido cilvēku teritoriālās, etniskās, kultūras, reliģijas u.c. cilvēku apvienības.

Kopību iespējams definēt kā cilvēku apvienību, kura vēsturiski izveidojusies pamatojoties uz stabiliem sociāliem sakariem un attiecībām, un kurai ir kopīgas un vienreizējas (neatkārtojamas) pazīmes.

Kopības izveidojas zināmos sabiedrības attīstības vēsturiskos apstākļos. Parasti to nosaka objektīvā nepieciešamība sociālajai attīstībai. Dažu kopību veidus (piem., nācijas) sīkāk aplūkos turpmākajos lekciju materiālos.

Socioloģijā ļoti bieži izmanto jēdzienu "grupa".

Minēšu tikai vienu, pašu vispārīgāko sociālās grupas definīciju. Sociālā grupa ir cilvēku kopa, kuru raksturo kāda kopīga sociāli nozīmīga pazīme. Sociālās kopības šajā nozīmē uzskate par īpašām sociālām grupām (piem., etniskām, teritoriālām u.c.). Galvenā atšķirība ir tā, ka kopības veidojas vēsturiski dabiska attīstības procesa rezultātā. Bet par grupām var uzskatīt jebkuras cilvēku kopas, kurām ir vismaz viena kopēja pazīme.

Grupas socioloģijā parasti sadalītas: makrogrupās un mikrogrupās (lielās un mazās grupās), primārās un sekundārās, formālās un "neformālās", reālās un nosacītās (zināmiem nolūkiem konstruētās) grupās.

Makrogrupa - sociāla cilvēku kopa (apvienības, kuras atšķiras no citām kopām ar noteiktām pazīmēm - demogrāfiskām, profesionālām, sociālām, nacionālām utt.).

Mikrogrupas - sociālās grupas, kuras veidojas uz cilvēku tiešu kontaktu pamata dažādās to dzīvesdarbības sfērās. Mikrogrupas ir personību un sabiedrību saistošie posmi.

Primārās grupas ir mazo grupu (mikrogrupu) paveids. Primārās grupas raksturo ļoti cieši un tieši personīgie kontakti,

augsta piederības apzināšana grupai. Klasisks mazās primārās grupas piemērs - ģimene.

Sekundārās grupas - grupas, kuras veidojas dažādu kopīgo mērķu sasniegšanai. To pamatā parasti ir netiešie kontakti. Sekundārās grupas parasti ir lielas, bet var būt arī mazās grupas vai to apvienības (ražošanas uzņēmuma kolektīvs),

Formālās grupas - grupas, kuras veidojas uz zināmiem formāliem nosacījumiem (formālie institūti, formāla kontroles sistēma un organizācijas).

Neformālās grupas - grupas, kuras balstās uz neformālām attiecībām starp cilvēkiem, neformalizēto kontroli, kopīgām interesēm, vēlmēm.

Grupas pēc to veidošanas principiem, jauno biedru uzņemšanas dažkārt iedala: slēgtās, ierobežotās un atklātās.

Nozīmīga vieta sabiedrībā kā sarežģītā sociālā sistēmā pieder sociāliem institūtiem. To galvenais uzdevums - stabilizēt sociālās attiecības, nodrošināt sociālo grupu normālu funkcionēšanu, panākt, lai katrs grupas loceklis pildītu tam paredzētos pienākumus, sociālās funkcijas, lomas.

Sociālais institūts - personu iestāžu, stabilu formālo un neformālo normu, noteikumu, principu, nostādņu, cilvēku dažādās darbības sfērās regulējošais un cilvēku sociālo lomu un statusu organizējošais komplekss sociālajā sistēmā. (ģimene, tīsa, valsts prokuratūra, baznīca u.c. sociālie institūti).

Institūtus iedala piecās pamatgrupās:

- 1) ekonomiskie (ražošana, materiālo labumu sadale, naudas apgrozība utt.);
- 2) politiskie (varas realizācija un uzturēšana, spēka elementu pielietošana varas uzturēšanai);
- 3) audzināšanas un kultūras (kultūras attīstība, personības socializācija);
- 4) sociālie (šaurākā nozīmē visi institūti ir sociāli. Brīvprātīgas apvienības, klubi, dažādas normas, tradīcijas, kuras regulē cilvēku uzvedību ikdienā);
- 5) reliģijas (regulē cilvēku attiecības ar transcendentālo pasauli).

Sociālo institūtu viens no svarīgākajiem uzdevumiem - so-
ciālā kontrole. Sociālo kontroli nodrošina formālie un nefor-
mālie institūti. Ja grupas locekļi nepilda savas funkcijas
un to uzvedība un darbība novirzās no pieņemtām normām, tad
tādu individu pakļauj sankcijām. Tās var būt pozitīvas
(atbalsts) un negatīvas (dažādi nosodījuma veidi).

Sankcijas ir tiesiskās, ētiskās, satiriskās (cilvēku
uzvedība- izsmieks, pīrgāšanās utt.), reliģiskās. To kon-
krētās izpausmes, formas un ietekmes spēks uz cilvēku uz-
vedību un darbību ir daudzveidīgs dažādos sabiedrības attis-
tības posmos. Visu nosaka konkrētie apstākļi, kultūra, tra-
dīcijas.

Jāatzīmē, ka sociālā kontrole pār dažādiem aspektiem cil-
vēku uzvedībā un darbībā nav vienāda. Ir darbības, kuru vai-
rāk kontrolē (politiskā darbība) un ir darbības veidi, uzve-
dība, kuru mazāk kontrolē (radošās inteligences lomas). Pā-
dējā gadījumā sabiedrība, konkrētās sociālās grupas rūpjas,
lai tiktu ieviesta zināma kārtība, lai destruktīvā darbība ne-
gūtu virsroku, lai sociālās sistēmas nesabruktu. Reizē ar so-
ciālajiem institūtiem sociālo stabilitāti nodrošina arī so-
ciālās organizācijas.

Sociālās organizācijas (mērķu grupa) ir cilvēku kopa,
kura veidojas, lai organizētā veidā sasniegtu noteiktus mēr-
ķus.

Sociālās organizācijas var būt formālas un neformālas.
Pirmās veidojas, ja ir stingri noteikti tās darbības principi,
ir formalizēti sociālās kontroles institūti, visu organizā-
ciju darbību regulē tiesību normas.

Neformālās organizācijas balstās uz tradīcijām, darbības
paraugiem, neformālām sankcijām.

Tomēr, neskatoties uz šādu sociālo organizāciju dalījumu,
jebkurai no tām raksturīga organizētība, noteikta sociālo
lomu sadalījums (bieži arī formalizēts ar hierarhisko uzbūvi -
vadītāji un izpildītāji), stingra pienākumu izpildes (raksti-
to un nerakstīto) kontrole.

Sociālo kārtību sociālajās organizācijās nodrošina katra
tās locekļa stingra savu pienākumu izpilde.

katra tās locekļi vēlmju un vajadzību apmierināšanas apjomu nosaka sociālie institūti, sociālo vērtību un sankciju sistēma konkrētajā grupā.

Otrā jautājuma īss saturs:

1. Sabiedrība ir sarežģīta sociālā sistēma. Tajā izdalām makro un mikrostruktūras. Makrostruktūru veido dažādi sociāli elementi un sociālās dzīves apakšsistēmas. Mikrostruktūra ir cilvēka tiešā saikne ar sociālo vidi.

2. Sociālajā dzīvē izdala četras pamatsfēras: ekonomisko, sociālo, politisko, garīgo.

3. Cilvēki ar daudzām saitēm un attiecībām ir iesaistīti apkaņā sociālās kopās (apvienības). Socioloģijā parasti izdala 4 galvenās sociālo kopu kategorijas. Kopības grupas, sociālos institūtus un organizācijas.

Un tagad aplūkošu arī temata trešo pamatjautājumu: Sociālās saiknes un procesi.

Aplūkošu sīkāk, kā veidojas sociālās attiecības, kā pamatojoties un tām konsolidējas sociālās kopas, kādi sociālie procesi ir sabiedrībā.

Jebkura cilvēku mijiedarbība, to savstarpējā saistība, dažādas saiknes sākas ar cilvēku kontaktiem, ar to savstarpēju novērošanu. Izdala trīs tipus cilvēku kontaktos:

- 1) telpisko,
- 2) psihisko,
- 3) sociālo.

Telpiskais kontakts var būt tiešs (cilvēks vēro cilvēku) un netiešs (cilvēks sameklē otru pēc zināmām pazīmēm). Bieži nekādas sociālās attiecības vai arī saiknes tālāk neattīstās pēc telpiskā cilvēku kontakta, piem., cilvēks izkāpj no vilciena un visi telpiskie kontakti ar pārējiem pasažieriem izbeidzas.

Bet attiecības var attīstīties arī citādi. Telpisku kontaktu rezultātā personai^A var rasties interese par personu B. Šai ieinteresētībai var būt vienpusējs vai arī savstarpējs raksturs. Ieinteresētība var būt saistīta ar kaut kādu vajadzību apmierināšanu (ekonomisko, kultūras, bioloģisko). Ieinteresētība ir psihiskā kontakta pamats.

Psihiskais kontakts var modificēties sociālajā kontaktā, kad A un B onāk mijiedarbības attiecībās un starp tiem notiek vērtību apmaiņa (vārdi, priekšmeti utt.). Tātad sociālais kontakts - tā ir zināma sistēma, kurā ietilpst vismaz divas personas, kā arī kāda vērtība kā kontakta pamats un šo vērtību šķērsoša mijiedarbība.

Kontakts, it sevišķi sociālie personāgie kontakts, ir nozīmīgs sociālās dzīves faktors. Ja cilvēkiem nav tiešo personīgo kontaktu, tad var izveidoties sociālā izolācija un vientuļība, kura negatīvi ietekmē cilvēku dzīvi. Personīgos kontaktus nevar aizstāt ar lietišķiem, tiešo cilvēku saskarsmi ar mantām.

Sociālie kontakts, ja tiem ir sistemātisks, pastāvīgs raksturs, veido cilvēku mijiedarbību. Mijiedarbība ietekmē savstarpēji saistītās personas. Vienas personas rīcība rada atbildes reakciju.

Cilvēku mijiedarbība ir jādiferencē. Mijiedarbība ir zināmas sistēmas darbības izpausmes forma. Piemēram, rūpniecības vadība maina algas sistēmu. To izjūt visi strādājošie, kaut gan direktors visus personīgi nepazīst (tā ir mijiedarbība). Kārtu spēlē izpaužas tieša savstarpēja spēlētāju iedarbība, bet sistemātisku kontaktu starp cilvēkiem šeit nav.

Mijiedarbība - būtisks sociālās dzīves elements.

Būtiska vieta socioloģiskās teorijās ir sociālajai darbībai. Sociālā darbība ir tāda darbība, kuras mērķis ir ietekmēt (izmainīt) citu cilvēku vai arī to kopu uzvedību, nostādnes vai vēlmes.

Jebkura sociāla darbība ir sistēma, kurā iespējams izdalīt šādus elementus: a) darbojošos personu; b) darbības priekšmets vai arī persona, kura darbojas; c) darbības līdzekļus un rīkus; d) darbības metodes vai arī darbības līdzekļu izmantošanas veidu; e) personas reakcija, uz kuru ir vērstā darbība vai arī darbības rezultāts. Sociālajā darbībā (mēģinājumos izmainīt citu cilvēku rīcību) izmanto divus galvenos paņēmienus: pārliecināšanas un piespiešanas.

Cilvēku mijiedarbība, attīstoties un stabilizējoties, veido sociālās attiecības. Sociālās attiecības - ir noteikta stabila sistēma, kura aptver ne mazāk kā divus partnerus, saistošo posmu (t.i., kaut kādu priekšmetu, interesi, kopīgās vērtības) un

noteiktas funkcijas, kuras partneriem obligāti jāpilda attiecībā vienam pret otru. Neviena sociālā grupa nevar eksistēt bez sociālām attiecībām, bez tajā ietilpstošo personu savstarpējo pienākumu izpildes. Sociālās mijiedarbības un sociālās darbības izpēte ir sociālo attiecību izpētes priekšnosacījums un reizē arī sociālo kopu funkcionēšanas mehānisma izziņošana.

Kontakti, mijiedarbība, sociālā darbība, sociālās attiecības, sociālās atkarības (cilvēku piederība pie ekonomiskām, politiskām, reliģiskām un citām sistēmām) nosaka sociālo kopu veidošanos, to stabilitāti.

Nozīmīga vieta sabiedrības izpētē ir sociālajiem procesiem, kuri pēc savas būtības ir cilvēku mijiedarbības sērijveida izpausme vai arī parādību sērija, kas norisinās sociālo grupu struktūrā un izmaina attiecības starp cilvēkiem vai arī attiecības starp kopību veidojošiem elementiem. Piem., socializācija ir process, jo tas aptver vesēlu sēriju bērns un vides savstarpējās attiecībās (raksturo mijiedarbību). Sociālie procesi ir sērijveida izmaiņas.

Lai raksturotu sociālo procesu norisi, socioloģijā izdala:

- 1) izmaiņas (ja sociālās sistēmās rodas jauni elementi, vai izsūd agrāk esošie, mainās sociālās attiecības);
- 2) attīstību (sociālā sistēma kļūst sarežģītāka, pilnveidojās to veidojošo elementu attiecības);
- 3) regresu (samazinās un vienkāršojās sistēmu veidojošo elementu un attiecību daudzums);
- 4) progresu (ja sociālā sistēma attīstās, tuvojoties pozitīvi vērtētam ideālam).

Sociālie procesi ir daudzveidīgi, tāpēc arī to klasifikācijas sistēmas ir ļoti dažādas. Poļu sociologs Jans Šepaņakis izdala šādus procesus (un šķiet, ka šī klasifikācija ir pieņemama):

- 1) pielāgošanās,
- 2) sadarbība,
- 3) konkurence,
- 4) konflikts,
- 5) mobilitāte,
- 6) reorganizācijas un dezorganizācijas.

Sīkāk visus procesus neraksturošu, jo daudzus no tiem aplūkošu citā tematā.

Notiek pielāgošanās, sadarbības, konkurences un konflikta procesi, katras grupas ietveros. Taču šie procesi parasti risinās zināmā līdzsvarā, sociālo institūtu un organizācijas ietvaros. Tas ir normāli. Taču, ja ir pārkāpj zināmas robežas, nosacījumus, tad sociālās kontroles loma samazinās, sākās dezorganizācija. Dezorganizācija apdraud sociālās dzīves norisi. Dezorganizāciju raksturo: 1) alkoholisma un narkomānijas izplatīšanās; 2) novirzes seksuālajā uzvedībā (homoseksuālisma, prostitūcijas palielināšanās utt.); 3) noziedzības palielināšanās; 4) psihisko slimību izplatīšanās, personības dezintegrācija.

Dezorganizāciju parasti rada: 1) stihiskas nelaiemes; 2) ilgstošs karš; 3) radikālas izmaiņas kultūrā, kas samazina sociālās kontroles efektivitāti; 4) masveida migrācija, cilvēku pārvietošanās jaunos neparastos apstākļos; 5) personīga rakstura iemesli (slimības, apētākļi, kad psihiski nelīdzsvaroti cilvēki iekļaujas sabiedriskajā darbībā).

Sabiedrībai jānoskaidro galvenie dezintegrācijas iemesli un jāveic tādi pārkārtojumi, kas nodrošinātu stabilitāti sabiedrības tālākajā attīstībā.

Temata trešā jautājuma īss saturs:

1. Sociālie kontakti, mijiedarbība un darbība, sociālās attiecības nosaka sociālo kopu veidošanos, to stabilitāti.
2. Sociālie procesi raksturo sērijveida izpausmes cilvēku mijiedarbībā, kas ietekmē struktūru un attiecības speciālajās kopās.
3. Ja sociālie procesi savā norisē pārsniedz zināmu robežu, tad tiek pārkāpti vairāki sociālie nosacījumi, un var sākties sabiedrības dezorganizācijas process. Tā pārvarēšana ir ļoti sarežģīta.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Краткий словарь по социологии.-М.: Политиздат, 1968.-478 с.
 Щепанский Я. Элементарные понятия социологии.-М.: Прогресс, 1969.-240 с.
 Социология/Г.В.Осипов и др.-М.: Мысль, 1990.-446 с.
 Философский Энциклопедический словарь.-М.: Сов. энциклопедия, 1983.-837 с.
 Vārāre jā socioloģija.I.d.-R.: RTU, 1990.-25.-36.lpp.

3. temats. Sociālās sistēmas un personība.

Personības socializācija

Personības problēmas ir vienas no vissarežģītākām socioloģijās kurās, jo cilvēks kā sociāla parādība ir ļoti sarežģīts izpētes objekts. Vienkopus sevijas bioloģiskās, psihiskās un sociālās norises cilvēka dzīvē. Ar tā izpēti nodarbojas dabaszinātne, teoloģija, filozofija, psiholoģija, socioloģija. Katrai no šīm zinātnēm ir sava skatījums par cilvēku.

Dabaszinātne (pirmkārt, bioloģija) cilvēku pēta kā zooloģisku sugu, izzina tā organisma uzbūvi un funkcionēšanu.

Antropoloģija, medicīna, fizioloģija, biķīmija un citas dabaszinātnes pakāpeniski atklāj fizioloģisko reakciju mehānismu cilvēka organismā uz sociālām situācijām, cilvēku darbību, tā veidmē un uzskatiem. Tam ir bioloģisko pamatu izpratne sociālajā dzīvē.

Teoloģija cilvēka būtību, tā dzīves jēgu un mērķus saista ar dievišķiem spēkiem, kas cilvēku radījuši, un dvēseles mūžību, un kalpošanu Radītājam.

Psiholoģija - nodarbojas ar cilvēka psihes attīstības un funkcionēšanas likumsakarību izziņāšanu. Psihiskie procesi, kas rodas individuā un apkārtējā vides mijiedarbības rezultātā, ietekmē cilvēka uzvedību, tā darbību. Būtiska nozīme sociālās dzīves izpratnē ir cilvēku individualās apziņas, tā sociālo vajadzību orientāciju, nostādņu utt. izziņāšanai. Uz šiem jautājumiem atbild psiholoģija.

Filozofija ir daudz dažādu uzskatu par cilvēka būtību un vēsturisko būtību. Filozofijā daudz humānistisko, naturalistisko, evolucionistisko, personālistisko, eksistenciālistisko un citu cilvēka būtību izskaidrojošo koncepciju. Interesentiem iesaku papildus studēt attiecīgo literatūru. Arī socioloģijā ir samērā daudz atšķirīgas personības izpratnes koncepcijas. Lai gūtu priekšstatu par personības socioloģisku izpratni, aplūkošu šādus jautājumus.

1. Socioloģiskās cilvēka un personības koncepcijas socioloģijā, personības jēdziens.
2. Personība kā īpaša "mikrosistēma".
3. Cilvēku darbības un uzvedības regulēšanas mehānisms.

4. Personības socializācija.

Rietumu socioloģijā par personību ir izplatīti vairāki teorētiskie uzskati:

- 1) Spoguļa "Es" teorija;
- 2) Sociālās lomas teorija;
- 3) Neobiheiorisms;
- 4) Sociālās nostādnes (attitude).

Spoguļa "ES" teorija (Kuli, Dz.Mids) personību aplūko kā funkciju, kuru nosaka sociāli determinēts "ES". Cilvēka pašapziņa ir sociālās mijiedarbības rezultāts, kurā tas iemācījies raudzīties uz sevi kā uz objektu ar citu cilvēku acīm. Tas nozīmē, ka personība ir objektīva parādība, kura veidojās sociālās dzīves procesā.

Šiem uzskatiem tuva ir sociālo lomu teorija. Tās piekritēji (Moreno, Parsons) personību uzskata par tās funkciju (lomu) kopumu, ko tā pilda sabiedrībā. Lomas ir saistītas ar zināmām sociālām grupām. Visi cilvēki ir iesaistīti sociālās grupās, tātad personība ir šo grupu atvasinājums, kurās tā ietilpst. Cilvēks savas dzīves gaitās apgūst šīs lomas un kļūst par personību, lomu izpildītāju.

Neobiheiorisms personību traktē kā sociāli pieļaujamu reakciju kopumu uz zināmiem sociāliem stimuliem. Tātad, personība ir cilvēku uzvedība (atbildes reakcijas) konkrētā vidē un apstākļos. Sociālo nostādņu teorijā personību uzskata par sociālo nostādņu iemēsojumu (vai neapzinātu nostādņu), kuras veido sabiedrības un kuras cilvēkam uzplūst. Cilvēks pakāpeniski akumulē dažādas nostādnes un kļūst par personību. Tā veidojās principiāli jauna nostādne - tieksme kļūt par personību.

Katrai no šīm koncepcijām ir savi plusi un minusi. Tās lielākā vai mazākā mērā rada priekšstatu par cilvēku kā sociālo parādību. Taču galvenais šo koncepciju trūkums ir tas, ka personību tās neaplūko kā īpašu sociālo sistēmu, bet tikai uzvedības un darbības atsevišķus aspektus konkrētajā sociālajā situācijā. Domāju, ka sabiedrības attīstības posmam mūsdienās visvairāk atbilst vēsturiski socioloģiskā personības koncepcija, kura personību aplūko kā zināmu sociālo sistēmu, kā sociālās vides produktu, sociālā attiecību objektu un subjektu vienlaicīgi. Tas nozīmē, ka cilvēkpersonība ir ne tikai sociālās attīstības re-

zultāts, bet tā ar savu darbību, savu aktīvatīvi pārveido vidi. Vesturiskā attīstība, arī pašas personības sociālā kvalitāte, izmainās. Tautas gudriba māca: darbs dara darītāju.

Personība ir ļoti sarežģīti veidota sistēma. Šajā sistēmā iespējama, protams ar zināmiem nosacījumiem, izdalīt vairākas apakšsistēmas, kurām, savukārt, ir savas struktūras. Katra no šīm apakšsistēmām pilda specifiskas funkcijas, bet visas tās ir savstarpēji saistītas, ietekmē cita citu un kopumā veido vienotu veselumu - reālo cilvēku, visā tā nestkārtojamā daudzveidībā individuāli konkrētā un sociāli tipizētā veidā.

Cilvēkā izdala vismaz trīs cieši saistītas pamatapakšsistēmas:

- 1) bioloģisko,
- 2) psiholoģisko,
- 3) sociālo.

Bioloģiskajā apakšsistēmā izdala tādus elementus, kuri:

- 1) vairāk ietekmē cilvēka uzvedību un darbību un 2) ietekmē

Cilvēka uzvedība, tā reakcijās uz apkārtni veido lielā mērā ir atkarīga no konkrētā cilvēka nervu sistēmas īpatnībām, hormonālās sistēmas darbības, vielu maiņas. Šie procesi lielā mērā nosaka bada, slāpju un citu fizioloģisko vajadzību līmeni. Protams, tās ietekmē cilvēka darbības ieviezi, tā aktīvatīvi un sociālo dzīvi. Cilvēces attīstība nav bijusi viēnāda dažādos vēsturiskos posmos. Senatnē tai ir bijusi lielāka nozīme, mūsdienās - mazāka. Cilvēks tagad nesalīdzināmi vairāk atrodas mākslīgi radītā vidē, kur daudzu fizioloģisko vajadzību loma sociālās dzīves norisēs stipri samazinās.

Psiholoģiskajā cilvēka apakšsistēmā iespējams izdalīt vairākus savstarpēji saistītus līmeņus.

Pirmais līmenis - cilvēka temperaments, kas raksturo cilvēka nervu sistēmas īpatnības. Šis līmenis ir tuvs cilvēka bioloģiskajai apakšsistēmai, taču tā konkrētās izpausmes pārsvarā ir psiholoģiskas.

Otrais līmenis - psihiskie procesi, kuri ir kļuvuši par konkrētā personības īpašībām.

Šajos procesos ir apvienotas atmiņa, emocijas, sajūtas, domāšana, uztvere, jūtas, griba.

Trešais līmenis - cilvēka sociālā pieredze, Sociālo pieredzi veido: iegūtās zināšanas, iemaņas, prasme, ieradumi. Šis zināšanas ir psiholoģiskās apakšsistēmas līmeņa pamats. Ja nav zināšanu, tad nevar runāt par sociālo pieredzi.

Ceturtais līmenis (augstākais līmenis) - personības sociālā orientācija (ievirze). Šo ievirzi, savukārt, veido personības vēlmes, intereses, noskaņības, ideāli, individuālā "pasaules aina", pārliecība.

Būtiska nozīme ir cilvēka raksturam personības psiholoģiskajā apakšsistēmā. Raksturā ir personības pašas būtiskākās, raksturīgākās iezīmes, kuras skaidri izpaužas cilvēku darbības dažādās jomās.

Cilvēka sociālā apakšsistēma. Šis apakšsistēmas pamats ir cilvēku darbība. Cilvēka mērķtiecīgā darbība ir tās pamatelements, kas atšķir cilvēku no citām dzīvām būtnēm. Bez cilvēka darbības nav un nevar būt cilvēka vēstures, nav un nevar būt sociālo attiecību. Sociālajā darbībā realizējas esošās sociālās attiecības un veidojas jaunas. Sociālajā darbībā realizējas cilvēku sociālās īpašības, notiek esošo īpašību pilnveidošanās un izmaiņas.

Sociālā darbība - personības (kura cenšas realizēt zināmus sociālos mērķus) rīcības kopums un izvirzīto mērķu sasniegšanai izmantojamie līdzekļi: ekonomiskie, sociālie, politiskie, garīgi-ideoloģiskie.

Kā sabiedrība dzīvesdarbības rezultātā veido cilvēku, tā cilvēks veido sabiedrību. Personība ir sociālās darbības cēlonis un izžē arī tās sekas. Tā ir vēstures subjekts un objekts vienlaicīgi. Cilvēks savas darbības rezultātā ne tikai rada sociālās attiecības, bet arī attiekami pret tām, kā rezultātā veidojas personības epizīņa un pašapziņa.

Sociālās attiecības - attiecības starp individu un sociālām grupām, kā arī starp dažādu sociālās darbības veidu subjektiem, kuri savstarpēji atšķiras ar sociālām pozīcijām (stāvisiem) un sociālajām lomām sabiedrības dzīvē.

Sociālās attiecības nosaka cilvēku mijiedarbību sabiedrībā. Tātad personība ir sociālās darbības un sociālo attiecību produkts. Tā nav tikai pasīvs objekts. Personība ir aktīva to ietekmētāja, to subjekts, kas vēsturiskajā attīstībā, izmainot savas sociālās darbības ievirzi, sociālās attiecības, arī pati mainās.

Personība - cilvēka sabiedriskā būtība (sociālais raksturojums). Tas ir konkrēts cilvēks, tā individuālo spēju un sociālo lomu kopums. Personības būtību nosaka tās sociālā kvalitāte. Cilvēka sociālā kvalitāte ir tādu sociālo elementu kopums, kuras nosaka sabiedrības sociālais tips, cilvēku savstarpējās sociālās attiecības konkrētajos vēsturiskajos apstākļos.

Personību kā īpašu sociālo "mikrosistēmu" veido šādi sociāli elementi:

- 1) darbība (tās mērķi, normas, vērtības, kuras to nosaka);
- 2) sociālās pozīcijas (statuss), sociālās lomas;
- 3) apziņa un pašapziņa.

Šo elementu realizēšanas dzīvē nosaka konkrētie vēsturiskie apstākļi, sabiedrības sociālais tips. Ja sabiedrība ir deformēta, ja tā ilgstoši ir atradusies totalitārisma jūgā, tad visi šie elementi, katrs atsevišķi un visi kopā, ir deformēti. Šādos apstākļos deformējas arī personība. Deformējas darbības mērķi, tie bieži kļūst par pseidomērķiem, deformējas sociālie statusi, lomas, sevišķi cilvēka apziņa.

Sīkāk šos jautājumus aplūkošu vēlāk, bet tagad precīzēšu vēl dažus jēdzienus, kurus izmantoju šajā materiālā: cilvēks, indivīds, individualitāte.

Cilvēks - cilvēces kā īpašas sugas pārstāvis, tā biosociālā raksturojums.

Indivīds - atsevišķs cilvēks, kuru aplūko ārpus tā biologiskām un sociālām kvalitātēm un īpatnībām.

Individualitāte - unikālo, neatkārtojamo cilvēka fizisko un psihisko īpašību kopums, kuras atšķir konkrēto indivīdu no citiem.

Firmā jautājuma īss saturs:

1. Personība ir ārkārtīgi sarežģīta sociāla parādība. To pēta dažādas zinātnes: filozofija, psiholoģija, socioloģija, dabaszinātnes. Ir vairāki uzskati par personību socioloģijā: spoguļa "ES" teorija; sociālās lomas teorija, neobihevioriāns; sociālās nostādnes koncepcija un citas.

2. Cilvēks - sarežģīta sistēma, kurā iespējams izdalīt vismaz trīs galvenās (pamata) apakšsistēmas: bioloģisko, psiholoģisko, sociālo.

3. Cilvēka sociālās apakšsistēmas pamatā ir darbība un tā procesā izveidojušās sociālās attiecības. Personība ir sociālo attiecību objekts un subjekts. Sociālā darbība un sociālās attiecības veido personību. Personība nav pasīva. Tā pati aktīvi ietekmē sociālās attiecības, izmaina tās un šajā procesā mainās arī pati. Personība - cilvēka sociālais raksturojums (tā sociālā kvalitāte), konkrētā cilvēka spēju un izpildāmo sociālo lomu kopums.

Tagad aplūkosim šī temata otro pamatjautājumu: personība kā īpaša "mikrosistēma".

Personības "mikrosistēmu" veido: darbība, sociālais statuss, un lomas, apzīņa. Aplūkošu sīkāk šos "mikrosistēmas" pamatelementus. Pagaidām abstrahēšos no sociālās vides - ārējā personības darbības un uzvedības noteicošā faktora.

Jāatzīmē, ka arī katrs no personības "mikrosistēmas" pamatelementiem pēc savas būtības ir zināma sociāla sistēma, kura pilda noteiktas funkcijas.

Darbība ir cilvēka būtība, tā eksistences veids. Tā ir sociālās aktivitātes izpausme; bez aktivitātes, kā zināms, vispār nav iedomājama dzīve.

Darbībā iespējams izdalīt 3 galvenos elementus: 1) darbības subjekts (kas darbojas - indivīds, grupa, visa sabiedrība); 2) darbības objekts (uz ko vērsta darbība: daba, priekšmeti, sociālie institūti, cilvēki); 3) pati aktivitāte (darbība), kura izpaužas dažādos veidos vai paņēmienos, ar kuru palīdzību cilvēks (subjekts) cenšas iegūt (apgūt, izmantot) objektu, vai arī sazināties ar citiem subjektiem. Uzvedība, atšķirībā no darbības - ir cilvēka reakcija uz apkārtējo vidi. Uzvedībai nav objekta. Uzvedība ir nesalīdzināmi šaurāka parādība nekā darbība.

Parasti izdala 4 darbības pamatveidus:

- 1) pārveidojošā darbība;
- 2) izziņošā darbība;
- 3) vērtību orientējošā darbība;
- 4) saikarsme (komunikācija).

Pārveidojušās un izziņošās darbības objekts parasti ir daba, sabiedrība, pats cilvēks. Izvirza dažādus mērķus, izmanto dažādus līdzekļus un paņēmienus izvirzīto mērķu sasniegšanai. Pie-

mēram, lai nodrošinātu cilvēcisku eksistenci, apgātu un izmantotu dabas bagātības, cilvēks organizē ražošanu, strādā.

Darbs ir svarīgākais pārveidojošās un izziņošās darbības konkrētais veids. Lai nodrošinātu sabiedrības attīstību, izstrādā un realizē dažādas sociālas programmas, dažreiz arī nezinātniskas, utopiiskas. Pedagoģiskā darbība ir mērķtiecīgi pārveidojošās darbības piemērs, kas vērsts uz pašu cilvēku. Līdzīgus piemērus iespējams atrast aplūkojot cilvēku izziņošo darbību. Jaatzīmē, ka cilvēku izziņošā darbība notiek divos līmeņos: empiriskā un teorētiskā.

Vērtību orientējošās darbības rezultātā cilvēks iegūst informāciju par sociālām vērtībām, veidojas tā vērtību apziņas etiskas, rīcības, estētiskās un politiskās formas. Vērtības (materiālās, garīgās) tikai tad sāk ietekmēt cilvēka darbību, ja tās iegūst subjektīvo raksturu. Ja tas nenotiek, tad tām ir tikai abstraktā vērtība, kaut arī cilvēks ir informēts par tam.

Vērtību orientācija ir nozīmīga cilvēka dzīvē. Tā nosaka cilvēku darbību, uzvedību, saskarsmi ar citiem cilvēkiem, sabiedrību, dabu.

Vērtību orientācija var veidoties ikdienas apziņas un ideoloģijas līmeņos. Šim apstāklim (kāda līmenī ir izveidojusies vērtību orientācija) ir būtiska nozīme cilvēka konkrētās rīcības determinēšanē (noteikšanā).

Saskarsme (komunikācija) ir specifisks cilvēku darbības veids, kas ir vērsts nevis uz objektiem, bet uz subjektiem. Šajā procesā netiek izvirzīts uzdevums; pārvērst objektu par objektu.

Saskarāmes pamatuzdevums ir dažādas informācijas nodošana, cilvēku kontakti un mijiedarbības nodrošināšana. Saskarsme realizējas: fiziskā, psihiskā, materiālā un garīgā līmenī. Saskarāmes process ir ne tikai starp atsevišķiem cilvēkiem, tas realizējas arī cilvēku saskarsmē ar dabu, ar sociālām grupām, cilvēkam pašam ar sevi (pašapziņa, savas uzvedības izvērtēšana).

Vairāku darbības veidu ir savstarpēji cieši saistīti, cits cits papildina. Cilvēka darbība, tās daudzveidība, nosaka tā vienotību (vienotību) kā sociālās sistēmas paveidu. Cilvēku darbības rezultātā izmainās daba, sabiedrība, cilvēki.

ari pats darbības subjekts - personība.

Sociālais statuss (pozīcija) un sociālās lomas ir personības mikrosistēmas pamatelements.

Sociālo pozīciju (statusu) un lomu vietu cilvēku dzīvē sociāliskās teorijas izskaidro ļoti vienkārši. Sociālā pozīcija un loma ir būtiskākais elements personības struktūrā. Katram cilvēkam ir sava pozīcija. Pozīcijai atbilst konkrētās lomas. Katram cilvēkam jāsinchronizē sava uzvedība, darbība, attiecības ar citiem cilvēkiem, ar šo lomu. Precīzi, dažreiz ar pieļaujamām atkāpēm, jāpilda sava loma. Tas nodrošinās sabiedrības stabilitāti un normālu funkcionēšanu.

Cilvēkam dzīves gaitā jāapgūst attiecīgās lomas (skolnieka, studenta, tēva utt.) un tās sekmīgi jāpilda, protams, atbilstoši saviem priekšstatiem un normām. Ja lomu nepilda sociālā grupa, sabiedrība pielieto sankcijas (pozitīvās - atbalsta, negatīvās - nošoda).

Tāda īsumā ir problēmas būtība. Aplūkošu to nedaudz sīkāk, lai iegūtu precīzāku un skaidrāku priekšstatu par šiem ļoti nozīmīgiem jautājumiem, cilvēku dzīvē.

Cilvēku darbība un mijiedarbība, sakari un sabiedriskās attiecības veido sarežģītu sociālo funkciju sistēmu. Cilvēki veido šo sistēmu un ieņem tajā noteiktu vietu. Cilvēku vietu šo attiecību sistēmā, sociālajā struktūrā apzīmē ar jēdzienu "sociālais statuss" vai "pozīcija".

Sociālais statuss - pozīcijas, kuras indivīds ieņem sociālajās grupās vai sabiedrībā kopumā. Šo vietu (pozīciju) nosaka dabiskie (dzimums, vecums) vai arī sociālie (profesija, nodarbošanās, ienākumi utt.) faktori.

Sociālais statuss ir sociālās struktūras elements. To nosaka sabiedrība un valsts. Sociālos statusus (pozīcijas) parasti iedala divās kategorijās: 1) sasniedzamie (emats, izglītība, alga, sociālais stāvoklis utt.); 2) priekšrakstītie (objektīvi noteiktie, piem., dzimums, vecums, sociālā stāvokļa (kārtas) un īpašuma mantošana utt.).

Cilvēka sociālo statusu (pozīcijas) parasti aplūko statiskā, t.i., atbilstoši dotajam laika posmam, noteiktai sociālajai grupai, konkrētām sociālām attiecībām.

Pozīcijas izvirza sabiedrībai zināmas prasības, kuras ir jāpilda. Šo pozīciju dinamiska izpilde ir sociālā loma. Tātad, sociālā loma ir sociālā statusa dinamiskais aspekts.

Sociālā loma - funkciju kopums, kuras jāpilda cilvēkam, atrodoties konkrētā sociālā pozīcijā.

Prasības lomas (priekšraksti, ieteikumi, vēlējumi, uzvedības) iemiesojas konkrētajās sociālajās normās. Normas savukārt atbilst attiecīgam statusam un tā funkcijām.

Sabiedrība nodrošina sociālo lomu izpildi ar sociālās kontroles starpniecību, ar sociālo sankciju - pozitīvo (atbalstā) un negatīvo (nosodījuma), piespiešanas un stimulēšanas metožu pielietošanu.

Sociālā loma ir būtiskākais aspekts cilvēka un sabiedrības mijiedarbībā.

Sociālajā lomā (arī tā ir sistēma) iespējams izdalīt 4 svarīgākos elementus:

- 1) uzvedības tipa apraksts: (priekšraksts);
- 2) prasības, kuras jāievēro;
- 3) prasību izpildes novērtējums;
- 4) sankcijas (rīcības sociālās sekas sociālās lomas ietvaros).

Sociālo lomu aprakstus var sadalīt formālos un neformālos. Formāli apraksti ir fikseļi dokumentos, priekšrakstos, amata instrukcijās utt. Piemēram, dokumentos, kuri reglamentē augstskolas dzīvi, ir konkrēti formālas prasības studentiem (ko drīkst, ko nedrīkst, kādas sankcijas, pozitīvās un negatīvās var pielietot). Students - tā ir viena no sociālajām lomām. Neformālās lomas piemērs - draugs. Šajā gadījumā rakstītu dokumentu nav. Ir diezgan liela sociālo lomu daudzveidība. Vienlaicīgi katrs cilvēks pilda caurmērā 4-5 lomas.

Pastāv vairākas sociālo lomu klasifikācijas sistēmas.

Parasti izdala 5 grupas sociālajās lomās:

- 1) pēc vecuma un dzimuma (bērns, zēns, meitene, jauneklis, jauniene, jauns vīrietis, jauna sieviete, brieduma vecumu sasnieguši vīrieši un sievietes, veci cilvēki utt.);
- 2) pēc ģimenes stāvokļa (precējies, neprecējies, šķīries, laimīns, atraitnis, tēvs, māte, dēls, meita, znots, vedekla, vecmāte, vecaistēvs).

- 3) pēc profesijas (ir vairāki sinti profesiju);
- 4) pēc sabiedriski politiskās aktivitātes pakāpes, pēc piedalīšanās parvaldē (administratīvs darbs, sabiedriska darbs utt.);
- 5) pēc cilvēku darbības, pēc interesēm un personīgās draudzības pakāpes dažādās interešu grupās (kolēģis, draugs, kluba biedrs, sporta komandas loceklis) utt.

Katrā atsevišķā gadījumā, lomai ir savas prasības. No katras lomas izpildes gaida noteiktus darbības un uzvedības paraugus (etalonus).

Ir lomas, kuras noteikti jāievēro, ir "maigākas", kuru izpildē pieļaujamas zināmas novirzes. Piem., valsts darbinieka lomai ir stingras prasības, turpretī māksliniekam daudz kas ir atļauts, pieļaujamās uzvedības diapazons ir plašāks.

Lomas izpildi ietekmē ne tikai ārējie faktori. Liela nozīme ir cilvēka "iekšējam s.ā. voklim" - apziņai,

socialajai orientācijai, pasaules uzskatam. Ja ārējie stimuli un iekšējā motivācija nesakrīt lomas izpildē, tad cilvēks var nonākt dziļā konfliktā, var veidoties personības disharmonija. Tā rezultāts var būt slimības un pat traģiskas sekas.

Lomas izpildi ietekmē daudz faktori:

- cilvēka individuālās īpašības;
- cilvēka vērtību orientācija, principi;
- lomas izpratne tai vidē (grupā), kas seko lomas izpildei;
- sociālās grupas struktūra;
- citi faktori.

Lomas izpildē nozīme ir tam, ka pats cilvēks apzinās un izprot savu lomu.

Un tagad aplūkosim trešo elementu cilvēka sociālā apakšsistemā - apziņu un pašapziņu. Aplūkojamā problēma ir plaša un sarežģīta. Skaršu ikai pašu būtiskāko un tos aspektus, kas, manuprāt ir saistīti ar sociologiju, nevis ar citu zinātņu (filozofijas un psiholoģijas) problemātiku.

Apziņa ir noteicošā viengabalainas personības tapšanā. Tā nodrošina personības darbību, sociālo lomu izpildi. Traucējumi apziņā var raīti arī nopietnas pretrunas, konfliktus, pašas personības disharmoniju.

Apziņu nosaka sociālā vide, kuru, savukārt, apziņa atspoguļo. Šī "atpoguļošana" nav pasīva psiholoģiska norise. Tā aktīvi ietekmē cilvēku darbību, to lomu izpildes kvalitāti. Īpaša vieta personības sociālajās apakšsistemās ir cilvēka pašapziņai. Socioloģija parasti izdala divus aspektus pašapziņai:

- 1) sevis identificēšana, sevis apzināšanās kā darbības subjektu, sava subjektīvā "es" apzināšanās;

- 2) atpoguļotais "es", t.i., priekšstatu kompleks par sevi, kuru veido citu cilvēku priekšstati par mums pašiem. Ja apziņā notiek "es" sadrumstalošanās, vai sadalīšanās, ja subjektīvais "es" iegūst no personības neatkarīgu statusu - rodas psihiski traucējumi, nopietnas slimības.

Atpoguļotais "es", tas ko par mums domā apkārtējie, mūsu sociālā grupa, kādi ir to spriedumi par mūsu uzvedību, sociālo lomu izpildi, savstarpējām attiecībām ar citiem cilvēkiem, nodrošina sociālo kontroli pār mums. Dažkārt apkārtējo cilvēku psiholoģiskā iedarbība ir tik nozīmīga, ka cilvēks ir spiests (ārēji vai arī iekšēji piekritot) mainīt savu uzvedību, rīcību, uzskatus. Psihologi atzīmē šādu likumsakarību: jo cilvēkam ir augstāka pašcieņa, jo to grūtāk ietekmēt un tas vieglāk tiek pāri konkrētajām neveiksmēm, no kurām dzīvī neviens nav pasargāts.

Pašcieņu parasti nosaka pēc sekojošas formulas:

pašcieņa = panākumi, sasniegumi
pretenzijas, ambīcijas

No formulas iespējams secināt, ka lielām pretenzijām un maziem panākumiem atbilst zema pašcieņa un otrādi. No visa teiktā praktisks secinājums: katram cilvēkam ir jāprot izprast citus, tad tas arī labāk izpratis ir par sevi, sekmīgāk varēs pildīt savas sociālās lomas, sekmīgāk veikt dažādus darbus, efektīvāk kontaktēties ar citiem cilvēkiem un iegūt arī lielākus panākumus dzīvē.

Pašapziņas problēmas, tās veidošanās un funkcionēšana ir ļoti sarežģīts mehānisms.

Ir daudz mēģinājumu izskaidrot šo fenomenu. Interesenti sīkaku informāciju par vienu no pašapziņas analīzes variantiem var gūt, iepazīstoties ar Z. Freida darbiem. Jāatceras, ka Z. Freids absolūtizēja seksualitātes nozīmi cilvēka dzīvē. Viņa darbu nozīmi psihiatrijā un psiholoģijā sevišķi par psiholoģiskajiem

aizsargmehānismiem nevar noliegt.

Otrā jautājuma Iss saturs:

1. Personība kā īpašā sociālā "mikrosistēmā" iespējams izdalīt trīs pamatelementus: 1) cilvēka darbība, 2) sociālā pozīcija (statuss) un loma; 3) apziņa un pašapziņa. Visi šie elementi atrodas ciešā kopsakarā un mijiedarbībā, Visus šos elementus pēta socioloģija. Tie ir socioloģisko pētījumu priekšmeti.

2. Darbības pamatveidi: pārveidojoša, izziņoša, vērtību orientējoša, saskarsmē savstarpēji ir cieši saistīti, viens otru papildina. Daba, sabiedrība, pats cilvēks mainās cilvēku darbības rezultātā. Šīs izmaiņas ir sociālie fakti, un socioloģija pēta to konkrētās izpausmes un rezultātus.

3. Nozīmīga vieta visas sabiedrības, kā arī tās apakšsistēmu funkcionēšanā ir cilvēku sociālajām pozīcijām un to izpildāmajām sociālajām lomām.

4. Apziņa un pašapziņa ir būtiska sastāvdaļa personības sociālajā apakšsistēmā. Socioloģija izdala pašapziņā divus aspektus: 1) sevis identificēšana ("es"="es"); 2) atspoguļotais "es". Apziņas un pašapziņas vietu nedrīkst novērtēt par zemu personības sociālajā sistēmā. Apziņa nosaka darbību, sociālo lomu izpildi, sevis apzināšanu kā sociālu subjektu. Apziņas reducēšana, tikai līdz sociālās vides pasīvai atspoguļošanai, ir sociālo procesu vulgarizācija. Bieži tieši apziņas ietekmē notiek izmaiņas sociālā vidē.

Tagad aplūkošu trešo jautājumu temātā: "Cilvēku darbības un uzvedības regulēšanas mehānisms".

Lai labāk izprastu visas sabiedrības, kā arī sociālo grupu un dažādu sociālo apakšsistēmu funkcionēšanu un mijiedarbību, ir jāiegūst zināms priekšstats par to, kā reāli notiek cilvēka darbība, kas to nosaka, kādi faktori to sekmē un kādi bremsē, kāds ir darbības un uzvedības regulēšanas mehānisms.

Iepriekšējā jautājumā šīs problēmas netika skartas, jo vispirms vajadzēja noskaidrot darbības un uzvedības saturu un noteikt to vietu personības sociālajā apakšsistēmā. Atbalsta punkts cilvēku darbībai ir objektīvie apstākļi. Tie nosaka cilvēku vajadzības, kas, savukārt, rosina cilvēku darboties, jo tikai ar darbību tās var apmierināt.

Ir vairākas vajadzības klasifikācijas sistēmas socioloģijā un psiholoģijā. Šos jautājumus neaplūkošu. Atzīmēšu tikai to,

ka parasti visas vajadzības iedala divās kategorijās: 1) pirmā (zēnāka) līmeņa vajadzības vai vitālās psihofizioloģiskās vajadzības; 2) augstākas, otra līmeņa, sociālās vajadzības.

Viena vide, vieni apstākļi nosaka vienas vajadzības, citi citas. Taču vajadzības vien ir par maz, lai izprastu darbību vajadzību apmierināšanai. Lai darbība sāktos, ir nepieciešams vispirms apzināties pašas vajadzības. Apzinātās un izprastās vajadzības veido intereses. Interese apmierināšana ir saistīta ar sarežģītu mehānismu darbības regulēšanā, kā arī to ietekmē kultūra. Tā nosaka pagēmienu, līdzekļu, vērtības un normas izvirzīto mērķu sasniegšanā.

Darbības un uzvedības regulēšanas mehānismu veido:

- 1) motīvi un stimuli,
- 2) nostādnes,
- 3) sociālā orientācija.

Intereses ir gan sociāli ekonomiska, gan individuāli psiholoģiska parādība.

Intereses, ko nosaka personas sociālais stāvoklis, sociālā pozīcija (piederība pie sociālās grupas, slāņa, šķiras utt.), un tās izpaužas noteiktā motīvu, nostādņu un orientāciju sistēmā.

Motīvs - cilvēka subjektīvā attieksme pret savu rīcību, apzināti izvirzīto mērķi. Motīvi virza un izskaidro cilvēku izturēšanos. Motīvi ir atkarīgi kā no individa īpatnībām, tā arī no konkrētās situācijas. Tie var būt pretrunīgi un nekoncekventi. Nostādne ir daudz dziļāka par motīvu. Tā noteic grupas vai individa attieksmi pret konkrētu objektu, kā arī pašu objekta uztveres veidu. Nostādne ir gatavība noteiktai aktivitātei, kas spēj apmierināt radušos vajadzību. Nostādne raksturo sagaidāmo cilvēka rīcību, rīcības ievirzi un praktisko realizāciju, atbilstoši sociālās situācijas izmaiņām. Nostādne ir ne tikai stabilāka par motīvu, bet arī daudz sarežģītāka. Tā ietver gan domas, gan jūtas, gan darbības stimulu.

Orientācija ir vesela nostādņu sistēma. To ietekmē individs (grupe), uztver un izvērtē situāciju un izvēlas attiecīgo darbības veidu. Uz sociālajām vērtībām vērstās orientācijas sauc par vērtējošām (vērtību) orientācijām.

Lai personība darbojas kāda ir tās uzvedība, kā novērtē savas

sociālās lomas, to noteic personības vērtību orientāciju sistēmā.

Stimuli ir ārējie faktori, kas veicina cilvēka uzvedību un darbību. Stimuli atšķiras no motīviem, jo motīvi ir subjektīvi, saistīti ar cilvēku apziņu.

Tas viss nosaka cilvēka darbību, to rīcību attiecībā pret konkrētiem sociāliem objektiem. Cilvēku darbību būtiski ietekmē personības dispozīcija - tās interešu dominante - uz darbu, gimeni, sabiedriski politisko aktivitāti utt., kā arī tradīcijas, ieradumi, pieņemtās sociālās normas atbilstoši konkrētai sabiedrībai vai sociālajai grupai. Darbība un uzvedība notiek dažādos līmeņos:

- 1) aktuālo vajadzību apmierināšana,
- 2) ierastā darbība,
- 3) darbība tālāko mērķu sasniegšanai,
- 4) dzīves mērķu realizācija.

Socioloģija pēta visus šos cilvēku darbības un uzvedības līmeņus. Lai nodrošinātu cilvēku darbības efektivitāti un pieņemto uzvedības normu ievērošanu, sabiedrība veic sociālo kontroli. Sociālās kontroles sistēma, ko veic dažādi sociālie institūti (formālie un neformālie), izvērtē cilvēku darbību, darbības rezultātus, izmantotās metodes mērķu sasniegšanai un atbalsta vai arī nosoda darbību un uzvedību. Šī kontrole nosaka nepieciešamību korigēt cilvēku darbību un uzvedību. Sociālās kontroles sistēma cenšas realizēt tādu darbību, kas atbilst pieņemtām normām un vērtībām sabiedrībā. Galvenais cilvēku darbības izvērtēšanas kritērijs ir citu cilvēku reakcija - darbības vai uzvedības atzišana vai nosodīšana. Darbība un uzvedība ir sabiedrības eksistēšanas galvenais priekšnosacījums.

Trešā jautājuma īss saturs:

1. Objektīvie apstākļi, vidē nosaka cilvēku vajadzības. Vajadzību apmierināšanas process ir cilvēku daudzveidīgā un sarežģītā darbība.

2. Socioloģija izdala cilvēku darbības un uzvedības regulēšanas mehānismā:

- vajadzības un intereses;
- darbības motivāciju un stimulus;

- nostādnes;
- sociālo orientāciju;
- darbības un uzvedības līmeņus;
- darbības rezultātus;
- sociālo kontroli (sankciju sistēmu).

Ceturtais jautājums tematā: "Personības socializācija"

Ari šī problēma ir ļoti plaša un daudzpusīga. Pilnīgam iz-
 irstāšanai būtu vajadzīgi vairāki lekciju cikli. Šoreiz jāprobe-
 žojas ar konspektīvu jautājuma izklāstu. Sākšu ar socializācijas
 būtības noskaidrošanu.

Iepriekšējās lekcijās galvenā uzmanība pievērsta personības struk-
 tūras un darbības noskaidrošanai. Šī analīze veikta teorētiskā,
 abstraktā līmenī, — personība aplūkota ārpus vides, kurā
 tā dzīvo un darbojas, ārpus apstākļiem un procesiem, kas
 nosaka personības veidošanos.

Socializācijas procesā jāatbild uz jautājumu, kā perso-
 nība veidojas un kāpēc tā ir tieši tāda un kāpēc personība dar-
 bojas tieši tā reālajā dzīvē.

Socializācija — personības tapšanas process, kad in-
 divīds apgūst vērtības, normas, nostādnes, uzvedības standartus,
 atbilstoši konkrētai sabiedrībai, sociālai kopībai, grupai.

Socializācija ir visaptverošs process. Tas notiek visu cilvē-
 ka mūžu. Socializācija aptver gan psiholoģiskos gan tīri sociā-
 los procesus. Noteicošā loma ir pēdējiem. Socializāciju nedrīkst
 jaukt ar cilvēku audzināšanu. Audzināšanas process ir tikai vie-
 nā daļa socializācijas procesā. Atzīmēšu, ka audzināšana ir
 mērķtiecīga darbība, vērta uz sabiedriski vēsturiskās pieredzes
 translāciju (nodrošanu) jaunām paaudzēm. Tā ir plānveidīga un mērķ-
 tiecīga iedarbība uz cilvēka apziņu un cilvēka uzvedību ar nolūku
 izveidot noteiktas nostādnes, uzskatus, principus, vērtību orienta-
 ciju, kas nodrošinātu cilvēka attīstību, sagatavotu to sabiedris-
 kai dzīvei un darbam.

Audzināšana ir apzinīgi veidotais komponents socializācijas
 procesā. Audzināšana ir efektīva tad, ja tā atbilst socializā-
 cijai, ja ievēro objektīvos apstākļus un nosacījumus. Tad veidojas
 harmoniski attīstīta, viengabalaina personība. Ja šo principu
 pārkāpj, tad veidojas sadrumstalota, pretrunīga vai arī
 deformēta personība. Tāda bija audzināšana PORS un, protams,

eri LPSR. Audzināšanas mērķi un lozungi bieži vien bija pretrunā ar reālo dzīvi, sociālo realitāti. Deformētā sabiedrībā veidojās deformēta personība. Tagad šis deformācijas sekas jāpārvar. Tas ir grūts, sarežģīts un neviennozīmīgs process. Neskatoties uz to, nedrīkst nosvītrot visu, kas ir bijis latviešu tautas dzīvē pēdējos 50 gados. Bez pēctecības nav atdzimšanas. Dzīve jāuztver tāda, kāda tā ir bijusi un kāda tā ir.

Socializācija aptver 3 galvenos elementus personības sociālajā apakšsistēmā: darbību, sociālās pozīcijas un lomas un apziņu un pašapziņu.

Cilvēks apgūst dažādus darbības veidus darbības sfērā, notiek orientāciju veidošanās cilvēkos. Dzīves gaitā cilvēks apgūst un arī realizē dažādus darbības veidus. Personība veidojas un pilnveidojas darbībā. Saskarsmē ir sevišķa nozīme socializācijas procesā. Tieši saskarsmē cilvēks apgūst darbības pamatus, zināšanas, veidojas tā praktiskās iemaņas. Cilvēks iekļaujas sabiedrības sociālajā struktūrā, iegūst noteiktas sociālās pozīcijas. Cilvēks apgūst sociālās lomas saskarsmes procesā, izjūt sociālās kontroles ietekmi uz savu darbību un uzvedību.

Socializācijas procesā attīstās un pilnveidojas cilvēka apziņa, veidojas cilvēka pašapziņa: "Es", gan kā sociālās darbības subjekts, gan kā atspoguļotā "es" tēls citu cilvēku uztverē.

Socializācijas procesam ir 4 pamatkomponentes:

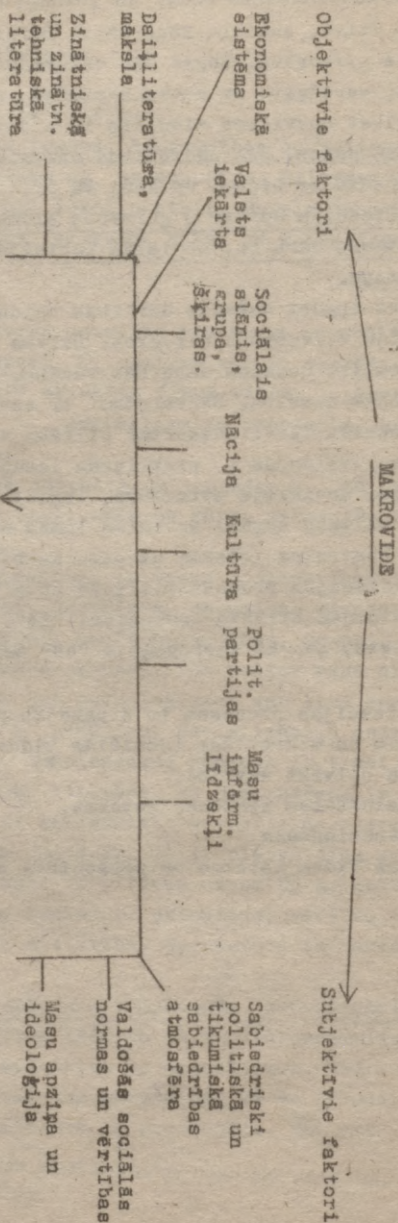
- 1) makro un mikro vides (sociālās vides) ietekme uz cilvēku,
- 2) paša cilvēka darbību,
- 3) audzināšanas sistēmas ietekme,
- 4) pašaudzināšana.

Sociālās vides ietekme uz personības veidošanos attēlota

shēmā:

I. shēma

Sociālās vides elementi, kas būtiski ietekmē personas veidošanos (socializāciju)

Ģimene	Mācību kolektīvs	Darba kolektīvs	Sociāli psiholoģiskā (masa) grupe	Referentā grupa	Interesu grupa
--------	------------------	-----------------	-----------------------------------	-----------------	----------------

MIKROVIDE

Analizējot socializācijas procesu jāatceras, ka cilvēks ir biosociālā sistēma. Cilvēks reizē ar genētisko pēctecību (bioloģiski) saņem arī sociālo "mantojumu", kas nosaka personības sociālo kvalitāti. Indivīds, apgūstot (inferiorizējot) sabiedrībā radītās vērtības un uzvedības paraugus, kļūst par personību. Cilvēka individuālās dzīves daudzveidību un bagātību nosaka sabiedriskās dzīves daudzveidība, to sakaru un attiecību plašums, kurās indivīds nonāk, kontaktējoties ar citiem cilvēkiem. No otras puses, personība, kuru veidojusi sabiedrība un kura ir interiorizējusi tās vērtības un normas, pati ietekmē sabiedrību ar savu darbību. Sabiedrības sociālā un garīgā bagātība ir atkarīga no sabiedrību veidojošo personību attīstības, individuālām īpašībām, individualitāšu daudzveidības.

Personības pašapziņa ir sekundāra attiecībā pret personības darbību. Tikai starppersonu komunikācijā veidojas personības pašapziņa "Es". Tas, protams, nenozīmē to, ka personība ir pilnīgi nebrīva un atkarīga no sabiedrības. Personībai, atbilstoši tās individuālajai izvēlei, atzītām morāles normām, ir plašas iespējas veidot arī u vērtību skalu, sociālo pozīciju, personība apzinās savas intereses un vēlmes.

Socializācijas procesā izdala 3 stadijas: pirmsdarba (bērība, skolas gadi), darba un pēc darba periods (pārasti pensijas vecums). Katrā socializācijas stadijā īpaši sociālie institūti realizē praktiskos socializācijas uzdevumus: ģimene, pirmskolas bērnu iestādes, skola, darba kolektīvs, interešu grupas, neformālās apvienības utt. Katra institūta lomu un ietekmi nosaka valdošās attiecības sabiedrībā. Jāatceras, ka sabiedrībā viss nav ideāli organizēts, ka visi procesi nav vadāmi. Šis problēmas aplūkošu citos tematos. Šajā tematā atzīmēšu, ka cilvēks izjūt savas dzīves gaitā ne tikai pozitīvās, bet arī dažādas negatīvās un stihiska rakstura ietekmes (sevišķi mikrovides līmeņi). Tā rezultātā rodas novirzes cilvēku uzvedībā un darbībā (deviācija), sabiedriskās dzīves normu pārkāpumi. Šai parādībai ir ļoti daudz cēloņu. Tie ir dažādi (objektīvi un subjektīvi). Tomēr cilvēka veidošanos nosaka tās morālās normas, kuras viņš pieņem par savas darbības un uzvedības pamatu. Deformēta morāle veido deformētu cilvēku.

Cilvēces attīstības gaitā, atbilstoši sabiedrības sociāli ekonomiskās attīstības pakāpei, politiskai iekārtai, reliģijai, kultūrai (visplašākajā šīs jēdziena izpratnē), pieņemtām vērtību normām, reālām sociālām lomām utt., veidojas atšķirīgi cilvēku sociālie tipi vēsturē (vergturi un vergi, muižnieki un dzimtcilvēki, uzpērnēji, tirgoji, bankieri un algota darba darītāji utt.).

Ipašs cilvēku sociālais tips veidojas totalitārās sistēmas (ekonomiskā, politiskā, ideoloģiskā totalitārisma) apstākļos. Šim cilvēku sociālajam tipam ir raksturīgs konformisms, augsti attīstīta kopības (bara) izjūta, personīgās iniciatīvas trūkums, bezatbildība, patērēšanas kults, garīgs un tikumiskhs pagrimums. Šīs īpašības nedrīkst attiecināt uz visiem sabiedrības locekļiem. Ja šīs īpašības būtu aptvērušas visu sabiedrību, tad par tās atdzimšanu nevarētu pat sapņot. Tomēr tās ir un bremzē notiekošo pārmaiņu tempus.

Ceturrtā jautājuma īss saturs:

1. Socializācija ir personības veidošanās process, kā rezultātā indivīds kļūst par personību, interiorizē sabiedrībā uzkrātās vērtības, uzvedības paraugus, sociālās lomas, veidojās tā pašapziņa.

2. Sociālizācija notiek mikro un mikrovides ietekmē, pašā cilvēka darbības, audzināšanas sistēmas un pašaudzināšanas rezultātā.

3. Sociālizācijas process norit visu cilvēka mūžu. Katrā socializācijas stadijā darbojas īpaši socializācijas institūti: ģimene, skola, darba kolektīvs, interešu grupas utt. Jo daudzveidīgāka sabiedriskā dzīve, jo sociāli un garīgi bagātāka veidojas personība, jo plašāka ir individualitāšu daudzveidība, jo saturīgāk interesantāka, daudzpusīgāka kļūst sabiedriskā dzīve.

4. Objektīvu un subjektīvu apstākļu dēļ sabiedrībā ir iespējama asociālās uzvedības veidošanās. Vispirms to nosaka sociālajā dzīvē esošās pretrunas.

Bibliogrāfiskais saraksts

- Социология/Г.В. Осипов и др.-М.:Мысль, 1990. - 446 с.
- Kona I. Personības socioloģija. - Rīga, Liepāja, 1969.-352.lpp.
- Kona I. "Es" atklāšana. R.: Avots, 1982.-336.lpp.
- Буева Л.П. Социология среды и сознание личности. М.: МГУ, 1968. - 268 с.
- Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. М.: Мысль, 1978 - 216 с.
- Каган М.С. Человеческая деятельность. М.: Политиздат, 1974. - 328 с.
- Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. М.; Политиздат, 1975. - 304 с.
- Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. - М.: Наука, 1978. - 311 с.
- Ярошевский Т. Размышления о человеке. М.: Политиздат, 1984. - 198 с.
- Краткий словарь по социологии./Ред.Гвишнани Д.М. и др. - М.: Политиздат, 1988. - 477 с.
- Современная западная социология./Сост.Давыдов Ю.Н. и др. - М.: Политиздат, 1990. - 432 с.
- Щепаньский Я. Элементарные понятия социологии. М.: Прогресс, 1969. - 240 с.
- Vīspārēja socioloģija. II.d. - R.: RTU, 1991.

4. temats. Sabiedrības sociālā struktūra

Šis temats ir viens no svarīgākajiem socioloģijā. kursā, jo, tikai izprotot sabiedrības sociālo struktūru, iespējams izziņāt sabiedrību veidojošās sociālās grupas, un kopības un attiecības starp tām. Tas ir svarīgs priekšnoteikums sociālo procesu vadīšanā, sabiedrības stabilizācijas un sociālā progressa nodrošināšanā. Sociālās struktūras izziņāšana ļauj prognozēt tālāko tīstību, paredzēt sociālās spriedzes vai arī konfliktu veidošanos. Savlaicīgi iegūtā informācija par šiem procesiem var sekmēt to vienkāršāku un ātrāku pārvarēšanu, un straujāku progresīvo attīstību nākotnē.

Lai gūtu konkrētāku priekšstatu par sabiedrības sociālo struktūru, aplūkosim šādus jautājumus.

1. Sabiedrības sociālās struktūras jēdziens.
2. Sociālās atšķirības un sociālās grupas: attīstības tendences mūsdienās.
3. Sociāli teritoriālās cilvēku kopības.
4. Sociāli etniskās cilvēku kopības.

Sabiedrība ir sarežģīta sociālā sistēma, kur starp tās sastāvdaļām ir cieša savstarpēja iedarbība un sakars, kas veido sabiedrības sociālo struktūru vai tās uzbūvi (kas pēc būtības ir viens un tas pats).

Dažādas socioloģiskās skolas un atbilstīgi šo problēmu pētnieki atšķirīgi skaidro sociālo struktūru. Taču visbiežāk jēdzienu "sociālā struktūra" lieto plašākā un šaurākā nozīmē. Plašākā nozīmē "sabiedrības sociālā struktūra" nozīmē sabiedrības iekšējās organizācijas formu, kas izpaužas kā visu sociālo elementu kopums, to mijiedarbībā un savstarpējās attiecībās (sociālie elementi ir šķiras, nācijas, profesionālas, sociāli demogrāfiskās un citas grupas).

Šaurākā nozīmē jēdzienu "sociālā struktūra" parasti lieto, lai konkretizētu sociālo nevienlīdzību vai arī sociālās atšķirības starp grupām. Kamēr pastāvēs sabiedrība, pastāvēs arī sociālā struktūra. Tomēr sociālās nevienlīdzības un atšķirību konkrētā izpausme nav vienāda dažādos vēstures attīstības posmos. Tā var būt asāka (antagoniska) vai arī nogludinātāka (nebūtiska iezīme, kas nerada jūtamas atšķirības starp sociālajām grupām). Sociālās

struktūras izpratne palīdz noskaidrot: 1) sabiedrības sociālo struktūru; 2) grupu savstarpējās attiecības (savstarpēja saskaņošanās vai pakļautība); 3) sociālās attīstības virzību, kur sociālā struktūra to var veicināt vai arī bremsēt.

Sociālās struktūras izpētē ir dažādas pieejas un dažādas koncepcijas. Līdz pēdējam laikam pastāv divas galvenās atšķirīgās grupas koncepcijas — jautājums par sabiedrības sociālās struktūras izpēti. Tās ir:

- 1) sociālās struktūras koncepcija, kura plaši bija izplatīta padomju socioloģijā;
- 2) sociālās stratifikācijas teorija, kuru izstrādāja sociologi Rietumos (sociālā stratifikācija — sociālā noslāgošanās).

Pirmās koncepcijas būtība ir tāda, ka visā atšķirību daudzveidībā starp cilvēkiem izdalās divu grupu atšķirības: dabīgās (vecuma, dzimuma) un sabiedriskās (sociālās). Sociālās atšķirības nosaka ekonomiskā iekārta, sadzīve, politiskā sistēma, kultūra utt. Būtiskās ir šķiriskās atšķirības un šķiriskā noslāgošanās (sk. Leģins, Lielā ierose, 29.sēj., 376.lpp.).

V.I. Leģina dotajā šķiras definīcijā pirmā pazīme ir sociālās grupas vieta ražošanas attiecību sistēmā. Tālāk seko sociālās grupas attieksme pret ražošanas līdzekļiem, vieta darba sabiedriskajā organizācijā, bagātību iegūšanas apmērs un avoti, iespēja piesavināties cita darbu. Tās ir primārās šķiru veidojošās pazīmes. Izdala arī sekundārās pazīmes. Tās ir kvalifikācija, izglītības līmenis, dzīves veids, sociālā aktivitāte utt.).

Ar galveno priekšnoteikumu sociālajam dalījumam uzskata sociālo grupu vietu darba sabiedriskās dalīšanas sistēmā. No šejienes paralēli dalījumam šķiras (laužu grupas, kas vispirms atšķiras pēc to attiecībām pret ražošanas līdzekļiem) ir dalījuma lauku un pilsētu iedzīvotājos (t.sk. lauksaimniecībā nodarbinātos), garīgā un fiziskā darba veicējos. Šķiru iekšienē un dažādu kategoriju iedzīvotājos var izdalīt atsevišķus veidījumus pēc kvalifikācijas, izglītības, dzīves veida utt.

Otras koncepcijas pamatā ir sociālās stratifikācijas teorija. "Sociālā stratifikācija" vislabstiegi nosaukto procesu, pilsētām, iekļaušanos sabiedrībā, kā arī šī procesa rezultātu. Tāpat arī vārdnīcā "sociālo stratifikāciju" skaidro kā elementu sakārtošanu grupās dažādos horizontālos līmeņos, kā arī ievērojot sociālo

statusu. Līmeņi atšķiras cits no cita pēc to izvietojuma augstāk vai zemāk.

"Sociālā stratifikācija" ir, no vienas puses, sabiedrības slāņu izzināšanas metode, no otras - pašas sabiedrības "portrets".

Galvenie dalījuma kritēriji (pazīmes) Rietumos ir: Ipašuma forma, ienākuma apmērs, prestiža, nacionālās lezīmes, varas realizācija. Sociālā stratifikācija nozīmē nevienlīdzīgu stratu stāvokli sabiedrībā.

Dažādas mācības un skolas Rietumos dažādi skaidro stratu rašanos. Vienu no izplatītākajām ir funkcionālā teorija (T. Parsons, R. Mertons u.c.). Šīs teorijas pārstāvji uzskata, ka dažādas funkcijas sabiedrībā (avarīgas, sevišķi svarīgas, mazsvarīgas u.c.) ir pamatā ļaužu dalījumam pēc to piemērotības (sagatavotība, personiskās īpašības) dažādo funkciju izpildīšanai. Šāds dalījums nosaka atšķirības ienākumos, dzīves līmeni un ir pamats stratifikācijai. Dažādiem amatiem, dažādām profesijām ir atšķirīgs prestiža - sabiedriskais novērtējums.

Tāda ir abu galveno sabiedrības sociālo struktūru koncepciju būtība. Ilgu laiku padomju socioloģiskajā literatūrā sociālās stratifikācijas teoriju pilnīgi noraidīja kā buržuāzisku un nezinātnisku. Attieksme pret sociālās stratifikācijas teoriju pēdējā laikā mainās.

Pēc mūsu domām abas koncepcijas nav pilnīgas. Pirmā koncepcija balstās uz sociāli ekonomiskajiem faktoriem, kas ir vienpusēji izpētīti praksē. Cilvēku sociālās atšķirības aplūkotas visu daudzveidīgo šķirisko atšķirību kopsakarā.

Šķiriskās pazīmes bieži analizēja formāli, dogmatiski, neievērojot reālās dzīves radītās izmaiņas. Sekas dogmatismam sociālās struktūras izpētē ir tādas, ka ne PSRS, ne Latvijas Republikā uz šodienu nav nepieciešamās skaidrības par sociālo struktūru ne konceptuālā, ne arī tikai empiriskā līmenī.

Otras koncepcijas nepilnība ir tajā apstākļi, ka nav precīza norobežojuma starp objektīvajiem (īpašums, ienākums utt.) un subjektīvajiem (prestiža) sociālās stratifikācijas faktoriem, kā arī netiek vispusīgi atklāta šo faktoru mijiedarbība un saistība.

Pirmā koncepcija, pēc mūsu uzskata, atklāj zināmu sabiedrības reālās sociālās struktūras aspektu, taču galvenokārt, makrolīmeni, neizdalot tādu svarīgu parādību kā grupas līdzdalības varas īstenošanā.

Otrā koncepcija nepilnīgi sadala sabiedrības uzbūvi mikro un makrolīmeņos. Tādēļ ir nepieciešams izstrādāt laikmetam atbilstošu sociālās struktūras analīzes teoriju, piemērotu Latvijas Republikas apstākļiem.

Šādi mēģinājumi ir uzsākti. Viens no iespējamiem sociālās struktūras izpētes variantiem mūsdienās ir daudzfaktoru sociālās diferenciacijas koncepcija. Šajā koncepcijā vēl nepieciešami precizējumi, jāpārbauda empīriski. Taču jau tagad iespējams formulēt koncepcijas pamatprincipus:

- 1) sabiedrība jāaplūko kā sarežģīta, daudzfunkcionāla sistēma;
- 2) katrā sociālās struktūras izpētes gadījumā jāizdala nozīmīgākie un mazsvarīgākie sociālās diferenciacijas faktori;
- 3) sociālās grupas nozīmīgumu sabiedrības attīstības procesos nosaka, nevis tās aiktne ar ražošanas līdzekļiem un īpašuma formu, vieta šķiriskās diferenciacijas sistēmā, bet gan kompleksie rādītāji - ekonomiskā un politiskā vara, aktivitāte sociālajos procesos, kultūras paraugu realizācija un citi faktori, kas parāda, vai grupa sekmē vai arī bremzē sociālo progresu;
- 4) sociāli šķiriskais sabiedrības sociālās diferenciacijas dalījums ir tikai viens no aspektiem sociālās struktūrā. Tā nozīme un loma nav visaptveroša un nēnosaka visus pārējos procesus mūsdienās;
- 5) sociālo grupu skaitu un to pazīmju daudzumu izdalīšanu nedrīkst ierobežot. To daudzumu nosaka risināmā problēma;
- 6) nedrīkst pretstatīt objektīvos un subjektīvos faktorus sociālajā diferenciacijā. Nozīmīgi un noteicoši var būt kā vieni, tā otri konkrētos apstākļos. Visi ir atkarīgi no reālās situācijas un izpētes mērķiem;
- 7) pētot atšķirīgas sociālās grupas pēc visdažādākajām pazīmēm, tomēr jāatceras galvenās, noteicošās sociālo atšķirību grupas konkrētajā sociāli vēsturiskajā situācijā. Visas pārējās sociālās atšķirības jāanalīzē saistībā ar būtiskākajām atšķirībām.

Pirmā jautājuma īss saturs:

1. Jēdzienu "sociālā struktūra" (sabiedrības uzbūve) parasti lieto šaurākā un plašākā nozīmē. Plašākā nozīmē "sabiedrības sociālā struktūra" nozīmē sabiedrības iekšējās organizācijas formu, kas izpaužas kā visu sociālo elementu kopums to mijiedarbībā un savstarpējās attiecībās. Šaurākā nozīmē jēdzienu "sociālā struktūra" parasti lieto, lai konkretizētu sociālo nevienlīdzību vai arī sociālās atšķirības starp grupām.

2. Ir vairākas sociālās struktūras izpētes koncepcijas. Būtišķi atšķiras sociālās stratifikācijas (Rietumu) un PSRS, kā arī Latvijas Republikā izplatītā sociālās struktūras koncepcija. Tā par sociālo atšķirību pamatelementu uzskata šķiras, bet visas pārējās atšķirības pakļauj šķiriskajām. Abām koncepcijām ir trūkumi, jo tās atspoguļo atsevišķus sociālās diferenciācijas aspektus (puses). Zināmā mērā šo trūkumu var pārvarēt ar daudz-faktoru sociālās diferenciācijas koncepciju. Tās teorētiskā veidošana un empiriskā pārbaude ir sākuma stadijā.

Aplūkosim temata otro jautājumu: "Sociālās atšķirības un sociālās grupas, attīstības tendences mūsdienās."

Jautājuma aplūkošana jāsāk ar to faktoru noskaidrošanu, kuri rada sociālo diferenciāciju sabiedrībā. Tās ietekmē veidojās sociālās grupas (gan pēc kopējām pazīmēm, gan kopējas darbības, interesēm, orientācijām utt.).

Visus faktorus, kuri nosaka sociālās atšķirības, parasti sadala divās lielās daļās: dabīgos un sabiedriskajos.

Dabīgie faktori, kā norāda pats nosaukums, ir atkarīgi no bioloģiskajiem priekšnosacījumiem, vādiem, kuri zināmos apstākļos būtiski ietekmē sociālo procesu norisi. Dabīgie faktori ir: dzimums, vecums, rases piederība.

Sabiedriskos sociālās diferenciācijas faktorus, kurus nosaka sabiedrība, savukārt daļa divās daļās: objektīvajos un subjektīvajos. Vieni ir atkarīgi no cilvēku apziņas, otri nav ne tā atkarīgi un patstāvīgi - objektīvi.

Objektīvie faktori, no vienas puses, ir sabiedrības noteikti un atspoguļo tās sociāli ekonomisko, politisko un garīgo attīstību, no otras puses, to ietekme ir atkarīga no cilvēku darbības, to izvēles, no tā, kā tas vai cits konkrētais cilvēks ir sala-

tits ar šiem faktoriem un kā tie ietekmē viņa sociālo dzīvi.

Katra jaunā paaudze, ienākot dzīvē, saskaras ar tādām apstākļiem, ar tādām priekšnosacījumiem, kādus ir radījušas iepriekšējās paaudzes. Kā šos apstākļus novērtē, apgūst un izmanto, tas lielā mērā ir atkarīgs no jaunās paaudzes pārstāvjiem, no viņu kā personību sociālajām orientācijām, sociālās sagatavotības. Objektīvu faktoru ietekmes īstenošana ir atkarīga no cilvēku subjektīvās izvēles un darbības konkrētajā situācijā, ievērojot pastāvošos kultūras paraugus, sociālās normas, tradīcijas, orientācijas. Objektīvie un subjektīvie faktori ir savstarpēji cieši saistīti un ietekmē viens otru.

Objektīvos faktorus iespējams sadalīt 3 grupās: ekonomiskajos, politiskajos un nosacīti sociālajos.

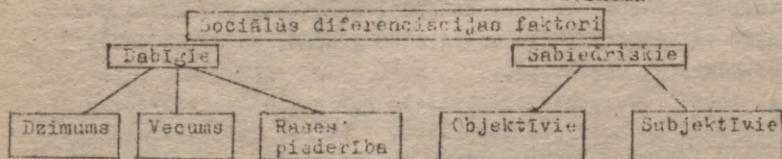
Pie ekonomiskajiem faktoriem pieder cilvēku saistība ar dažādām īpašuma formām; ar dažādām tautsaimniecības nozarēm (piem., materiālā un nemateriālā sfēra); nodarbošanās (profesija); kvalifikācija; ienākuma apmēri un tā iegūšanas formas; dzīves apstākļi (dzīvokļa, mājošanas raksturojums).

Starp politiskajiem faktoriem izdalāmi politiskās varas apjoms; demokrātisko institūtu attīstība (partijas, sabiedriskās organizācijas utt.) un piedalīšanās tajos.

Trešās grupas faktorus, no vienas puses, nosaka pati sabiedrība, no otras - tie var būtiski ietekmēt sociālo diferenciāciju. Tie ir: izglītības līmenis, dzīves veids; etniskās īpatnības; dzīves vieta (liela vai maza pilsēta, lauki).

Par subjektīviem faktoriem sociālajā diferenciācijā uzskata: personības vajadzību struktūru, attīstības līmeni; dzīves stilu; personības kultūras līmeni; sabiedrisko aktivitāti; politiskās orientācijas; sociālo orientāciju un nostādņu ievirzi; profesijas prestižu; sociālo identifikāciju.

2. shēma

Sabiedrības attīstības procesā notiek objektīvo apstākļu un arī objektīvo faktoru izmaiņas. Šīs izmaiņas ietekmē cilvēku apziņu, arī tās izmaiņas. Cilvēku apziņa nav pasīvs objektīvo apstākļu atspulgs. Apziņa aktīvi ietekmē cilvēka darbību un vienlaicīgi arī objektīvos apstākļus. Sabiedrības attīstības sociāla lūzuma posmā (resp. mūsdienās), apziņas attīstība apsteidz objektīvo apstākļu attīstību. Tieši šīs apstākļu nosaka visu sabiedrības attīstību. Uz jauno kopīgo sociālo vērtību pamata arī veidojas jaunas sociālas grupas, progresu nesējas. Subjektīvais sabiedrības attīstībā kļūst par noteicošo. Taču, lai pārmaiņas notiktu un nostiprinātos, jānosaka objektīvām izmaiņām, jāveidojas tādām sociālām grupām, kurām ir objektīvs (augetāk minētie priekšnosacījumi) pamats un kurš atbilst šo grupu subjektīvajai orientācijai.

Latvijas Republikā mūsdienās iespējams izdalīt vairākas atšķirības starp sociālajām grupām par pamatu ņemot dažādus sociālos faktorus (objektīvos un subjektīvos).

Pēc mūsu domām iespējams izdalīt vismaz desmit pamatgrupas sociālajās atšķirībās:

1. starp strādājošiem un nestrādājošiem;
2. starp strādājošajiem dažādās tautsaimniecības nozarēs;
3. starp pārsvarā garīgā un fiziskā darba veicējiem;
4. starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem;
5. starp valsts, kooperatīvajā, individuālajā sektorā strādājošajiem;
6. atšķirības sociālo grupu ietvaros pēc izglītības, ienākuma, kvalifikācijas un citiem subjektīviem rādītājiem;
7. starp dažādām grupām pēc ienākuma lieluma;
8. starp oficiālās un ēnu ekonomikas darbiniekiem;
9. starp sociālām grupām pēc vars realizācijas pakāpes politikā;
10. starp agrākajām, tradicionālajām, no vienas puses, un jaunajām vai atdzimušajām sociālajām grupām, no otras puses (strādnieks, uzņēmējs).

Lai iegūtu skaidrāku priekšstatu par sociālas struktūras attīstību PĻRS un Latvijas Republikā, šādiem statistikas datus par iedzīvotāju sociālo sastāvu pēc sekojošiem kritērijiem: tautsaimniecības nozarēs; nodarbinātie, pilsētās un laukos dzīvojošie, strādnieku un kalpotāju iedalījums pēc darba algas

apmēra, kā arī pēc izglītības līmeņa. Dati ir nepilnīgi, bet tā ir statistikas, nevis sociologu vaina. Taču arī tādu datu analīze palīdzēs studentiem labāk izprast notiekošās attīstības tendences sociālajā sfērā. Lai ekonomistu lekciju materiālu, dati gandrīz nav komentāti, doti tikai secinājumi.

I.tabula

PSRS iedzīvotāju sociālais sastāvs (%)

	1939	1959	1979	1987
Vīri iedzīvotāji (iesk. gim.loc.)	100	100	100	100
Strādnieki un kalpotāji	50,2	68,3	85,1	88,0
no tiem strādnieki	33,7	50,2	60,0	61,8
Kolhozu zemniecība un kooperatīvie amatnieki	47,2	31,4	14,9	12,0
Individuālie zemnieki un nekoper. amatnieki	2,6	0,3	0,0	0,0

(см. Народное хозяйство СССР в 1987 г. - М.: Финансы и статистика, 1988. - 351 С.)

2.tabula

Ražojošā un nerāžojošā sfērā nodarbināto iedzīvotāju iedalījums PSRS un Latvijas PSR

(см. Труд в СССР. - М.: Финансы и статистика, 1988. - С.12-13;

Latvijas PSR tautas saimniecība 1987.gadā. - R., 1988. - 201.lpp.)

I	1960		1970		1980		1987	
	PSRS	LPSR	PSRS	LPSR	PSRS	LPSR	PSRS	LPSR
	2	3	4	5	6	7	8	9
Tautas saimniecībā nodarbin. kopskaitis	100	100	100	100	100	100	100	100
Materialajā ražošanā t.sk.	83,2	62,7	77,2	77,2	74,1	74,3	72,8	72,8
- strādnieki un kalpotāji	48,9	51,5	59,1	62,8	61,9	63,9	61,6	62,4

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
- kolhoznieki	30,1	25,7	16,2	13,2	11,0	9,7	9,9	9,6	
- strādān. un kal- potāju ģim. loce., kas nodarbināti person. lauku palīgšaimn.	4,0	5,2	1,9	1,9	1,1	0,7	1,2	0,6	
- pārējie iedzīv. (indiv. zemn., amātņ. u.c.)	0,2	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	
neražojošās sfēras t.sk.	16,8	17,3	22,8	22,1	25,9	25,7	27,2	27,2	
- vesel. aizsardz. tautas izgl., kult. zinātne	11,0	10,4	15,4	13,4	17,1	15,8	16,0	17,0	
- dzīv. komun. saimn., sadz. pak., pārv. apar. valsts aparāts.	5,8	6,9	7,4	8,7	8,8	9,9	9,2	10,2	

3. tabula

Pilsētas un lauku iedzīvotāju attiecība PSRS un Latvijas
(Народное хозяйство СССР в 1987 г. - С.343;

Latvijas PSR tautas saimniecība 1987. gadā. R., 1988. - I91. lpp.

Gads	Kopīgajā iedzīvotāju skaitā, (%)					
	Pilsētas	PSRS	LPSR	Laukos	PSRS	LPSR
1940		32,5	35		67,5	65
1959		47,9	53		52,1	47
1970		56,3	62		43,7	38
1979		62,3	68		37,7	32
1987		66,0	71		34,0	29

Piezīme:

Tabulu materiāls var būt neizpratni, jo satur vecus datus.

Iesakam studentiem, izmantojot jaunākos datus, patstāvīgi
izsekot sociālo procesu attīstības tendencēm.

4. tabula

Izglītības līmenis PSRS un Latvijas PSR

(см. Народное хозяйство в СССР в 1987 году. - С.476;

Latvijas PSR tautas saimniecība 1987.gadā. R., 1988. - 260. p.)

Personu skaits ar augstāko un vidējo (pabeigta un nepabeigta) izglītību uz 1000 iedzīvotājiem

Visi iedzīvotāji vecāki par 10 gadiem	PSRS	LSR
1939	100	176
1959	361	431
1970	483	517
1979	638	645
1986	-	716
1987	708	-

5. tabula

Tautsaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju izglītības līmenis pa sociālajām grupām PSRS (augstākā un vidējā - pabeigta un nepabeigta izglītība uz 1000 iedzīvotājiem)

(см. Труд в СССР. - С.10).

	1939	1959	1970	1987
strādnieki	87	401	590	861
kalpotāji	546	911	956	990
kolhoznieki	18	226	398	763

6. tabula

Strādnieku un kalpotāju iedaļījums pēc darba algas apjoma

Latvijas PSR (%)

(sk. Latvijas PSR tautas saimniecība 1987.gadā. - R., 1988. - 260.lpp.)

Pavisam	1981.g.marts	1986.g. marts
Strādnieki un kalpotāji, kas nostrādājuši pilnu mēnesi	100	100
mazāk par 80 rubļ.	6,2	4,7
120,01 - 160,00 rubļ.	23,7	20,9
80,00 - 120,00 rubļ.	22,6	18,1
160,01 - 200,00 rubļ.	20,6	19,2
200,01 - 250,00 rubļ.	14,0	16,7
250,01 - 300,00 rubļ.	6,3	9,1
vairāk par 300 rubļ.	5,3	8,9
nepilnu darba dienu strādājošie un mācekļi	1,3	2,4

Sociālo diferenciaciju būtiski ietekmē strādājošo pāriešana pensionāru g. pā. Tā rezultātā samazinās vidējais ienākums.

Latvijā, piemēram, uz 1989.gada 1.janvāri strādnieku un kalpotāju vidējā pensija bija 89,4 rbļ., kolhoznieku - 62,3 rbļ.

1987.gadā Latvijā bija 45,5% pensionāru, bijušie kalpotāji un strādnieki, kuru pensija bija zemāka par 80 rbļ. mēnesī. Starp kolhozniekiem tādu bija gandrīz 85% (Latvijas PSR tautas saimniecība 1987.gadā, ^{1988.} - 222.lpp. Pēdējos gados daudz ir paveikts, lai uzlabotu pensionāru dzīves līmeni. Taču neatrisinātu problēmu vēl ir ļoti daudz šajā jomā.

Iepazīstoties ar statistikas materiāliem, uzmanība jāpievērš tam, ka:

1) reskatoties uz apjomīgo materiālu, nevar pilnīgi noskaidrot PSRS un LR iedzīvotāju sociālo struktūru;

2) dati galvenokārt ir sociāli ekonomiskajā aspektā un to izvēli lielā mērā ir ietekmējušas šodien novocojušās dogmas par sociālo atšķirību izzušanu, kā arī nav grupējuma pēc ienākuma apjoma;

3) paralēli sociālās struktūras sociāli politiskajai analīzei jābūt arī sociālās struktūras analīzei uz stratifikācijas pamata, vai arī izmantojot daudzfaktoru sociālās diferenciacijas koncepciju.

PSRS labi pazīstamās socioloģes T.Zaslavska un R.Rivkina ierosina izdalīt šādās grupas (par kurām ir dati pašlaik nav):

- vertikālās varas grupas, kas būtiski atšķiras pēc darba satura (partijas, valsts, saimnieciskās varas īstenotāji), kā arī pēc šo grupu varas apjoma (augstākā, vidējā un zemākā līmeņa grupas konkrētās pārvaldes pakāpēs);

- ar tautas saimniecības nozarēm un sfērām, ar pārvaldes aparātu saistītās grupas, kas atšķiras ar varas, prestiža un materiālās bāzes līmeni (piemēram, militārās iestādēs un komūnālās saimniecības sfērā strādājošie);

- inteliģences grupas, kuras atšķiras pēc darba satura (piemēram, zinātniski tehniskie darbinieki un radošie darbinieki);

- grupas, kuras veido mājsaimniecībā un individuālajā darbībā strādājošie;

- deklasētie elementi.

Iespējams arī citādi analizēt struktūru. Analīzes saturu nosaka pētījumu mērķi un apmēri.

Apkopojot sociālās struktūras attīstības procesus, izdala šādas attīstības tendences:

- 1) iedzīvotāju skaits pieaug pilsētās (urbanizācijas process),
- 2) pieaug to iedzīvotāju grupu skaits, kas veido kvalificētu darbu;
- 3) pieaug vispārējais izglītības līmenis;
- 4) sociālā struktūra kļūst sarežģītāka.

Sociālās struktūras procesos Latvijas Republikā iespējami divi virzieni - sociālā integrācija (grupu uvināšanās) un sociālā diferenciacija. Par šo procesu liecina pilsētas un lauku iedzīvotāju izglītības līmenis, kultūra, dzīves veids, materiāli tehniskās bāzes attīstības līmenis ražošanā.

Šodien nav būtisku atšķirību starp strādniekiem un kolhozniekiem, notiek garīgā un fiziskā darba ritāju tuvināšanās process.

Paralēli sociālās integrācijas procesam notiek diferenciacija (stratifikācija). Mainās grupu vieta īpašuma tiesībās un īpašuma izmantošana. Līdz ar jaunu īpašumu formu rašanos veidojas jaunas sociālās grupas (kooperatori, rentnieki, individuālie amatnieki utt.). Izmaiņas starp dažādām sociālajām grupām ir atkarīgas no šo grupu ekonomiskās un politiskās varas. Notiek arī citas izmaiņas.

Galvenā problēma, pēc mūsu domām, sociālās struktūras attīstības procesos ir: panākt to atbilstību ekonomisko un politisko reformu uzdevumiem. Pašlaik lēni notiek izmaiņas sociālajā struktūrā. Samērā lēni veidojas jaunās sociālās grupas, kuras ne tikai subjektīvi, bet arī objektīvi ir ieinteresētas sabiedrības dziļā reformēšanā. Tas bremzē atdzimšanas procesus un konservatīvi iedarbojas uz sabiedrību. Jo, no vienas puses, sociālā struktūra ir sabiedrības ekonomiskās un politiskās attīstības rezultāts, no otras - sociālā struktūra ir relatīvi patstāvīga. Sociālo grupu intereses var stimulēt vai arī bremzēt sabiedrības attīstību.

Otrā jautājuma Iss saturs:

1. Sabiedrības sociālo diferenciaciju (noslāņošanas) nosaka dažādi faktori. Visus tos iespējams sadalīt divās daļēs: dabīgajos un sabiedriskajos. Sabiedriskos faktoros, savukārt, iedala objektīvos un subjektīvos, resp. tādos, kuri ir neatkarīgi no cilvēku apziņas, un tādos, kuri ir atkarīgi no tās un ir apziņas elementi vai ir ar to cieši saistīti.

2. Latvijas Republikā mūsdienās uz objektīvo un subjektīvo sociālās diferenciacijas faktoru pamata sabiedrībā iespējams izdalīt vismaz desmit sociālo atšķirību pamatgrupas. Būtiskas sociālās atšķirības ir starp strādājošiem un nestrādājošiem, īpaši bezdarbniekiem, starp dažādās tautsaimniecības nozarēs nodarbinātiem, starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem; starp dažādām grupām pēc ienākuma lieluma.

3. Uz attīstības analīzes pamata sociālajām grupām, pēdējos 10-20 gados, var izdalīt šādas galvenās attīstības tendences:

- 1) notiek iedzīvotāju skaita pieaugums pilsētās (urbanizācija);
- 2) pieaug to iedzīvotāju skaits, kas veic kvalificētu darbu;
- 3) pieaug iedzīvotāju vidējais izglītības līmenis;
- 4) sociālā struktūra kļūst sarežģītāka (veidojas jaunas un atdzimst vecās grupas).

Aplūkosim temata trešo jautājumu: Sociāli teritoriālās cilvēku kopības.

Reizē ar dažādām sociālām grupām (sociāli profesionālām, etniskām, demogrāfiskām utt.) nozīme ir arī cilvēku teritoriālām kopībām sabiedrības sociālajā struktūrā.

Teritoriālās kopības ir cilvēku apvienības, kurām ir vienādas attiecības ar konkrēto apvidu un kuras veidojas uz sociālo, ekonomisko, politisko un citu sakaru pamata. Sakaru sistēma izdala šīs apvienības no citām un tām ir relatīvi pastāvīga loma cilvēku dzīvesdarbības telpiskajā organizācijā.

Tātad teritoriālo kopību pamats ir šo cilvēku attiecības pret konkrēto apvidu, kurā tie dzīvo, kā arī viņu savstarpējās attiecības.

Jāatceras, ka nedrīkst jaukt tādas jēdzienus kā "pilsēta", "lauki", "regions" utt. ar teritoriālām kopībām. Pirmais - ir

sarežģīti teritoriāli veidojumi, kuri aptver kā dabiskos, tā materiāli lietišķos kompleksus, kā arī cilvēku kopības, kuras strādā un dzīvo šajā vidē. Otrie - ir tikai cilvēku apvienības.

Socioloģijā izdala šādus teritoriālās kopības: pilsēta, ciemats, sādža, viensēta, pilsētas rajons un, zināmos aspektos, arī valstis.

Socioloģija pēta, kā teritoriālās kopības ietekmē cilvēku attiecības, to uzvedību, dzīves veidu.

Katrai teritoriālai cilvēku kopībai ir zināmas kopīgas iezīmes, kuras veidojušās šo kopību attīstības rezultātā. Sevišķa nozīme cilvēku teritoriālo kopību veidošanās procesā ir sekojošiem apstākļiem:

- 1) vēsturiskai pagātnei. (Tā nosaka iedzīvotāju darba iemaņas, tradīcijas, sadzīves uzskatus, mentalitātes īpatnības utt.);
- 2) ekonomiskai attīstībai (Tautsaimniecības struktūras īpatnībām, kas nosaka iedzīvotāju profesionālo un sociālo sastāvu, tā kultūras līmeni, dzīvesdarbības īpatnības utt.);
- 3) dabas apstākļiem, kuri būtiski ietekmē darba un sadzīves apstākļu, cilvēku vajadzību struktūru utt.

Teritoriālās cilvēku kopības rada plašākas cilvēku apvienības, nekā dažādas grupas (šķiras utt.), nosaka dažas kopīgas iezīmes visiem (vai gandrīz visiem) vienas teritorijas iedzīvotājiem.

Teritoriālās kopības būtiski ietekmē cilvēku sociālās atražošanas procesu. Jo indivīds veidojas par cilvēku ne tikai dažādu sociālo institūtu darbības rezultātā, bet šajā procesā svarīga nozīme ir teritorijai, kurā notiek šie procesi, kurā kompleksī (tas ir iespējams tikai zināmā telpā - teritorijā) tiek apmierinātas dažādas cilvēku vajadzības.

Sabiedriskā darba dalīšanas apstākļos ir divi galvenie veidi, kā cilvēki izvietojas teritorijā: pilsēta un lauki.

Pilsēta - teritoriāli koncentrēts cilvēku izvietojums (apdzīvotības) veids. Pilsētu iedzīvotāji galvenokārt nodarbināti neagrārā sektorā.

Pilsētas iedzīvotāju darbība (gan darba sfērā, gan ārpus tās) ir daudzveidīga. Sociālā un profesionālā struktūra ir ļoti sa-

režģita pilsētas iedzīvotāju vidū. Pilsētas iedzīvotājiem ir izveidojies specifisks dzīves veids. Viena no būtiskākajām pilsētas iedzīvotāju dzīves veida īpatnībām ir tā, ka valdošā ir starpperso un anonīma saskarsme, kas krasi samazinās sociālā kontrole, ka daudzi cilvēku kontakti kļūst bezpersoniski un formāli.

Pilsētām ir noteicošā loma sabiedrības attīstībā, jo tajās koncentrējas rūpniecība, zinātne, kultūra. Taču tas nebūt nenozīmē, ka laukus var uzskatīt par kaut ko otršķirīgu. Sociālā prakse PSRS, kur ilgstoši prioritāte bija pilsētām un rūpniecībai, to ir spilgti pierādījusi. Sabiedrība normāli var attīstīties, ja tajā ir zieme (ekonomisks un sociāls) līdzsvars starp pilsētām un laukiem, ja urbanizācijas process (pilsētas dzīves veida neierobežota izplatīšanās un lauku iedzīvotāju skaita samazināšanās, kam ir globāls raksturs), atbilst sabiedrības attīstības iespējām. PSRS, piem., lauksaimniecībā nodarbināto ir nesalīdzināmi vairāk nekā ASV, bet pārtikas problēma ir ārkārtīgi asa - jo darba ražīgums lauksaimniecībā ir līdz 10 reizēm zemāks, nekā attīstītajās valstīs. Tas ir neefektīvo ekonomisko formu un nepareizas politikas rezultāts lauksaimniecībā.

Lauki ir teritoriāli izklaidēta cilvēku izvietojuma (dzīvošanas) forma. Lauku iedzīvotāju pamatnodarbošanās - agrārais darbs. Laukiem ir raksturīgi, mazākas nekā pilsētā, profesionālās nodarbošanās, kā arī atpūtas izvēles iespējas. Sociālā struktūra ir viendabīgāka. Lauku iedzīvotājus vieno kopīgas dzīves veida iezīmes. Liela nozīme lauku iedzīvotāju dzīvē ir savai saimniecībai, saiknei ar dabu, tajā notiekošajiem procesiem. Laukos ir cieši personiskie kontakti, stingrāka sociālā kontrole, vairāk ievēro dažādas tradīcijas. Lauki ir nacionālo tradīciju glabātāji. Lauku un pilsētu socioloģija pēta iedzīvotāju dzīves un atražošanas apstākļus, problēmas, kuras rodas urbanizācijas un migrācijas rezultātā.

Sabiedrības attīstības procesā jāpanāk pilsētu un lauku iedzīvotāju dzīves, kultūras līmeņu izlīdzināšanās. Visiem iedzīvotājiem jānodrošina vienādas iespējas baudīt visus civilizācijas sasniegumus, kā tas ir augsti attīstītajās valstīs, taču lauki nav jāpārvērš par pilsētu. Ražošanas un dzīves ritma specifika

laukos saglabāties vēl ļoti ilgi.

Temata trešā jautājuma īss saturs:

1. Būtiska nozīme sabiedrības sociālajā struktūrā ir cilvēku teritoriālajām kopībām.

Teritoriālo kopību pamatā ir cilvēku attieksme pret konkrēto apvidu, kurā tie dzīvo, kā arī cilvēku savstarpējās attiecības.

Teritoriālajām kopībām ir liela nozīme indivīda sociālās atražošanas procesos. Tikai konkrētā teritorijā notiek sabiedrības kompleksā attīstība, tiek apmierinātas dažādas cilvēku vajadzības.

2. Sabiedriskā darba dalīšanas apst. ļos ir divi galvenie cilvēku teritoriālās izvietojuma (apdzīvotības) veidi: pilsēta un lauki. Tie atšķiras pēc iedzīvotāju nodarbošanās veida, kultūras un dzīves sfēras attīstības, atpūtas organizācijas, sociālās struktūras, dzīves veida un daudzām citām pazīmēm.

Sabiedrības attīstības procesā jāpanāk pilsētu un lauku iedzīvotāju dzīves un kultūras līmeņa izlīdzināšanās. Visiem iedzīvotājiem jānodrošina vienādas iespējas baudīt visus civilizācijas sasniegumus, kā tas jau ir augsti attīstītās valstīs. Taču lauki nav jāpārvērš par pilsētām. Ražošanas un dzīves ritma specifika laukos saglabāties (un tā arī jā saglabā) vēl ļoti ilgi laukos.

Aplūkosim temata ceturto jautājumu:

"Sociāli etniskās cilvēku kopības"

Sabiedrības struktūra ir ļoti daudzveidīga, tajā iespējams izdalīt dažādus un pēc savas izcelšanās un funkcijām atšķirīgus veidojumus. Jauki vieta ir arī etniskām cilvēku kopībām tajā. Īpaša socioloģijas nozare - etnosocioloģija pēta sabiedrības etnisko struktūru, tās sociālos parametrus, attīstības likumsakarības, mijiedarbību ar citiem sociālās struktūras elementiem sabiedrībā.

Sevišķu uzmanību etnosocioloģija pievērš etnisko (nacionālo) un sociālo (šaurākā nozīmē) parādību savstarpējo sakaru mehānismu izpētīšanai.

Etnosocioloģija ir samērā jauna zinātnes nozare (pastāv tikai dažus gadu desmitus). Vēl nav izstrādātas tās pamatnostādnes daudzos jautājumos.

Tā, piemēram, PERS zinātniskajā literatūrā cilvēku rasu skaitu no tradicionālajām trijām (europeīdi, negroīdi, mongoīdi) ir izaudzies līdz sešām. Iesakā atsevišķi izdalīt kā rases Austrālijas pamatiedzīvotājus, mazās ciltis Āfrikā (bušmeņus, hotentotus u.c.), kā arī

Amerikas pamatiedzīvotājus).

Etnosi (sinonīms šim grieķu vārdam "ethnos" ir "tauta") ir noturīgas ļaužu kopības, kas vēsturiski izveidojušās noteiktās teritorijās un kurām ir viena valoda, dažreiz relatīvi noturīga kultūras un psiholoģijas savdabība, kā arī kopīga pašapzināšanās ("mēs" - "viņi"). Migrācijas rezultātā etnosi ne vienmēr kompakti apdzīvo teritoriju. Tādēļ PSRS zinātnieki izdala divus jēdzienus - etnosa šaurākā nozīmē (etnikoss) un etnosociālais veidojums. Vienam etnikosam pieder visas konkrētā etnosa grupas, neatkarīgi no dzīves vietas. Etnosociālais veidojums ir saistīts ar valstiskumu.

Literatūrā sastopams etnosu (tautu) dalījums trīs attīstības pakāpēs. Pats agrākais attīstības tips ir ciltis un cilšu grupas, kas atbilst pirmatnējai kopienas iekārtai. Ar verdzības iekārtu un feodālismu parasti saista tāda etnosa tipa k tautība rašanos. Iekšēja saliedētība raksturīga etnosu tipam kapitalismānācijai.

Nevienmērīgas sociāli ekonomiskās un politiskās attīstības rezultātā ir izveidojušies atšķirīgi etnosu tipi. Bieži ir grūti noteikt, pie kura tipa pieder konkrētā tauta, jo etnosi nepārtraukti attīstās un transformējas (pārveidojas).

Jāatzīmē, ka etnosu tipi ne vienmēr atbilst sabiedriski ekonomiskajām formācijām. Etnosu dalījums trijos līmeņos (ciltis, tautība, nācija) neatspoguļo procesa daudzveidību. Tas izslēdz imigrantus un viņu pēctečus, kā arī viena etnosa dažādos tektoniskos līmeņus, piemēram, pomorieši - krievi - austrumu slāvi; latvieši - latgalieši, kā arī tautību un nāciju etnogrāfiskās grupas, kurām ir atšķirīgas iezīmes kultūrā un sadzīvē.

Ir arī tādas kopības, kurās ietilpst veselās tautu grupas - t. s. metaetniskās vai etniskajām pāri stāvošas kopības. Šajā kopībā esošajām tautām ir kopīgas pašapzināšanās iezīmes, kas balstās uz etniskās izcelšanās tuvību, uz ilgstošu kultūras sadarbību un politiskajiem sakariem.

Cilvēces etniskā attīstība ir nepārtraukts process, kurā darbojas apvienojošas tendences (konsolidācija, asimilācija), kā arī starptautiskā integrācija un etnogenētiskā miksācija. Notiek arī etniskā sadalīšanās, bet mūsdienu pasaulē tas ir retāk sastopams process.

PSRS nacionāli etniskie procesi ir samērā maz izpētīti, jo ilgstoši šajā jomā dominēja dažādas ideoloģisks rakstura dogmas un vulgāri metaetniska pieeja.

Marxisma klagiņu tēze par sociāli ekonomisko un nacionālo faktoru savstarpējo sakaru un iedarbību bija izkropļota līdz galējībai. Rezultātā nacionālo vispār neievēroja. Tādēļ tapa teorija par nāciju tuvināšanos, apgalvojums par it kā pilnīgu un galīgu nacionālā jautājuma atrisināšanu. To pastiprināja praktiskā darbība, kas neievēroja nacionālās īpatnības un nacionālo savdabību. Ja tam visam vēl pievieno ierobežoto jēdzienu (kategoriju) skaitu par minēto jautājumu, jauno pieeju sociālā progresa analizē (sabiedriski ekonomiskās formācijas), tad ir saprotama radusies nepieciešamība revidēt zināšanas par nacionālā procesa attīstības jautājumiem, pamatojoties uz pasaules pieredzi.

Jāatzīmē, ka nav vispārpieņemtas zinātniskās teorijas par nācijām arī mūsdienu pasaulē. Ir tikai daži virzieni šajā sfērā: pirmkārt, etniskās teorijas, kas saistīta nāciju ar valsti; otrkārt, teorijas, kas balstās uz tēzi par "nacionālo garu" kā galveno faktoru nāciju noteikšanā; treškārt, koncepcijas, kas par nāciju attīstības pamatu uzskata nacionālā rakstura un likteņa kopību; ceturtkārt, teorija, kuras pamatā ir sociāldarvinisms. Tas nāciju attīstību nonivelē līdz bioloģiskās evolūcijas un dabīgās izlases likumaakarībām un būtībā saplūst ar rasismu.

Etniskās struktūras pamatelementi ir nācijas un tautības. Nācijas ir vēsturiski izveidojušās stabilas cilvēku kopības, kuras radušās uz kopīgas izcelsmes, teritorijas, ekonomiskās dzīves, kultūras, valodas, pašapziņas pamata.

Tautības - cilvēku kopības, kas radušās uz valodas, kultūras, pašapziņas un teritorijas kopības pamata.

Lai iegūtu skaidrāku priekšstatu par nacionāliem procesiem mūsdienās, minēšu datus par nacionālā sastāva dinamiku Latvijas PSRS starp divām tautas skaitīšanām - 1979.g. un 1989.g.

7.tabula

Latvijas PSR galveno tautību skaita un īpatsvara izmaiņas
(sk. Cīņa, 1990.g. 21.marts)

	Tūkst. cilv.		1989.g.% pret 1979.g.	Iedzīvotāju kopskaitā, %	
	1979	1989		1979	1989
Visi iedzīvotāji t.sk.	2503	2667	106,5	100	100
latvieši	1344	1388	103,2	53,7	52,0
krievi	821	906	110,2	32,8	34,0
baltkrievi	112	120	107,4	4,5	4,5
ukraiņi	67	92	138,1	2,7	3,5
poļi	63	60	96,4	2,5	2,3
lietuvieši	38	35	91,6	1,5	1,3
ebreji	28	23	80,9	1,1	0,9
čigāni	6,1	7,0	114,8	0,2	0,3
tatāri	3,8	4,8	128,3	0,2	0,2
vācieši	3,3	3,8	114,7	0,1	0,1
igauņi	3,7	3,3	90,0	0,1	0,1
citas tautības	13	24	184,8	0,6	0,8

7.tabulas dati izskaidro daudzas parādības, esošu pretrunu saasināšanos. No vienas puses, ir augusi latviešu tautas pašapziņa (kam ir objektīvs pamats), bet, no otras puses, tā var kļūt par minoritāti savā Tēvzemē. Izeja - tādas politikas īstenošana, kas, nodrošinot demokrātisku visas sabiedrības attīstību, garantē arī latviešu tautai tālāku attīstību, protams, neignorējot citu tautu intereses.

Grūtību un pretramu cēloņi starpnacionālo attiecību, nacionālo konfliktu attīstībā PSRS ir daudzpusīgi un daudzveidīgi. Pretrunu atrisināšanas process ir ilgs un sarežģīts, tādēļ atzīmēsim šādus faktorus:

1. Pretrunu uzplaukumu starp nāciju attīstību un to tuvināšanos, starp centieniem pēc patstāvības un nepieciešamību padziļināt savstarpējos sakarus visā pasaulē. Rezultātā notiek nacionālās pašapziņas straujās pieaugums, kas iegūst nacionālās atmodas formu ("etniskā renesanse");

2. Smagais vēsturiskais mantojums nacionālajā jautājumā no pirmā oktobra un pēc oktobra laika (unitārā valsts, noziedzīgā tautu pārvietošana utt.);

3. Ekonomiskās krīzes un sociāli politisko problēmu savstarpējais sakars ar nacionālo. Neatrisinātās ekonomiskās, sociālās, politiskās problēmas dažādās sfērās iegūst nacionālās ierobežošanas formu. Tā rezultātā sākas "vainīgo" meklēšana starp citu nacionalitāšu pārstāvjiem. Process iegūst sevišķi asas formu, kad to apzināti vada "šnu ekonomikas" darboni vai arī personas, kas "tautas vārdā" cīnās par politisku varu;

4. Stihiskums, formālists nacionālo valstu veidošanā PSRS, kad neievēroja attīstības līmeni daudzos reģionos. Piemēram, Aizkaukāzā un Vidusāzijā tika izveidotas kosmopolitiskas valstiskas sistēmas tikai ar reģionu, nevis nacionālajām iezīmēm.

Nacionālo valstu izveidošanas principu unifikācija bieži vien bija par pamatu nejaušai robežu izvēlei, kas vēlāk kļuva par konflikta cēloni (Kasahāna, Karabaha).

PSRS daļa etnosus atšķirīgās kategorijās (savienotās un autonomās republikas, nacionālais novads u.c.), kas ir pretrunā ar nāciju līdztiesības principiem. Šajā sakarībā radušās pretrunas jārisina, ievērojot reālo situāciju;

5. Jāievēro arī sociāli psiholoģiskā rakstura faktori, kas ir saistīti ar frustrāciju (orientieru un vērtību zaudēšana, neticība). Šādos gadījumos nacionālais kļūst par vienīgo psiholoģisko balstu grūtā brīdī. Situācija sarežģās tad, kad līdzīgas individuālās izpausmes kļūst par cēloni stressam masās (Armēnija);

6. Vāja teorētiskā bāze par nacionālo attiecību problēmām. Tādēļ nav pietiekoša pamata politisku lēmumu izstrādāšanā un pieņemšanā, kā arī rezultatīvu audzināšanas darba īstenošanai izdevotāju vidū.

Uzskaitījums nav pilnīgs. Problēmas padziļināta un detalizēta analīze ir patstāvīgu studiju uzdevums.

Pamata ceturtnā jautājuma īss saturs:

1. Sabiedrības strukturālā nozīmīga vieta ir cilvēku etniskām kopībām. Etniskās struktūras pamatelementi ir nācijas un tautības. Nācijas ir vēsturiski izveidojušās stabilas cilvēku kopības, kuru pamatā ir kopīga izcelsme, teritorija, ekonomiskā dzīve, kultūra, valoda, pašapziņa.

ku kopības, kas rēķinās uz valodas, kultūras, pasarpziņas un teritorijas kopības pamata.

2. Aktuāls etnosocioloģijas uzdevums ir pamatkonceptiju izstrādāšana, kategorijālā aparāta ieviešana un uz šī pamata, vispusīg un zinātniski pamatotu pētījumu organizēšana, kuru mērķis - rekomendāciju izstrādāšana starpnacionālo konfliktu un pretrunu pārvarēšanai un sabiedrības stabilitātes nodrošināšanā.

Bibliogrāfiskais saraksts

1. Рывкина Р.В. Советская социология и теория социальной стратификации//Постижение. - М.:Прогресс, 1989. - С.36-55.
2. Кордонский С.Т. Социальная структура и механизм торможения//Постижение. - М.: Прогресс, 1989. - С.36-51.
3. Рывкина Р.В. Социальная структура общества как регулятор развития экономики//Экономическая социология и перестройка. - М.: Прогресс, 1989. - С.69-90.
4. Краткий словарь по социологии. - М.: Политиздат, 1989. - С.478.
5. Заславская Т.И. Перестройка как социальная революция//Социология перестройки. - М.:Наука, 1990, с.8-32.
6. 50/50: опыт словаря нового мышления/Под общ.ред. М.Ферро и Ю.Афанасьева - М.:Прогресс, 1989. - 560 с.
7. Kupčinskis V. Nacionālie un etniskie procesi socioloģijas skatījumā//Vispārējā socioloģija. 1.daļa. - Rīga, 1990. - 42.-47.lpp.
8. Mūrnieks E. Sabiedrības sociālā stratifikācija//Vispārējā socioloģija, 1 daļa, Rīga, 1990.- 32.-41.lpp.
9. Современная Западная социология. - М.: Политиздат, 1990. - 432с.

5. tema¹⁾. Darba kolektīva - īpaša cilvēku kopība.

Vēl nesēnā pagātnē PSRS un LPSR publicētajā socioloģiskajā un sociāli psiholoģiskajā literatūrā ievērojama vieta bija ierādīta dažāda tipa kolektīvu problemātikai (vissvairāk, protams, darba). Par kolektīviem uzskatīja tādas cilvēku kopības, kuru veidošanās pamatā ir to locekļu pieņemta vienojoša, sabiedriski nozīmīga vērtību orientācija. Jēdziens "kolektīvs" atvasināts no jēdziena "kolektivitāte". Uzskatīja, ka kolektīvās attiecības, kuru veidošanās pamatā ir sociālistiskais īpašums, rada kolektīvu. Kolektīvu uzskatīja par sabiedrības pamatēnību, par sociālās grupas attīstības augstāko pakāpi, par tādu cilvēku kopību, kas raksturīga tikai sociālistiskajai sabiedrībai. Vēsturiskā prakse ievērojami ir apstrīdējusi šos priekšstatus. Tā ir parādījusi, ka priekšstatus par kolektīviem ir vairāk ideoloģijas un propagandas, nekā zinātniski pamatotu uzskatu. Uzsāktās ekonomiskās reformas Latvijas Republikā, īpašuma konversija, pāreja uz tirgus attiecībām prasa veidot mūsdienām atbilstošus zinātniskus priekšstatus par cilvēku kolektīviem, jo tādi objektīvi pastāv sabiedrībā. Pareizi jāizprot kolektīva loma, nozīme, attīstības problēmas. Jāatzīmē, ka Rietumos socioloģiskajā literatūrā kolektīvu problemātika īpaši netiek a, ūkota, taču daudzi ievērojami sociologi ir pētījuši "mazo grupu" un "sociālās organizācijas", problēmas, kurās ietilpst arī daudzi darba kolektīva attīstības jautājumi. Darba kolektīva problemātika ir plaša un daudzšķautņaina, daudzi tās aspekti nav pietiekoši novērtēti un izpētīti. Vēl nav empiriska materiāla par darba kolektīvu modifikācijām sociālā lūzuma posmā sabiedrības attīstībā. Taču problēmas ir tik aktuālas, ka jāiegūst zināms priekšstats par darba kolektīvu reālo vietu un lomu sabiedrībā.

¹⁾ Sīkāk piem.sk.: Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Политиздат, 1982. - 255 с.

Isumā aplūkošu šādus jautājumus:

1. Darba kolektīva būtība un struktūra.
2. Darba kolektīva pamatfunkcijas: kolektīva vadīšanas stils un metodes.
3. Konflikti darba kolektīvā, to pārvarēšana un profilakse.

Aplūkosim temata pirmo jautājumu: "Darba kolektīva sociālā būtība un tā struktūra".

Jēdzienu "kolektīvs" diezgan plaši lieto zinātniskajā literatūrā un arī ikdienā. Jēdzienu "kolektīvs" plašākajā nozīmē lieto, lai apzīmētu dažādas cilvēku kopības (kopas), kuras veidojušās pamatojoties uz kopīgu darbību, kopīgām interesēm un sociālo orientāciju (darba, mācību, interešu klubi, sporta u.c. kolektīvi). Šajā nozīmē jēdziens "kolektīvs" atšķiras no jēdziena "grupa", "kopa" pēc satura. "Kolektīvs" aptver tikai tos cilvēkus, kuri konkrētajā kopā iekļaujas arī sociāli, psiholoģiski, subjektīvi. Šādā nozīmē izdala jau izveidojušos kolektīvus, kā arī tādus kolektīvus, kuri atrodas veidošanās stadijā. Šaurākajā nozīmē jēdzienu "kolektīvs" lieto, lai apzīmētu cilvēku kopu, kura iesaistīta ražošanā pamatojoties uz kolektīva īpašumu. Īpašuma konversijas process radis jaunu jēdziena "kolektīvs" pielietojumu.

Sīkāk aplūkosim darba (ražošanas) kolektīva sociālo būtību. Ir ļoti daudz dažādu definīciju darba kolektīvam. Neanalizēsim tās, tikai atzīmēsim, ka visās definīcijās ir šādas darba kolektīva pazīmes:

- 1) darba kolektīvs ir cilvēku apvienība, lai realizētu ražošanas ekonomiskās funkcijas;
- 2) kolektīvu raksturo cilvēku kopīga darbība;
- 3) darba kolektīvam ir noteikta organizācija un pārvaldes sistēma;
- 4) darba kolektīvā cilvēkus vieno kopīgi mērķi, intereses.

Tātad, kolektīvs, no vienas puses, ir noteikta sociāla grupa (kopa) ar visām vai raksturīgām pazīmēm, no otras puses, tā ir sociālā organizācija noteiktu mērķu sasniegšanai.

Kā īpašni sociālajai grupai darba kolektīvam ir noteikta vieta sabiedrības sociālajā struktūrā. Darba kolektīvs ir noteikta so-

ciala sistēma. Cilvēki (kollektīva locekļi) ar šīs sistēmas palīdzību īsteno savas sakarus ar visu sabiedrību, iekļaujās sabiedrības dzīvesdarbībā. Darba kollektīvi ir zināmā mērā norobežotas sociālās grupas, jo tās veidojas uz noteikta sociāli ekonomiska pamata, veic noteiktas funkcijas, nodrošina noteiktu mērķu sasniegšanu. Ir noteikta darba kollektīva, kā sociālās grupas, konsolidācijas sistēma, vienojoši centri. Šo konsolidāciju nodrošina kopīga ražošanas organizēšana noteiktā teritorijā (telpā), pārvaldes orgāni, līderi, kopīga attieksme pret iekšumu, simboli (zīmogi, nozīmes, karogi). Šie faktori nodrošina kollektīva stabilitāti, mērķu realizāciju. Kollektīvs kā tāda sociāla grupa, pilda vairākas sociālās funkcijas. Funkciju izpildes nodrošināšana ir viens no kollektīva stabilitātes faktoriem.

Kollektīvā, kā sociālā grupā, veidojas noteikta sociālo vērtību, norma, orientāciju, tradīciju sistēma. Ja kollektīva pieņemtās vērtības ir saistošas, interesantas, pievilcīgas, aizrauj kollektīva locekļus, tad tas kollektīvu izdala no pārējiem kollektīviem un kļūst par nozīmīgu stabilizējošu faktoru kollektīvā.

Kollektīviem to dzīvesdarbības procesā veidojas tāda raksturīga iezīme, kā kollektīva griba kopīgo mērķu sasniegšanai. Šī griba realizējas atsevišķu kollektīvu locekļu darbībā, pildot savas funkcijas, veidojot īpašus institūtus. Šādas attiecības kollektīvā iegūst normatīvu raksturu.

Darba kollektīvs ir organizēta cilvēku kopība - noteikta sociālās organizācijas tips.

Kas ir sociālā organizācija? Atgādinašu, ka: 1) organizācijas veidojās konkrētu mērķu sasniegšanai un funkciju izpildei; 2) organizācija ir noteikta iekšēja struktūra; 3) organizācija nevar pastāvēt bez pārvaldes un pašpārvaldes funkciju realizēšana; 4) organizācija pieņem par pamatu tos vai citus noteikumus, principus, normas savā darbībā, kas kļūst obligātā visiem tās locekļiem.

Darba kollektīvs kā organizācija ir cilvēku kopa, kurā pilda noteiktas funkcijas dažādu mērķu sasniegšanai. Tai ir formalizēta struktūra, vienota pārvalde un pašpārvaldes sistēma, kurās pamatā ir pieņemtie principi un noteikumi.

Sociālās organizācijas problēmas ir plaši aplūkotas sociālo darbos. Rietumos ir pieņemtas divas galvenās sociālās

organizāciju teorijas :

- 1) "racionālas" organizācijas modelis (pamatlicēja M.Vēbers);
- 2) organizācijas modelis kā "dabiska sistēma" (pamatlicēja O.Konts).

Firmas teorijas piekritāji organizāciju uzskata par īpašu "instrumentu", kuru cilvēki radījuši grupas mērķu sasniegšanai.

Otrās, plašāk izplatītās teorijas piekritāji (ievērojamākie pārstāvji F.Selzniks un T.Parsons), uzskata, ka organizācija veidojas stihiski, dabiskās attīstības procesa rezultātā ar mērķi nodrošināt līdzsvaru konkrētā sistēmā.

Abu šo teoriju pārstāvji organizāciju aplūko abstrakti, ārpus ekonomisko un politisko procesu norisēm. Protams, tāds uzskats var būt, taču zinātniski korektāk ir sociālās organizācijas aplūkot ne tikai kā īpašus sociālos veidojumus, bet gan vēsturiskās attīstības procesā, ievērojot to lomu sabiedrības ekonomisko, sociālo un politisko procesu norisēs.

Sociālo organizāciju nedrīkst jaukt ar sociālo struktūru (sociālo stratifikāciju), šķiru un slāņu hierarhizēto (augstāk, zemāk) izvietoto sabiedrībā.

Struktūra ir veseluma (sistēmas) iekšējā uzbūve, organizācija - šīs sistēmas funkcionēšana.

Socioloģijā izšķir (diferencē) formālās un neformālās organizācijas. Formālās organizācijas veido tās sociālās lomas, ko ir stingri institucionalizējuši (noteikti normatīvi) formālie institūti (darbībai ir formāli noteikts pamatojums). Formālās organizācijas veido formālās sankciju un sociālās kontroles formas, nosaka pieņemto priekšrakstu, likumu un tiesisko normu sistēma.

Neformālās organizācijas ir tādu sociālo lomu, neformālo institūtu un neformālo sankciju, darbības paraugu sistēma, kuras veidošanās pamatā ir tradīcijas, ieradumi. Tās parasti cilvēkos veidojas spontāni ikdienas mijiedarbības procesā. Darba kolektīvos ir gan formālas, gan neformālas organizācijas. Tās ievērojami ietekmē kolektīvā notiekošos procesus savā mijiedarbībā, nosaka to psiholoģisko klimatu kolektīvā, ietekmē kolektīva locekļu

Darba kolektīvos, kā īpašās sociālajās sistēmās izdala šādus elementus to struktūrā.

1) administratīvo - (darba ražošanas) struktūru. Tas ir kolektīva apakšvienības, darba procesa sastāvdaļas, kuras savstarpēji (funkcionāli) ir saistītas. Starp dažādām apakšvienībām ir subordinācijas (pakļaušanas) attiecības;

2) sociālā struktūra - sociālās, profesionālās, demogrāfiskās grupas. Ar šo struktūru cieši ir saistīta sabiedriski politiskā struktūra (dažādie sabiedriskie veidojumi, ja tādi vēl ir);

3) sociāli psiholoģiskā struktūra - azo, neformālo grupu struktūra, starppersonu attiecības, vērtības, nostādes, motīvi, uzvedības paraugi darbā un ārpus tā.

Katra no minētajām struktūrām ietekmē kolektīvu un katrā tā locekļa dzīvesdarbību. Socioloģiskajos pētījumos jāanalizē kolektīva dzīvesdarbības dažādie aspekti. Tikai kompleksī analizējot, iespējams radīt priekšnoteikumus darbības efektivitātes paaugstināšanai kolektīvā. Darba uzlabošana kolektīvā = darba ražības paaugstināšanas forma bez papildus izdevumiem.

Darba kolektīvu daudzveidība reālajā dzīvē ir liela. Ir vairākas sistēmas to klasifikācijā.

Darba kolektīvu sadala

1) pēc to saiknes ar dažādām īpašuma formām (valsts, kolektīvā, privātipašums utt.);

2) pēc to darbības sfēras (materiālās ražošanas sfērā - ražošanas kolektīvi un neražojošā sfērā - kultūras, mācību, veselības aizsardzības, komunālās un sadzīves pakalpojumu organizācijas u.c. kolektīvi);

3) pēc specifiskas darbības veida (rūpniecības, lauksaimniecības, celtniecības utt.);

4) pēc to lieluma - liels darba kolektīvs, vidējs un neliels (līdz 100 cilvēku), pēc to locekļu skaita;

5) pēc darbības ilguma (vecie kolektīvi ilgāk par 10 gadiem) no 1 līdz 10 gadus veci kolektīvi (lielu objektu celtniecībai); īslaicīgi (sezonas) kolektīvi (no 2 mēn. līdz 1 gadam);

6) pēc sastāva stabilitātes kolektīvā (pastāvīgs, stabils kolektīvs); jaukts kolektīvs (augstskola - pasniedzēji - pastāvīgs, studenti - mainīgs kolektīvs); pagaidu kolektīvs - (pātnieku grupa - strādā pie vienas problēmas risināšanas);

7) pēc to infrakolektīvajām (iekšējām) organizatoriskajām saiknēm (pamatkolektīvs - viss uzņēmums; sekundārais kolektīvs - cehs, nodaļa; primārais kolektīvs - iecirknis, brigāde);

8) pēc aktivitātes stadijas (topošais; jau izveidojies kolektīvs; reorganizācijas, izformēšanās stadijā esošais kolektīvs).

Visas šīs īpatnības jāievēro, socioloģiski izvērtējot darba kolektīvus, nosakot to vietu un nozīmi noteiktu mērķu sasniegšanai, to darbības efektivitāti.

Mēģinājušām Isumā nedaudz sīkāk aplūkot dažas iepriekš minētās kolektīva klasifikācijas pazīmes, to nozīmi.

Būtiska nozīme kolektīva dzīvē ir kolektīva saiknei ar dažādām īpašuma formām, darbības sfērām un darbības veidu. Arī kolektīva izmēri ietekmē tā vietu, nozīmi, tautsaimniecības prestižu nozarē, reģionā, kā arī dažādu funkciju izpildes iespējas. Protams, tas nenozīmē, ka jācenšas pēc maksimāli lielu kolektīvu izveidošanas. Tādai praksei ir negatīvas ekonomiskas un sociālas sekas. Optimāls rezultāts ir tad, ja līdzās pastāv un savstarpēji ietekmējas dažāda lieluma kolektīvi.

Kolektīva pastāvēšanas ilgums, sevišķi tad, ja precīzi ir noteikts tā pastāvēšanas laiks, ietekmē tā organizatoriskās struktūras izveidi, tā sociāli psiholoģisko klimatu.

Kolektīva stabilitātes rādītāji izvirza dažādas prasības, atšķirīgiem, pēc šīm rādītāja kolektīviem. Kolektīva stabilitātes nodrošināšana dažkārt var kļūt par svarīgāko tā pastāvēšanas un attīstības uzdevumu.

Svarīga nozīme kolektīva dzīvē ir tā organizatoriskajai uzbūvei, tās atbilstībai noteiktai funkcijas izpildei, ietekmei uz teiktajiem cilvēkiem (kolektīva locekļiem). Kolektīvu dalījums pēc šīs pazīmes pilnībā atbilst priekšstatam par kolektīvu kā sociālu organizāciju.

Īpaša nozīme kolektīvu dzīvē ir, tā saucamajiem, "primārajiem" kolektīviem (zemākie apakšposmi organizatoriskajā ķēdē). Šeit starp darbiniekiem ir tiešs kontakts, šeit cilvēkos veidojas sociālās orientācijas, sociāli psiholoģiskais klimats. Šeit īstenojas sociālā kontrole. Tieši primārie kolektīvi visvairāk ietekmē (pozitīvi vai arī negatīvi) individu. Būtiska nozīme

primāro kolektīvu dzīvī ir tā vadītājam, jo viņš ir gan organiza-
tors, gan audzinātājs, gan lielā mērā visu kolektīva esošo at-
tīcību veidotājs.

Aplūkojot kolektīvu klasifikāciju pēc dažādām pazīmēm, jāuzsver
pēdējās pazīmes (pēc attīstības stadijas) nozīmi. Jā, neatkarīgi
no tā, kādā nozarē arī nedarbotos kolektīvs, kādi arī nebūtu tā
raksturojošie parametri, sekmīgi spēj savus uzdevumus veikt
tikai izveidojies kolektīvs, kur tā locekļi apvieno ne tikai
irējie rādītāji, bet gan orientācija uz kopīgām sociālām vērti-
bām, kopīgi izstrādātām un pieņemtām sociālām normām. Kolektīvi
attīstās tāpat kā visa sabiedrība, un ir pašu kolektīvu attīsti-
bas rezultāts. Šajā attīstībā bieži rodas dažādas pretrunas
un konflikti.

Pirmā jautājuma īss saturs:

1. Darba kolektīvs ir īpaša sociālā sistēma. Tas apvieno kā
sociālās grupas, tā arī sociālās organizācijas pazīmes, tāpēc
tā iespējams uzskatīt arī par īpašu cilvēku kopību.

Darba kolektīvu, kā sociālo grupu raksturo šādas pazīmes:
kopīgs sociāli ekonomisks pamats, kopīgas funkcijas; tās konsol-
lidācijas sistēma (pārvalde, lideri); stabilitāte, norobežoša-
nās; vērtību, normu sistēma; sociāla kontrole utt.

Darba kolektīvu, kā sociālo organizāciju, raksturo šādas
pazīmes: kopīgie mērķi; organizatoriska struktūra; pārvaldes
pašpārvaldes funkciju realizācija; noteikumi, principi, norma-
tas nosaka kolektīva darbību un ir obligātas visiem tā locekļiem.

2. Darba kolektīviem ir sarežģīta iekšējā struktūra, izdala
ministratīvo, darba, sociālo un sociāli psiholoģisko struktū-

3. Reālajā dzīvē ir liela dažādība darbā kolektīvos. Tos
klasificē pēc:

- 1) saiknes ar dažādām īpašumā formām;
- 2) darbības sfēras; 3) darbības veidiem (tautsaimniecības no-
zarēm); 4) lieluma; 5) darbības ilguma; 6) stabilitātes to
sastāvā; 7) to intrakolektīvajām (iekšējām) saiknēm; 8) at-
tīstības stadijas.

Aplūkošu o.ro jautājumu tematā:

"Darba kolektīva pamatfunkcijas. Kolektīva vadīšanas stils un metodes"

Darba kolektīvi, kā tas parādīts jau izklāstītajā materiālā, ir ļoti sarežģīti un daudzveidīgi. Tie veic vairākas sociālās funkcijas. Dažādiem autoriem ir atšķirīgi uzskati par sociālajām funkcijām darba kolektīvā. Domāju, ka mūsdienās, kad notiek dziļas pārmaiņas republikas sabiedrībā, mainās tās ekonomiskais pamats, veidojas īpašuma formu daudzveidība, tirgus attiecības, mainās attieksme pret darbu, iespējams izdalīt četras galvenās funkciju grupas darba kolektīvā:

- 1) saimnieciski ekonomiskā (sabiedriski produktīvā). Šo funkciju veido:
 - ražošanas organizācija un pārvalde;
 - darba stimulēšana;
 - darbinieku kvalifikācijas paaugstināšana;
 - ekonomisko metožu izmantošana ražošanas organizācijas pilnveidošanā.
- 2) sociālā. Tā ietver:
 - jauno darbinieku adaptāciju kolektīvā;
 - kolektīva attīstību un pilnveidošanu;
 - personības socializāciju;
 - kolektīva sociālo attīstību (darba apstākļu, savstarpējo attiecību uzlabošanu utt.);
 - kolektīva struktūras pilnveidošanu;
 - sociālās integrācijas un diferenciacijas procesu realizāciju kolektīva ietvaros;
 - sabiedrības, kolektīva un atsevišķas personības interešu saskaņošana;
 - ekoloģisko jautājumu risināšana.
- 3) sociāli psiholoģiskā. Tā ietver:
 - sociāli psiholoģisko attiecību pilnveidošanu;
 - veselīga (pozitīva) sociālpsiholoģiska klimata izveidošanu.
- 4) pārvaldes organizatoriskā. Šajā funkciju grupā ietilpst:
 - kolektīvas darbības pārvaldīšana;
 - kolektīvas pārvaldes stils un metodes;

- kolektīva vadītāja nozīme kolektīva sekmīgas funkcionēšanai, nodrošināšanai;
- kolektīva pašpārvaldes problēmas.

Katra no šīm funkciju grupām var apšņukt atsevišķi, bet lekciju materiālu apjoms neļauj to izdarīt. Funkciju apšņošanu ir ražošanas socioloģijas uzdevums, tāpēc šūnā aplūkosim tikai divas problēmas: 1) sociāli psiholoģiskās attiecības, sociāli psiholoģisko klimatu darba kolektīvā un tā pilnveidošanu un 2) pārvaldes un pašpārvaldes problēmas darba kolektīvā.

Kolektīva sociāli psiholoģiskais klimats ir reālā kolektīva locekļu savstarpējo attiecību kopaina, kolektīvā valdošā, sargīgā, tikumiskā atmosfēra. Tā izpaužas cilvēku savstarpējās attiecībās, kā arī cilvēku attieksmē pret darbu, pašu kolektīvu, kolektīvam izvirzīto mērķu sasniegšanu. Sociāli psiholoģiskais klimats var sekmēt vai arī bremzēt kolektīva darbību, tā locekļu attīstību. Pētījumi rāda, ka sociāli psiholoģiskā klimata pilnveidošana pilnīgi, bez papildus līdzekļu ieguldīšanas nodrošina darba ražīguma pieaugumu par 8-12%, dažkārt pat par 15-18%.

Kolektīva sociāli psiholoģiskais mikroklimate ietver cilvēku savstarpējās attiecības; kolektīva sabiedrisko domu; emocijas; noskaņojumu, tradīcijas un ieradumus. Intrakolektīvās attiecības cieši jo cieši ir saistītas ar tikumiskām normām. Darba kolektīva locekļu visu darbību vērtē no vispārcilvēciskās morāles principiem, kā arī no tiem morāles principiem, kuri ir pieņemti konkrētajā kolektīvā.

Pozitīvā (veselīgā) sociāli psiholoģiskā klimata radītāji ir šādi : 1) uzticība un augsts prasīgums kolektīva locekļiem vienam pret otru; 2) labestīga un lietišķa kritika; 3) iespēja brīvi izteikt savu viedokli par jautājumiem kolektīva dzīvē; 4) vadītāji nepiespiež padotos, atzīst vīgu tiesības pieņemt nozīmīgus lēmumus kolektīva dzīvē; 5) kolektīva locekļu pietiekoša informētība par uzdevumiem un to izpildi kolektīvā; 6) apmierinātība par savu piederību konkrētam kolektīvam; 7) savstarpēja biedriska izpalīdzība. Tādējādi, kolektīva sociāli psiholoģiskais klimats raksturo kolektīva attīstības pakāpi, tās normas, kas ir pamats darbības nodrošināšanai kolektīvā.

Ievērojot sociāli psiholoģiskā klimata nozīmi kolektīva dzīvē,

parasti mērķtiecīgi notiek sociāli psiholoģiskā klimata pilnveidošana kolektīvos. Tādēļ: 1) īpaši apmāca un sagatavo vadītājus; 2) primāros kolektīvos veido ievērojot psiholoģisko sadarbību; 3) izmanto īpašas metodes, lai pilnveidotu saprašanos un sadarbību starp kolektīva locekļiem (lietišķās spēles, sociāli psiholoģiskie treniņi utt. sk. minēto literatūru temata noslēgumā).

Un tagad apskatīšu vēl vienu problēmu - pārvaldi un pašpārvaldi kolektīvā, kam ir būtiska nozīme darba kolektīvā, funkciju izpildes organizāšanā, rezultativitātes paaugstināšanā.

Pārvalde ir specifiska sociālās organizācijas funkcija kolektīvā. Pārvalde nozīmē regulējošu iedarbību uz cilvēkiem vai procesiem kolektīvā. Pārvaldes mērķis veicināt vai arī korigēt darbību starp kolektīva locekļiem.

Parasti izdala 3 vadības tipus darba (ražošanas) kolektīvā:

- administratīvo,
- ekonomisko,
- zinātniski pamatoto.

Administratīvā vadības tipa galvenā pazīme ir pavāles, komandē pārvaldes darbā, pārvaldes birokratizācija. Efektivitāte vadībā ir atkarīga no vadītāja kvalifikācijas, sagatavotības, pieredzes. Vadība parasti ir nekonkrēta, vispārīga, neievēro izpildītāju noskaņojumu, to attieksmi, vēlmes. Administratīvais vadības tips ilgstoši pastāvēja PSRS, tā rezultāti ir labi zināmi.

Ekonomiskās vadības pamatā ir materiālo stimulu izmantošana, ekonomisko interešu ievērošana.

Zinātniski pamatotais vadības tips balstās uz zinātniski pamatotas informācijas iegūšanu, kompetenci, zinātnisko prognozēšanu. Vadība balstās uz informāciju, arī socioloģisko. Pieredze rāda, ka efektīvu pārvaldi kolektīvā nodrošina zinātnis pamatotais vadības tips, kad izmanto ekonomiskās vadības un administratīvās vadības atsevišķos elementus. Būtiska nozīme kolektīva dzīvē, sevišķi tā darbības pārvaldē, ir vadītājam, viņa personībai.

Vadītājus iespējams iedalīt vairākos tipos:

- 1) vadītāji komandieri (parasti nersējinās ar izpildītāju);

2) vadītāji ar spēcīgu gribas spēku, bet cilvēcīgi (izvirza augstas prasības padotajiem, bet ir spējīgi tos izpēst);

3) vadītāji it kā šķietami ar vāju gribu, bet spējīgi nodrošināt uzdevumu izpildi. Viņu rīkojumi vairāk atgādina skaidrojumu par pavēlēm nekā pašas pavēles. Bet viņi ir prasīgi, spējīgi nodrošināt uzdevumu izpildi;

4) bez rakstura, vājas gribas vadītāji.

Viens no pamatlīcējiem darba zinātniskajā organizācijā ASV Teilors uzskatīja, ka ideālam vadītājam jābūt: gudram, izglīotam, ar pamatīgām zināšanām specialitātē, veiklam, stipram fiziski, taktiskam, enerģiskam, drosmīgam, godīgam, apdomīgam, apveltītam ar veselo saprātu un stipru veselību. Šķiet, ka šie ieteikumi ir jāievēro. Dažādi vadītāji izmanto savā darbā atšķirīgas darba metodes un darba stilus.

Darba stils - paņēmieni un metožu sistēma, kur izmanto vadītājs, veicot pārvaldes funkcijas.

Darba stilā ietilpst arī standarti vadītāja uzvedībai attiecībā pret padotajiem.

Analizējot vadītāja darba stilu, parasti ievēro: 1) kā kolektīvu iesaista pārvaldes lēmumu izstrādāšanā; 2) patstāvības apjoms padotajiem, attieksme pret padoto iniciatīvu; 3) kontroles organāzācija padoto darbā; 4) galvenās metodes vadības darbā; 5) manieres attiecībās ar padotajiem. Pamatojoties uz šīm pazīmēm, izdala 3 galvenos vadības stilus:

1) autoritāro; 2) demokrātisko; 3) liberālo.

1. Autoritārais vadības stils (saukts arī par autokrātisko, administratīvo, direktīvo, hierarhisko) balstās uz vadītāja vienpersonisku rīcību. Kolektīvu maz iesaistā pārvaldē, izpildītāju darbība ir stingri reglamentēta; valda sīkumaina kontrole izpildītāju darbībā; vadītājs galvenokārt izmanto administratīvās vadības metodes, ar padotajiem ir vienmēr oficiāls, brīžiem iesavaldīgs, ass.

2. Demokrātiskais vadības stils (koleģiālais, biedriskais, kolektīvais utt.) plaši iesaista kolektīvu lēmumu izstrādāšanā un pieņemšanā; izpildītājiem ir zināma patstāvība, atbalsta to iniciatīvu; darbā ar cilvēkiem izmanto galvenokārt ekonomiskās un sociāli psiholoģiskās metodes.

Vadītājs pret padotajiem izturas korekti, labvēlīgi.

3. Liberālais vadības stils (autonomais, paeivais, neitrālais, resp. "Dari, kā zini"). Šī tipa vadītāji cenšas pārliecināt uz padotajiem izpildītājiem daļu savas kompetences, gandrīz neiejaucas padoto darbā; priekšroku dod pedagogiskām vadības metodēm (ikdienas valodā - pamācībām); pret padotajiem nav prasīgi; ir mīkstāulīgi, nenoteikti.

Reālajā dzīvē tirā veidā šie vadības stili parasti sastopami samērā reti. Parasti dominē viena vai otre-puse. Sabiedrībai attīstoties, sevišķi pārvarot totalitārās iekštas sekas, objektīvi paplašinās demokrātiskais vadības stils. Tomēr tas nenozīmē, ka ir izslēgti tādi gadījumi, kad jāpielieto autoritārais (administratīvais) vadības stils - kara apstākļi, dabas katastrofas, citas ārkārtējās situācijas prasa uz zināmu laiku priekšroku dot autoritārajam vadības stilam. Prasmīgs vadītājs ir tas, kurš ir apguvis dažādas vadības metodes un spēj tās pielietot, atbilstoši reālajai situācijai. Liberālais stils parasti sevi neattaisno, izņemot īpašus gadījumus.

Vadības stila nozīme ir ļoti būtiska kolektīva dzīvē. Vadības stila ietekmē visus dinamiskos procesus kolektīva dzīvē, tāpēc sevišķa uzmanība ir jāpievērš vadītāju sagatavošanai, izraudzīšanai un patstāvīgai to kvalifikācijas celšanai.

Vadības procesi kolektīvā notiek starp vadītāju un izpildītājiem. Tāpēc darbības rezultāti kolektīvā ir atkarīgi ne tikai no tā vadītāja (vadītājiem), bet arī no izpildītāju sastāva. Jāatzīmē, ka ir izveidojusies paradoksāla situācija. Par vadītājiem, kuru nemaz tik daudz nav (direktori, meistari, utt.) ir samērā plaša literatūra, dažādi pētījumi. Taču par izpildītājiem, kuru reālajā dzīvē ir nesalīdzināmi vairāk, pētījumu nav daudz. Psihologiskajā literatūrā izdala 3 izpildītāju tipus: 1)aktīvie; 2)vienaldzīgie; 3)rezistentie (izrađot pretestību, viņi atsaucas no piedalīšanās dažādu jautājumu risināšanā, nepārtrauc kritizēt vadītājus, visam pretojas, neatkarīgi no tā, vai tam ir pamats vai arī tā nav).

Kolektīva dzīvē noteikta vieta ir pašpārvaldei. Tās formas, konkrētās izstrāsmes mainās atkarībā no visu sabiedrībā notiekošo procesu attīstības. Īpašuma konversijas apstākļos veidosies

jaunas, agrāk nebazistamas pašpārvaldes formas. Bet vecās, bieži dekoratīvās, atmais. Pašpārvaldes realizācijai kolektīvā liela nozīme ir formālajai un neformālajai struktūrai tajā, sociāli psihologiskajām attiecībām konkrētajā kolektīvā.

Otrā jautājuma īss saturs:

1. Darba kolektīvi, kā īpašas cilvēku kopības, veic četras svarīgākās funkcijas: saimnieciski ekonomisko, sociālo, sociāli psihologisko, pārvaldes organizatorisko.

2. Kolektīva darbības efektivitāte ir atkarīga no sociāli psiholoģiskā klimata tajā. Sociāli psiholoģiskais klimats ir kolektīva locekļu savstarpējo attiecību reālā kopaina, veidošā garīgi tīrumskā atmosfēra kolektīvā, kas izpaužas cilvēku savstarpējās attiecībās, kā arī cilvēku attieksmē pret darbu, pašu kolektīvu, tam izvirzīto mērķu sasniegšanai.

3. Nedrīkst par zemu novērtēt pārvaldes un pašpārvaldes organizācijas nozīmi kolektīvā, tā funkciju izlīdz. Izdala šādus vadības tipus: administratīvo, ekonomisko, ziņātniski pamatoto. Vadiņāja darba stilu, savukārt, iedala: autoritārajā, demokrātiskajā un liberālajā.

Un tagad īsumā aplūkošu trešo jautājumu tematā: "Konflikti darba kolektīvā, to pārvarēšana un profilakse".

Ikdienas dzīvē konflikti vai tikai informācija par tiem rada zināmu piesardzību. Rietumos ir pilnīgi cita attieksme pret konfliktiem darba kolektīvā (Skat.: Mourse J.J., Lorsch J.W. Organizations and Their Members. New York: Harper, Row, 1974. 255.p.; Robbins S.P. Managing Organizational Conflict. A non-traditional Approach. Englewood Cliffs, New York: Prentice Hall, 1974. 184.p.). Konfliktus bieži uzskata par svarīgu attīstības priekšnoteikumu, netradicionālu lēmumu, radošu meklējumu pamatu. Konflikta situācija, konflikts - tā ir normāla parādība. Bez konfliktiem ir saasinātas, stagnācija. Konflikta veidošanās ir dabiska procesa, jo cilvēki ir dažādi, to intereses, uzskati bieži nesakrīt, un tas viss var radīt konflikta situāciju. Konflikts ir pretēju mērķu, interešu, pozīciju, uzskatu sadursme starp mijiedarbībā esošiem subjektiem. Konflikta pamatā ir konflikta situācija - pretēju pušu atleikums pret kādu darbību, notikumu, vai arī konflikts ir mērķu, interešu pretstats. Konflikta situācija ietver konflikta subjektus un objektus. Tātad, lai

konflikts sāktos ir nepieciešams incidents, kas saistīts ar vienas puses centieniem neievērot otras puses intereses.

Konfliktus pēc to ievirzes iedala:

1) konstruktīvos (stabilizējošos) un 2) destruktīvos.

Pirmā tipa konfliktiem ir principiāls pamats jaunu vērtību, normu veidošanās procesā. Atsedzot šo konfliktu cēloņus, novēršot tos, ir iespējama attīstība.

Otrā tipa konflikti rodas kaut kādu apstākļu neizpratnes vai nepareizas izpratnes rezultātā, cilvēku uzskatu, interešu pretstatu rezultātā, kā arī to pamatā ir egoistiski mērķi.

Destruktīvie konflikti darba kolektīvos pāslīktina sociāli psiholoģisko klimatu, rezultātā var pat samazināties darba ražīgums par 20%. Tādus konfliktus nevajadzētu pieļaut, būtu jāveic to profilakse.

Konfliktu cēloņi darba kolektīvā parasti ir: 1) trūkumi organizatoriskajā darbā (nav stingri sadalīti darba pienākumi, nav atbildīgo par darbu izpildi utt.); 2) trūkumi ražošanas procesa organizācijā (darba apstākļi, darba samaksa, informācijas trūkums, jaunu darba organizācijas formu ieviešana bez iepriekšējās sagatavošanās utt.); 3) starppersonu attiecības starp atsevišķiem kolektīva locekļiem, starp vadītājiem un izpildītājiem, starp atsevišķām apakšvienībām uzņēmuma struktūrā, neformālām grupām utt.)

Konflikta attīstībā parasti izdala 4 stadijas:

- 1) konflikta situācijas veidošanās;
- 2) konflikta situācijas apzināšanās kaut no vienas puses;
- 3) pāreja uz konfliktiem raksturīgu uzvedību (emocionāla spriedze, jauna konflikta dalībnieku rīcība, kura saasina attiecības utt.);
- 4) konflikta pārvarēšana.

Ja kolektīvā rodas konflikta situācija, tad svarīgākais uzdevums ir noskaidrot par tās patiesiem cēloņiem. Sīki jāanalizē kolektīva struktūra (sastāvs), savstarpējās attiecības, sociālās orientācijas sistēma grupā utt. Īpaša uzmanība jāpievērš īpatnībām kolektīva locekļos, to neformālajiem līderiem.

Kad konflikta cēloņi atklāti, tad jāmēģina, pamatojoties uz konkrēto situāciju, tos pārvarēt. Konflikta pārvarēšana var notikt:

- pilnīgi pārtraukt konfrontāciju;
- kompromiss;
- konflikta pārtauc apmierinot pamatotās prasības;
- nepamatoto prasību atmakošana un noraidīšana;
- konflikta organizatoriska pārtraukšana (konfliktējošo kolektīvu izformēšana vai pārformēšana).

Konflikta pārvarēšanā liela nozīme ir vadītājam.

Psihologi Rietumos ir izstrādājuši plašu rekomendāciju klāstu vadītāja uzvedībai dažādās konflikta situācijās. (Sīkāk sk.:
Регуляция социально-психологического климата трудового коллектива, с. 50-51).

Vienā gadījumā vadītājam ir jāpiekāpjas, ja tas - konflikta (ja tas ir maznozīmīgs) ne atgriežas vispār ievērot, citreiz jāpanāk kompromiss (ja abām pusēm ir spēcīgi argumenti). Ir gadījumi, kad vadītājs nedrīkst piekāpties (ja viņam ir taisnība). Dažreiz, lai novērstu konfliktu, jāiegādājas iesaistīt visus kolektīva locekļus kopīgu lēmumu izstrādāšanā. Konflikta pārtraukšana vienmēr ir pilnīgi konkrēts process konkrētos apstākļos. Taču ir arī daži vispārīgi principi, kuri būtu jāievēro, lai konflikta situācija nepāraugtu destruktīvos konfliktos (ieilgušās kildās). Šajā sakarībā psihologi iesaka:

- nodrošināt taisnīgu darba uzdevumu sadali starp kolektīva locekļiem, ievērojot to individuālās īpašības;
- visi prinācipālie lēmumi kolektīva dzīvē ir jāpieņem koleģiāli, kopīgi gan vadītājiem, gan izpildītājiem;
- nodrošināt izpildes kontroles organizēšanu;
- izmantot morālās un materiālās stimulēšanas sistēmu;
- kritizēt izpildītājus, tikai tad, ja tas ir galīgi nepieciešams;
- ar cieņu izturēties pret jebkuru kolektīva locekli;
- mazajā grupā (primāros kolektīvos) veidot "mēs" apzīmi.

Konflikta probleematika ir plaša, sīkāk ar to jāiepazīstas patstāvīgi, studējot attiecīgo literatūru.

Trešā jautājumā īsa satura:

1. Konflikts darba kolektīva dzīvē ir normāla parādība, ja tas rodas dažādu mērķu, interešu, uzskatu pretstatīšanas rezultātā. Konflikts pēc to ievirzes iedala: konstruktīvos un destruktīvos. Konflikta cēloņi darba kolektīva ir: tūkumi ražošanas procesa organizēšanā, starppersonu attiecībās.

2. Konflikta attīstībā ir 4 stadijas:

1) konflikta situācijas veidošanās; 2) konflikta situācijas apzināšanās; 3) uzvedība konfliktā; 4) konflikta slihta pārvarēšana.

3. Konflikta pārvarēšanai vispirms ir jānoskaidro tā patiesie cēloņi, jo tie bieži aiz konflikta ārējās izpausmes ir grūti aptverami. Kad konflikta cēloņi noskaidroti, tad, atkarībā no situācijas, jāmēģina tas pārvarēt.

Bibliogrāfiskais saraksts

Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. М., Политиздат, 1982. - 225 с.

Психология. Словарь/Под ред. Петровского А.В. и Ярошевского М.Т. М.: Политиздат, 1990. - 494 с.

Филипов А.В., Липинский В.К., Князев В.Н. Производственная социология, психология и педагогика. - М.: Высшая школа, 1989. - 255 с.

Социалистический рабочий коллектив/Под ред. Новчика М.Т. и др. М.: Мысль, 1978. - С.18-50.

Бойко В.В., Ковалев А.Т., Пацферов В.Н. Социально-психологический климат коллектива и личность. - М.: Мысль, 1983. - 207 с.

Регуляция социально-психологического климата трудового коллектива/Под ред. Парыгина Б.Д. Ленинград, Наука, 1986. - 239 с.

Рабочая книга социолога/Отв.ред. Т.В. Осипов.-М., 1983. - С. 48-56.

Шенянский Я. Элементарные понятия социологии.-М.: Прогресс, 1969. - 240 с.

6. temats. Ģimenes socioloģija

Ģimenei cilvēku dzīvē ir nozīmīga vieta. Cilvēks pirmo soļus dzīvē sāk tieši ģimenē. Ģimenē sākas cilvēka socializācija, ģimenē saņem primāro sociālo informāciju. Bērns ģimenē apgūst valodu, tikumību, uzvedības paraugus un normas, iepazīstas ar pasauli, sociālām nostādnēm, vērtībām utt.

Daudzas funkcijas ģimenē ir konkrētas un tās nosaukta vēsture. Ģimenes funkcijas ietekmē sabiedriskie, ekonomiskie, politiskie, garīgie un tikumiskie priekšnoteikumi. Taču ģimene ir relatīvi pastāvīga sociālā pamatēnība sabiedrībā.

No vienas puses, sabiedrība ievērojami ietekmē ģimenes funkcionēšanu, bet, no otras - arī ģimene ietekmē sabiedrību, sabiedrības attīstību, tradīcijas, valdošos uzskatus, morāli utt.

Sabiedrības deformācija negatīvi ietekmē ģimeni. Tomēr izmaiņas tajā notiek daudz lēnāk nekā citās sociālajās grupās. Sabiedrības deformācija saasina konfliktus un rada spriedzi ģimenē.

Ģimenes problēmas ir plaši pētītas gan Rietumos, gan Austrumos no Latvijas Republikas. Taču jāatzīmē, ka PSRS un arī LPSR, pētot dažādus ģimenes aspektus, ilgi dominēja navia zinātniski pamatotas, reālajiem dzīves procesiem atbilstošas atziņas, bet gan ideoloģiskā informācija, kad vēlamo uzskatīja jau par sasniegto (esošo). Tomēr bija arī zinātniski pamatoti pētījumi (sevišķi tas sakāms par Latvijas demogrāfu darbiem, kas centās objektīvi parādīt ģimenes sarežģīto sociāli ekonomisko stāvokli).

Ievērojot temata nozīmi socioloģijas kursā un arī katra cilvēka personīgajā dzīvē, isumā aplūkošu šādus jautājumus:

1. Ģimenes sociālā būtība, funkcijas un struktūra.
2. Konflikti ģimenē un to pārvarēšana.
3. Problēmas ģimenes attīstībā mūsdienās.

Pirmē jautājuma temātā "Ģimenes sociālā būtība un
struktūra" izklāsts

Ģimenes jēgpētē Rietumu socioloģijā var izdalīt šādus virzienus:

- 1) interakcionistiskā pieeja, kad pēta ģimenes locekļu sadarbību, atkarībā no dažādu lomu izpildes ģimenē;
- 2) strukturāli funkcionālā pieeja, kad ģimeni apskata kā sociālu sistēmu, kura sastāv no atsevišķiem indivīdiem, kuriem ir noteikts statuss, lomas un sakari ar sabiedrību ģimenes funkciju veidā;
- 3) situatīva pieeja, kad galvenā uzmanība pievērsta ģimenē pastāvošajām vērtībām un normām, kas izpaužas kā sociāla sistēma un nosakā dažādu ģimenes tipu pastāvēšanu;
- 4) institucionālā pieeja, kad ģimeni atzīst par vienu no galvenajiem sociālajiem institūtiem un to apskata no vispārcoilvēcisko normu, vērtību un uzvedības paraugu viedokļa, kas reglamentē sa starpējās attiecības starp ģimenes locekļiem no kultūras vides ietekmes uz izmaiņām ģimenes organizācijas formās;
- 5) evolucionāri pieeja ar ļoti plašu prob emātiku (stadijas un cikli ģimenes dzīvē, sociālās lomas, uzvedības paraugi u.c.), kas mēģina apvienot dažādas pieejas ģimenes kā vienotas sistēmas izpētē.

Katram no šiem virzieniem ir sava pamatojums un sava nozīme.

Amerikāņu socioloģija vienmēr pievēršusi daudz uzmanības ģimenei, apskatot to kā sociālu institūtu vai mazo grupu (sociāli psiholoģiska pieeja). R.Lintons un G.Kirkpatriks uzsver, ka ģimene ir viens no galvenajiem sociālajiem institūtiem, stablāks par citiem. Tas ir vienīgais institūts, kas nodrošina sociālās dzīves pārmantojamību. (Ar "institūtu" šajā nozīmē saprot normatīvo aktu, parašu, tradīciju sistēmu, kas nosakā ģimenes un tās sociālo funkciju vietu sabiedrībā).

Apskatot ģimeni kā grupu, jāpasvītro starppersonu sadarbība ģimenē. Ģimenes stabilitāte ir atkarīga vispirms no ģimenes locekļu sadarbības un sadarbības, un tikai tad no ārējās kontroles, t.sk. normu, vērtību, tradīciju, kultūras vides u.c. kontroles. Pēc vairāku amerikāņu sociologu domām, notiek evolūcija

mācīdenu gimenē no institūta uz biedriskumu, kas nodrošina tai zināmu neatkarību no sabiedrības savu funkciju īstenošanā starp ģimenes locekļiem.

Par ģimenes problēmām interesējas arī franču sociologi. Pēc Le Pleja domām, ģimene ir sabiedrības kā celtnes bāze, galvenais sarpnis sociālajā atrašanās (sk.: "60/60: ОПЫТ СЛОВАРЯ НОВОГО МЫШЛЕНИЯ/Под общей ред. М. Серро и Д. Афанасьева. - М.: Прогресс, 1989. - с.121-122).

Rietumu sociologu atziņas par ģimeni, protams, iespējams turpināt un paplašināt. Taču mēģināšu iekļaut savus uzskatus šajā jautājumā. Mēs ģimeni uzskatām par īpašu sociālo sistēmu, kura ir cieši saistīta ar citām sociālām sistēmām. Tai ir sava struktūra un ģimene pilda specifiskas sociālās funkcijas. Ģimenes formas, tās organizācija, daudzu izpildāmo funkciju apjoms ir mainījies cilvēces vēsturiskajā attīstībā. Aplūkosim to sīkāk. Jautājumu apskatu sāksim ar pamatdefinīcijām.

Laulība - vēsturiski izveidojusies un sabiedrībā sankcionēta sociālo attiecību forma starp vīrieti un sievieti, ar kuras starpniecību sabiedrība regulē un sankcionē viņu dzimumdzīvi un nosaka to tiesības un pienākumus vienam pret otru un pret bērniem.

Laulības sociālais saturs ir nevienlīdzīgs pēc sava rakstura. Tas ietver gan ekonomiskos, gan psiholoģiskos, gan garīgos aspektus cilvēku dzīvē.

Ekonomiskais aspekts - darba dalījums pēc vecuma un dzimuma kā tautsaimniecības dažādās nozarēs, tā arī ģimenes saimniecībā. Tā ir dažādu profesionālo un sociālo lomu kopums, ko pilda vīrieši un sievietes kā darba sfērā, tā arī veicot mājas soli, lai aprūpētu ģimeni.

Psiholoģiskais aspekts - atpoguļo jūtas, vajadzības, raksturu īpatnības, kas ir saistītas ar dzimuma dimorfismu, ar vīrieša un sievietes atšķirībām. Psiholoģisko attiecību aspektu laulībā ievērojami ietekmē valdošās sociāli ekonomiskās un kultūras dzīves īpatnības sabiedrībā.

Garīgais aspekts - raksturo cilvēku sociālo orientāciju, viņu vērtību sistēmu, intelektuālo un emocionālo cilvēku attiecību.

Laulība atspoguļojas kā bioloģiskais un sociālais cilvēks, tā arī materiālā, garīgā un sociālā dzīves sfēra.

Ģimene ir daudz sarežģītāks sociālo attiecību veidojums nekā laulība. Ģimene apvieno ne tikai vīru un sievu, bet arī bērnus, radniekus vai arī tuvus cilvēkus. Attiecības ģimenē var būt kā starppersonu attiecības (starp māti un bērniem, brāļiem utt.), kā starpgrupu (starp vecākiem un bērniem vai lielās "nesadalītās" ģimenēs - starp laulātiem pāriem utt.).

Ģimene - sociālais institūts (biedrība sankcionē ģimenes attiecības) un vienlaicīgi tā ir mazā sociālā grupa ar vēsturiski noteiktu struktūru. Šīs grupas locekļi savstarpēji saista laulība vai radniecīgas attiecības, kopēja sadzīve un savstarpēja morāla atbildība, kuras sociālo nepieciešamību nosaka sabiedrības vajadzība pēc iedzīvotāju fiziskās un garīgās atražošanas.

Tādējādi, ģimene vienlaicīgi ir gan sociālais institūts, gan mazā sociālā grupa.

Ģimeni kā sociālo institūtu var raksturot kā sociālu veidojumu, kurā reglamentē attiecības starp laulātajiem, vecākiem bērniem, citiem ģimenes locekļiem ar īpašu sociālo normu, uzvedības paraugu, sankciju sistēmu.

Ģimeni kā mazo sociālo grupu raksturo tas, ka tās veidošanās pamatā ir laulība vai asinsradniecība, kopēja sadzīve ("ģimenes paversis"), savstarpējas palīdzības attiecības un morālā atbildība.

Ģimene ir sociālā grupa, kura palielinās, nevis uzņemot jaunus tās locekļus no ārpuses, bet gan pateicoties tās dabiskajam (bērnu dzimšana) pieaugumam. Ģimene no vienas puses, kā mazā sociālā grupa ir saikne starp lielajām sociālajām grupām, vienlaicīgi, un, no otras puses, ir saikne starp atsevišķiem indivīdiem. Ģimene pamatvilcienos nodod tālāk kultūras mantojumu, sociālās individuālas sabiedrības.

Ģimene veido relatīvi stabilu sociālo grupu. Protams, tās stabilitātes kritēriji ir visai nosacīti un ir mainījušies dažādos vēstures laikmetos.

Ģimenes stabilitāti nosaka ārējie un iekšējie (tās ietvaros esošie) faktori.

Ārējie faktori ģimenes stabilizācijā ir: valsts, baznīca, likums, sabiedriskā doma, tradīcijas. Šajā gadījumā, ģimēni var uzskatīt par sociālo institūtu. Tomēr ģimēnē veidojas arī spēcīgi iekšējie spēki uz personīgo vajadzību, jūtu, interešu pamata. Jūtas ne vienmēr spēj izturēt ārējo spiedienu. Ģimēnē veido arī savu, tikai tai piemītošu kultūras vidi (plašāks jēdziens, kas ietver nacionālo, reliģisko, valsti). Šī vidi ietekmē bērna personību, ģimenes locekļu visas sociālās īpašības.

Attiecības ģimēnē (saimnieciskās, ekonomiskās, psiholoģiskās, tikumiskās, ētiskās, politiskās, reliģiskās) veido ģimenes sociālo portretu, nosaka tās īpašības, kuras ģimēni raksturo kā īpašu sociālo grupu. Attiecības ģimēnē, tāpat kā laulībā, sankcionē ne tikai morāles, bet arī ar juridiskās normas. Ģimēnē attiecības regulē juridiskie likumi.

Galvenais garīgais spēks, kas saliedē ģimēni un nosaka tās stabilitāti, ir radniecības jūtas. Radniecība ne vienmēr aprobežojas tikai ar konkrēto ģimēni. Tā radniecības izcelsmē vienmēr ir ģimēnē un tā visvairāk izpaužas ģimenes attiecībās.

Ģimēnē būtiski ietekmē cilvēku uzvedību. Tā rezultātā ģimēnē spēj ietekmēt politiku, ekonomiku, kultūru, reliģiju, kas visas svarīgākās cilvēku dzīves jomas. Tāpēc ģimēnē vienmēr dažādos posmos cilvēku civilizācijas attīstībā ir pievērsta uzmanība un to vienmēr ir centušies ietekmēt dažādi sociālie institūti.

✓ Ģimēnē kā īpašai sociālajai grupai ir sava, noteikta struktūra. Par ģimēnes struktūru socioloģijā uzskata tās locekļu savstarpējo attiecību kopumu, ieskaitot tajā radniecību un garīgo, tikumisko attiecību sistēmu.

Ģimenes struktūru iespējams pētīt dažādos aspektos.

Ģimenes struktūru var noteikt laulības forma: 1) monogāmija (viena vīrieša un vienas sievietes savienība) vai 2) poligāmija.

Poligānija var pastāvēt poligāmijas (viens vīrišķs un vairāku sieviešu laulība) vai poliandrijas (vienas sievietes un vairāku vīriešu laulība) formās.

Pēc radnieciskās struktūras ģimenes iespējama klasificēt:
1) nuklārās ģimenes (laulāts pāris un to bērni); 2) paplašinātās ģimenes (tas pats un vēl radnieki).

Pēc varas sadalījuma starp laulātajiem var izdalīt: 1) egalitārās ģimenes (ģimenes, kur valda laulāto draugu līdztiesība svarīgāko jautājumu izlemšanā); 2) patriarhālās ģimenes (šeit lēmējs ir vīrs).

Pēc bērnu skaita ģimenes sadala: 1) daudz bērnu, 2) ar vienu, diviem bērniem, 3) bez bērniem;

Pēc bērnu audzināšanas veida, iespējams izdalīt: 1) demokrātiskās un 2) autoritārās ģimenes.

Pēc mājas darbu pienākumu izpildes: 1) tradicionālās (mājas darbus galvenokārt veic sieviete) un 2) kolektīvās (mājas solis) sadalītās starp visiem ģimenes locekļiem)

Pēc brīvā laika izmantošanas:

- 1) atklātās (orientētas uz saskarēm ar atpūtas industriju);
- 2) slēgtās (orientētas uz brīvā laika pavadīšanu tikai ģimenē).

Protams, šo klasifikāciju iespējams precizēt un papildināt, tomēr arī minētā klasifikācija rāda, cik sarežģīts veidojums ir ģimene. Sabiedrības attīstības procesā ģimenē notiek izmaiņas lomu izpildē un lomu savstarpējā mijiedarbībā. Tradicionālās lomas, kad raksturīgāka iezīme bija vīra atbildība par ģimeni un tam piederēja vara ģimenē, bet sieviete nodarbojās ar bērnu audzināšanu un mājas darbiem, tagad nomaina jaunās lomas, svarīgākos lēmumus, pieņem kopīgi, "ģimenes pavarda" pienākumus, taisnīgi sadala, kopīgi pavadā brīvo laiku. Tādas ir globālās tendences ģimenes attīstībā. Taču šajā jomā ir daudz problēmu, bet par tām turpmāk.

Ģimenes struktūras ir cieši saistītas ar dzīves veidu ģimenē, ģimenes tradīcijām, ieradumiem, attiecībām ar citām ģimenēm un visu sabiedrību.

Ģimene, kā īpašs sociālais veidojums (sociālā grupa un institūts) veic vairākas nozīmīgas sociālās funkcijas. Ģimenes sociālās funkcijas (to struktūru un saturu) nosaka sabiedrības

vajadzības un īpatnības pašas ģimenes organizēšanā. Ģimenes sociālās funkcijas izmainās vēsturiskās attīstības procesā sabiedrībā. Dažu funkciju loma samazinās, cita - savukārt, palielinās, citas saturā nemainās. Izaigās skar tikai funkciju sabiedrisko nozīmi.

Ģimenes funkcijas to daudzveidības dēļ iespējams aplūkot dažādos aspektos: 1) ģimene kā sabiedrības bioloģiskā (iedzīvotāju reprodukcija) atražošanas, tās nepārtrauktās bioloģiskās funkcionēšanas nodrošinātāja. Ģimene aug no tās "iekšienes", pateicoties seksuālajām vajadzībām un laulāto draugu vēlmei pēc bērniem. Tāpēc daudzās sabiedrībās ārpusģimenes seksuālās attiecības uzskata par noziedzumu vai morālo normu pārkāpumu. Ģimene nodrošina cilvēku bioloģisko eksistenci (usturu, apģērbu, dzīves mītni), tāpēc izraidišana no ģimenes dažās civilizācijās ir pielīdzināta nāvessodam;

2) ģimene īsteno kultūras pārmantojamību sabiedrībā, kultūras atražošanu un nodošanu nākamajām paaudzēm, nodrošina personības socializāciju;

3) ģimene nodrošina bērniem noteiktu sociālo stāvokli. Vecāku izglītība, profesionālā sagatavotība, materiālās iespējas lielā mērā ietekmē bērnu likteni katrā sabiedrībā. Feodālisma apstākļos jau bērna piedzimšana tajā vai citā ģimenē noteica bērna sociālo likteni;

4) ģimene nodrošina indivīdiem emocionālo, kopīgas intīmās dzīves, psiholoģiskā atbalsta vajadzību apmierināšanu. Šīs funkcijas rada noteiktu emocionālo stabilitāti personībai, nepieļauj tās dezintegrāciju;

5) ģimene - sociālās kontroles institūts. Tā sekmē jaunās paaudzes veidošanos. Līdzsverota, stabila ģimene bremzē deviantās uzvedības (novirzes no uzvedības normām, noziedzību) izplatīšanos sabiedrībā. Tāda ir galveno funkciju ievirze ģimenē. Socioloģijā, sevišķi empiriskajos pētījumos, ģimenes funkcijas parasti analizē daudz konkrētāk, izdalot 3 funkciju pamatgrupas:

1. Cilvēces bioloģiskā atražošana, reproduktīvā funkcija, dzimumsakaru regulēšana.

2. Saimnieciski ekonomiskās (materiālās) funkcijas: ražošana, patērēšana, uzkrāšana, "mājas pavards" (sadsīve), individuālā pašapkalpošana.

3. Kultūras un zinātnes (garīgās) funkcijas: bērnu audzināšana, brīvā laika kopīgā izmantošana, labvēlīga psiholoģiskā klimata izveidošana, psiholoģiskais atbalsts, sociālā kontrole.

Ģimene, būdama primāra sabiedrības sociālā šūniņa, tieši vai netieši atspoguļo notiekošās pārmaiņas sabiedrībā, kā arī citās sociālajās grupās. Šīs sakarības var redzēt, aplūkojot ģimenes sociālās funkcijas, kas atspoguļo ģimenes un sabiedrības, ģimenes un personības savstarpējo iedarbību sistēmu.

Īstams, visos vēsturiskās attīstības posmos galvenā nozīme bija un paliek ģimenei. Ģimene atražo pašu cilvēku gan fiziski, gan garīgi. Tā ir reprodiktīvā un audzināšanas funkcija.

Attīstītajās zemēs reprodiktīvā funkcija ir kvalitatīvi izmainījusies. Ģimene, kuras galvenais uzdevums ir bērnu radīšana, nomaina tāda ģimene, kuras galvenā vērtība ir laulība un laulāto draugu attiecības. Pieaugusi arī bērna "cena" - materiālais un psiholoģiskais patēriņš tā audzināšanā.

Tādēļ ir izplatīta ģimenes plānošana, liels viena bērna vai bezbērnu ģimeņu īpatsvars. Tas ir raksturīgs vairākām zemēm Rietumos, it sevišķos PSRS rajonos, Baltijas republikās. Tā rezultātā iedzīvotāju skaits samazinās un noveco. Nākotnē pensionāru klāsts vairāk par strādājošiem. No otras puses, tas rada egoismu bērnos, jo tiem nav jā rūpjas par mazākajiem, nav jāierobežo savas vēlnes. Zināmā mērā tā rezultāts ir jaunatnes amorāliskums, nemotivēta neapmierība u.c.

Sakarā ar izmaiņām sabiedrībā mainās arī citas ģimenes funkcijas. Piemēram, PSRS līdz ar ģimenes darbuzņēmuma, kooperatīvu, ir individuālā darba attīstību atdzīvojas jau atmirusi darba funkcija ģimenē. Bet izmaiņas attieksmē pret personīgo īpašumu, acīmredzot, atdzīvinās mantas vairošanu ģimenē un nepieciešami un nodot tālāk mantojuma ceļā.

Reakototies uz padomju ekonomistu un sociologu prognozēm, ģimenē noizzūd saimnieciskās un sadzīves funkcijas. Tam pamatā ne tikai zemais sadzīves pakalpojumu sistēmas attīstības līmenis, bet arī daudzu sabiedrība locekļu vēlēšanās apmierināt sadzīves vajadzības pēc savas gaumes. Ģimene joprojām paliek svarīgs posms sadzīvē. Tas pierāda augstāk minēto pareģojumu

utopismu, nezinātniskumu.

Sakarā ar pirmo morāles liberalizāciju būtiski izmainījās šīs pirmējās sociālās kontroles funkcijas, iecietība pret piras laulību dzimumsakariem, ārpuslaulībā dzimušiem bērniem u.c. Bet pieaugusi morālā, psiholoģiskā, emocionālā atbalsta funkcija starp ģimenes locekļiem (Rietumu socioloģijā to sauc par "psiholoģiskās aizsardzības" funkciju), kā arī vajadzība pēc personiskās saskāres (garīgā, emocionālā, seksuālā) un atpūtas organizēšanas funkcija. Aplūkojot ģimenes sociālo būtību jāskatās vēl viena problēma, proti, ģimenes veidošanās faktori un ģimenes attīstības fāzes.

Ģimenes veidošanās pamatā ir bioloģiskie nosacījumi. Tomēr šie bioloģiskie spēki cilvēku sabiedrībā iegūst sociālu nokrāsu. Tos "ierāmē" tradīcija, reliģija, sabiedriskā doma. Jaunas ģimenes veidošanās sākas ar nākošā ģimenes dzīves partnera izraudzīšanu. Parasti tās pamatā ir mīlestība (mīlestības tips, tās problēmas pēta psiholoģija). Taču mīlestība nav vienīgais faktors, kas nosaka partnera izraudzīšanu. Socioloģijā parasti izdala šādus ģimenes veidošanās faktoros:

- 1) partneru telpiskā tuvība (kaimiņi, piederība pie tās pašas vietējās sociālās kopības u.c.);
- 2) priekšstati par ideālu laulāto draugu, fantāzija, satīra, uz kā pamata vajadzētu veidoties ģimenei;
- 3) savu vecāku parauga, ceļieni atrast dzīves raugu, kas atgādina personīgos vecākus (tēvu vai māti);
- 4) vēlēšanās pašam (pašai) kļūt patstāvīgam, veidot savu dzīvi. Šajā gadījumā dominē nevis fantāzijas par "sappu p'ādi", bet gan reāla, nākošā dzīvesdraugu izvērtēšana;
- 5) vēlēšanās panākt nākošajā ģimenē homogamiju, reģ., atrast tādu partneri, kurš pēc savām sociālajām un psiholoģiskajām iezīmēm būtu analogisks vai arī pilnīgi pretēja rakstura (heterogāmijas meklējuma gadījumā). Katras ģimenes attīstība iespējama izdalīt divus nozīmīgus posmus: pirms laulības noslēgšanas un pēc tam. Pirms laulības noslēgšanas arī ir vairāki posmi: iepazīšanās, cerēšanas, saderināšanās,

Laulību noslēgšana nozīmē kvalitatīvi jaunu laulības attiecību veidošanu. Laulības attiecības ir sabiedriski normētas sociālas attiecības, kurās personīgās jūtas, personīgās vēlmes modificējas par partneru pielāgošanos savstarpēji, par savstarpēji veicamo darbību laulības funkciju izpildē, resp., personīgais iegūst sociālu (sabiedrisku) nozīmi. Katra ģimene pēc laulību noslēgšanas savā attīstībā iziet caur trijām attīstības fāzēm: 1) no laulību noslēgšanas līdz pirmā bērna piedzimšanai; 2) bērnu audzināšanas periods; 3) periods, kad bērni ir kļuvuši patstāvīgi un atdalījušies no ģimenes.

Pirmā jautājuma īse saturs:

1. Ir ļoti plaša socioloģiskā literatūra, ir šādi virzieni ģimenes izpētē Rietumos: interakcionistiskā; strukturāli funkcionālā; situatīvā; institucionālā; evolucionārā.

2. Ģimene — īpaša sociāla sistēma, kas cieši saistīta ar citām sociālām sistēmām, ģimenei ir sava struktūra, tā pilda specifiskas sociālās funkcijas. Ģimene vienlācīgi ir mazā sociālā grupa un sociālais institūts.

3. Ģimene — sociālais institūts (ģimenes attiecības sankcionē sabiedrībā) un reizē ģimene ir mazā sociālā grupa ar vēsturiski noteiktu struktūru. Tās locekļi savstarpēji ir saistīti ar laulības vai radniecīgām attiecībām, kopīgi sadzīvi un savstarpēji morālo atbildību, kuras sociālo nepieciešamību noņake sabiedrības vajadzības pēc iedzīvotāju fiziskās un garīgās atjaunošanas.

4. Socioloģijā ir zināmas vairākas ģimenes klasifikācijas sistēmas: pēc radnieciskās struktūras; pēc varas sadalījuma; pēc bērnu skaita; pēc bērnu audzināšanas veidiem; pēc mājas darbu pienākumu izpildes; pēc brīvā laika izmantošanas u.c.

5. Ģimene veic šādas svarīgākas sociālās funkcijas: 1) reproduktīvā, dzimšanu attiecību regulēšana; 2) saimnieciski ekonomiskā, 3) kultūrai un audzināšanas (garīgā). Vēsturiskā attīstībā ģimenes funkcijas modificējas (mainās).

Aplūkošu otro jautājumu temātā, "Konflikti ģimenē
un to pārvarēšana"

Ideālas ģimenes, kurās ir sekmīgi atrisinātas visas laulības problēmas, ir semērā reta parādība. Tomēr tas nenozīmē, ka ģimenēm ir jāizirst un jānonāk dezorganizācijas situācijā. Konflikti ģimenē ir normāla parādība. Taču tos ir iespējams pilnīgi pārvarēt un likvidēt. Konflikts ģimenē - tā ir sadursme, kura rodas starp cilvēku nostādnēm, mērķu un darbības pretstatiem par kādu konkrētu priekšmetu vai situāciju.

Daudz sarežģītāka ir psiholoģiskā spriedze, ja tāda rodas ģimenes attiecībās. To pārvarēt ir nesalīdzināmi grūtāk. Spriedze ir ielīdzis un neatrisināts konflikts.

Lai labāk izprastu ģimenes konfliktu un spriedzes rašanos, vispirms ir atsevišķi jāaplūko tie faktori, kuri nodrošina panākumus laulības dzīvē, stabilizē ģimeni, pretdarbojas antagonismam attiecībās starp laulātajiem draugiem un citiem ģimenes locekļiem. Stabila, veselīga, dzīvespriecīga ģimene ir stabilas sabiedrības pamats. Panākt to ir ārkārtīgi svarīga sociāla problēma. Laulības stabilitāti nodrošina ke ārējie, tā arī iekšējie spēki ģimenē. Ārējie spēki (nosacījumi): 1) nosacījumi (dažkārt arī magiski), kuri nepieļauj laulības šķiršanu; 2) sabiedriskās domas spiediens, sociālās sankcijas, kas vērstas pret šķirtiēm cilvēkiem; 3) ekonomisko nosacījumu spiediens (piem., mantojuma tiesības) utt.; 4) sabiedrības prasība gādāt par bērniem.

Iekšējie, ģimeni stabilizējošie, spēki:

- 1) savstarpēja mīlestība, ja tā ir noteicošā ģimenes dibināšanā;
- 2) pienākuma apziņa attiecībā pret laulāto draugu, bērniem;
- 3) savstarpējās tiekames pēc dzīves labiekārtošanas; panākumiem karjerā;
- 4) rūpes par kopējo mājokli, māju, "ģimenes pavardu";
- 5) apzināta vai arī neapzināta vēlme attaisnot apkārtējo - radu, pazuņu, cerības uz konkrēto ģimeni;
- 6) centieni realizēt savas ieceres, sapņus;
- 7) iespēja izmantot ģimenes dzīvi vispārīgā personības attīstībai un savu mērķu sasniegšanai.

Tatad, panākumi laulībā - tas ir dažādu spēku darbības rezultāts. Panākumus nosaka personības īpatnības partneriem, to prasme pielāgoties, kā arī ārējo un iekšējo nosacījumu (spēku) ietekme. Dažādās sabiedrībās atšķirīgi izprot laulības dzīves panākumus. Dažkārt par panākumiem ģimenes dzīvē uzskata laulāto draugu personīgo laimi, to emocionālo saskaņu, kopīgo mērķu sasniegšanu. Citur par sekmīgām uzskata tādas laulības kurās ir nodrošinājušas pilnvērtīgu audzināšanu bērniem; ekonomiskos sasniegumus, mantas uzkrāšanu, laulāto draugu aktīvu piedalīšanos dažādos sabiedriskos pasākumos, kultūras dzīvē. Par panākumiem ģimenes dzīvē var uzskatīt:

1) laulību noturību; 2) subjektīvo laimes sajūtu; 3) laulāto draugu personības attīstību, bērnu sekmīgu audzināšanu; 4) laulāto draugu pilnīgu pielāgošanos ģimenes dzīvei, konfliktu un križu novēršanu.

Tomēr reālajā dzīvē jārēķinās ar to, ka konflikti ģimenē ir praktiski neizbēgami, ka konflikti var pāraugt psiholoģiskajā spriedzē. Kāpēc tā notiek? Lemeslu tam ir ļoti daudz. Konflikti, psiholoģiskā spriedze ģimenē var veidoties uz atšķirību pamata, ja laulātie draugi nāk no dažādām vidēm un tiem ir atšķirīgi kultūras paraugi, sociālās vērtības, orientācijas. Piem., dažādi uzskati par ģimeni, pienākumi ģimenes dzīvē; 2) uz tīri psiholoģiska pamata raksturu nesaderība, psiholoģiskā neaizvienojamība u.c.;

3) uz laulāto draugu sociālā stāvokļa (sociālās lomas) izmaiņu pamata (vīrs kļūst bezdarbnieks, sieva ģimenes apgādātāja, vai arī vīrs ieņem sugatu sociālo stāvokli (izglītību iegūstot), bet sieva saglabā vecos uzskatus);

4) uz seksuālā nesaderības pamata;

5) uz ekonomiska pamata vai arī ikdienas sadzīves jautājumus risinot.

Apsverot, konflikti ģimenē, spriedzes veidošanās iespēja arī dažādos citos gadījumos. Tomēr pieminētie gadījumi ir visbiežāk sastopamie.

Konflikti un spriedze ģimenē var veidoties ne tikai starp laulātajiem draugiem, bet arī starp vecākiem un bērniem. To sākotnēji parasti ir šādi:

1) vecuma starpība, kas traucē savstarpējo saprašanos starp

bērniem un vecākiem:

- 2) atšķirības kultūrā. Bērni veidojas atšķirīgā kultūras vidē no vecākiem. Bērni socializēšanās procesā rezultātā ir apguvuši citas vērtības, citus uzskatus, orientāciju, sociālo uvedību, salīdzinājumā ar vecākiem;
- 3) dažkārt vecāki bērnu uzskata par rotaļlietu, nesaista viņā personību;
- 4) bērnu vēlmes (moderns apģērbs, dažādu un iekšmetu iegāde) ir tādas, ka ģimene nespēj tās apmierināt.

Protams, iespējami arī citi iemesli konfliktiem starp vecākiem un bērniem.

Ja ģimenē rodas konflikts, tad, pirmkārt, jāmēģina noskaidrot to patieso cēloņus. Konflikta pārvarēšanas pamats ir iecietība, savstarpēja cieņa. Lai nepieļautu konfliktu veidošanos ar bērniem, jācenšas jau no agras bērnības veidot līdztiesīgas, biedriskas attiecības ar tiem. Katrā ģimenē darbojas vairāki faktori, kas objektīvi vēršas pret konfliktiem. Tie ir jāizprot un jācenšas tos izmantot konfliktu pārvarēšanai. Šie faktori ir: 1) vēlme sasniegt laimi ģimenes dzīvē; 2) mīlestība; 3) iecietība, mēģinājumi izprast vienu otru; 4) beiles zaudēt ģimeni, zaudēt kopīgi veidotās vērtības; 5) ārējās sociālās kontroles spiediens.

Tomēr reālā dzīvē, ne vienmēr ģimenes konflikti ir pārvarami, veidojas ģimenes krīze un tās rezultātā ģimene sairst.

Ģimenes dzīve, tās attīstības fāzes, struktūra, funkcijas, kā arī konfliktā tajā lielā mērā ir atkarīgi no kopīgiem attīstības procesiem sabiedrībā.

Otrā jautājuma īss saturs:

1. Konflikti ģimenē ir normāla parādība, jo ģimenes locekļiem ir dažādi raksturi, atšķirīga sociālā orientācija.

Konflikts ģimenē - tā ir sadursme, kura rodas kā nostādņu, mērķu un darbības pretstats cilvēkos, attieksmē pret kādu konkrētu priekšmetu vai situāciju.

2. Konflikta pārvarēšanas pamatā ir savstarpēja cieņa, iecietība. Lai nepieļautu konfliktu veidošanos ar bērniem, jācenšas jau no agras bērnības ar tiem veidot līdztiesīgas, biedriskas attiecības.

3 Tagad aplūkosim trešo jautājumu tematā: "Problēmas ģimenes attīstībā mūsdienās".

Ģimenes attīstību, tās funkcionēšanu būtiski ietekmē tie sociāli ekonomiskie apstākļi, kuros tā atrodas. Tomēr ģimene kā ipašs sociāls veidojums ir pietiekoši elastīga, un arī stabila, lai pielāgotos dažādiem apstākļiem - gan pirmsindustriālajai un pēcindustriālajai sabiedrības attīstībai, gan dažādiem ekonomiskiem un politiskiem apstākļiem.

Interesentiem, kuri vēlētos sīkāk iepazīties ar dažādu apstākļu ietekmi uz ģimenes funkcionēšanu, kā arī otrādi, ģimenes attiecību ietekmi uz sabiedrību, iesaku izlasīt:

Зара Ф. Вочел Семья и родство // Американская социология. М.: Прогресс, 1972. - С. 163 - 173; Б. Н. Миронов Семья: нужно ли оглядываться в прошлое // Постижения. М.: Прогресс, 1989 - С. 226-246

Pārtiskas izmaiņas ģimenē notiek attīstītās Rietumu zemēs. Šeit, kā tas ir parādīts literatūrā, ir divējāds process. No vienas puses, ģimenē modificējas tradicionālās attiecības. Samazinās vīra loma, demokratizējas lomas ģimenes locekļiem. No otras puses, palielinās vēlme pēc attiecību siltuma ģimenē, mīlestības. Sabiedrība valda dažādi uzskati par ģimeni. Viena daļa cilvēku uzskata, ka ģimenes attiecībām jābūt līdztiesīgām, citi atzīst tradicionālās attiecības (vīrs noteicējs). Taču objektīvi notiek izmaiņas sievietes lomā sabiedrībā. Pieaug izglītības līmenis sievietēm, tās aktīvi iekļaujas sabiedriski ekonomiskajā un politiskajā dzīvē. Piem., Anglijā 29% no aptaujētajām mātēm strādā, lai apmierinātu savas profesionālās intereses. Palielinās ražošanā nodarbināto sieviešu skaits.

Ja mēģina īsumā uzskaitīt galvenās, dominējošās tendences ģimenes attīstības sfērā Rietumos, tad var atzīmēt sekojošo:

- pakāpeniski samazinās laulībā esošo skaits;
- palielinās to cilvēku skaits, kuri nesastāv laulībā;
- samazinās dzimstība;
- paaug izirušo laulību (šķiršanās) skaits;
- samazinās ģimenes lielums
- palielinās neregistrēto (civilo) laulību skaits.

Mainoties priekšstatiem par ģimeni, tās vērtībām, radās jaunas formas cilvēku savstarpējās attiecībās (nepilnās ģimenes, šķirtie, vientuļie cilvēki). Dažkārt veidojas arī, tā sauktās, ģimenes alternatīvās formas (grupas ģimenes, komūnas, piedzīvošana u.c.).

Šo parādību rezultātā 70. gados Rietumos bija radies pamatots uztraukums par ģimenes nākotni. Tomēr alternatīvo formu izplatības "ziedrī" laikā, piem.: ASV, tās apņēma tikai 6% no kopīgo laulību skaita. Tagad alternatīvā tipa laulību skaits ir samazinājies. Mūsdienās Rietumos arvien vairāk nostiprinās uzskats par to, ka ģimene ir jāaizglabā, ka tā ir sociāla vērtība, ka jānodrošina laulāto draugu līdztiesība, savstarpējā palīdzība, emocionālais atbalsts.

Ģimenes "krīzes" parādības ir, galvenokārt, saistītas ar izmaiņām uzskatos par laulību un ģimeni, jo šo attiecību pamatā ir pieaugošais kultūras un tikumiskais līmenis cilvēkos, prasība pieaugums pret laulību un ģimeni (sevišķi sievietēm), cenšanās vienlīdzīgi un taisnīgi sadalīt tiesības un pienākumus ģimenē.

Ja vecās ģimenes stabilitāte daudzreiz balstījās uz ārējiem faktoriem (religiju, patriarhālo morāli, šķiršanās sabiedrisko nosodījumu, nacionālajām tradīcijām), tad tagad, kad šo faktoru ietekme samazinās, to vietā nāk cilvēku iekšējā kultūra, savstarpējā cieņa. Ir nepieciešams laiks, līdz jaunās vērtības nostiprināsies. Tādēļ pašlaik ģimenēs rodas tādas kolīzijas, par ko vecā ģimene pat nenojauta. Ja kāda novirsa laulātā drauga uzvedībā agrāk tika uzskatīta par normu, tad tagad tā var kļūt par pamatu konfliktam vai pat laulības šķiršanai.

Attīstītajās zemēs notiekošais process (laulību skaits samazināšanās, vientuļo pieaugums, dzimstības apzināta ierobežošana, šķiršanās palielināšanās u.c.) ir pamats dažu filozofu, sociologu un psihologu apgalvojumam par krīzi ģimenē, par šī senākā cilvēces institūta novecošanu. Tomēr Rietumos un pie mums veiktie socioloģiskie pētījumi liecina, ka vairumam cilvēku, tajā skaitā arī ievērojamai daļai jauniešu ģimene ir vienīgā nezūdošā sociālā vērtība. To neskar pārējās sociālo institūtu mitologizācija.

Parādības, kas ir raksturīgas ģimenes attīstībai Rietumos, attiecas arī uz Austrumeiropas valstīm, FRDR, kā arī Latvijas

Republiku. To nosaka industrializācijas ietekme uz sabiedriskajiem procesiem. PSRS un citās bijušajās socialistiskās valstīs gimeni negatīvi ietekmējuši daži ideoloģiskie stereotipi un neefektīvā sociālā politika. Uzskatīja, ka sievietei maksimāli jāiekļaujas sabiedriskajā ražošanā, ka bērni, galvenokārt jāaudziņa dažādās pirmskolas bērnu audzināšanas iestādēs (dārziņos, sīlītēs). Sievītes un vīriešu sociālo vienlīdzību vulgarizēja, primitivizēja. Šādi uzskati praktiskajā realizācijā, protams, negatīvi ietekmēja ģimenes, tās stabilitāti, dzimstību, bērnu audzināšanas (sevišķi tikumiskās) efektivitāti.

Izmaiņas sievietes sociālajā stāvoklī - profesionālā aizņemtība, ekonomiskā neatkarība, savukārt, ir paaugstinājuši sievietes prasības pēc vienlīdzības un taisnīguma laulībā un ģimenē. Daudziem konfliktiem ģimenē ir tikumisks vai psiholoģisks pamats, pieaug šķiršanās skaits pēc sieviešu ierosinājuma.

Daļa sieviešu vispār atsakās no laulības, lai apliecinātu savu personību profesionālajā un sabiedriskajā darbībā. To veicina sabiedrības iecietība pret brīviem sakariem mīlestībā mūsdienā, kam pamatā ir savstarpēja aizraušanās, nevis formāli pienākumi.

Par to liecina šķiršanās cēloņi Baltijas republikās. Pēc 1969. un 1977.gada datiem Latvijā un 1975.gada datiem Igaunijā vairākumam laulības šķiršanu (pāri par 50%) bija tikumiski un psiholoģiski cēloņi, bet vienai trešdaļai - dzeršana. Dažkārt par cēloni laulības šķiršanai var kļūt netaisnīga mājas pienākumu sadale. Igaunijā to par cēloni uzrādīja 35% sieviešu un 17% vīriešu. (sk.: Социально-демографические исследования семьи в республиках Советской Прибалтики. Рига, 1980, с.107, с.108).

Pēdējos gados situācija būtiski nav mainījusies.

Sabiedrības atjaunošanas gaitā arvien lielāka uzmanība veltīta ģimenei, sevišķi sievietei - mātei. Protams, šo jautājumu risināšana lielā mērā ir atkarīga no kopīgā politiskā un ekonomiskā stāvokļa Latvijas Republikā, pašas republikas valstiskā statusa.

Sarežģīti, dažkārt arī ļoti pretrunīgi procesi, ir skāruši jaunattīstības valstis mūsdienās. Modernizācija ir ienākusi arī šo valstu ģimenēs. Tomēr austrumu ģimene ir daudz noturīgāka pret sociālajām izmaiņām par ģimeni Rietumos. Austrumu vairāk ir tā sauktās lielās ģimenes ar tradicionālām attiecībām. Tomēr arī Austrumu valstīs urbanizācijas un industrializācijas procesi ietekmē ģimenes lielumu, dzimstību, sievietes stāvokli sabiedrībā, tās piedalīšanos sabiedriskajā ražošanā. (Sikak sk. T.Ф. Сиверцева. Семья в развивающихся странах Востока. М.: Наука, 1985, с.164).

Trešā jautājuma Iss saturs:

1. Ģimenes attīstība, tās funkcionēšanu būtiski ietekmē tie sociāli ekonomiskie apstākļi, kuros tā atrodas. Taču ģimene kā īpašs sociāls veidojums ir, no vienas puses, pietiekoši elastīgs, no otras, stabils veidojums, tā pielāgojas dažādiem apstākļiem.
2. Industriālā sabiedrībā (Rietumos un Austrumos), notiek būtiskas izmaiņas ģimenes veidošanās un funkcionēšanas procesos. (Samazinās ģimenes lielums, tās stabilitāte, dzimstība, samazinās oficiālā laulībā esošo cilvēku skaits, būtiski izmainās sievietes stāvoklis sabiedrībā, - tā kļūst ekonomiski neatkarīga un profesionāli nodarbināta).

Bibliogrāfiskais saraksts

- Вочел Эрф Ф. Семья и родство//Американская социология. М.: Прогресс, 1972. - С.163-173.
- Миронов Б.Н. Семья: нужно ли оглядываться в прошлое//Постижение. - М.: Прогресс, 1989. - С.226-241.
- Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты. - Л.: Наука, 1989. - 136 с.
- Краткий словарь по социологии/Под ред. Гвишиани Д.М. и др. - М.: Политиздат, 1988. - 477 с.
- Рыиков Ю.Б. Мед и яд любви. - М.: Мол.Гвардия, 1990. - 446 с.
- Рабочая книга социолога/Под ред.Осипова Г.В. М.: Наука, 1983. - 477 с.

- Современная западная социология: Словарь/Сост./ Давыдов Ю.Н.
и др. - М.: Политиздат, 1990. - 432 с.
- Соловьев И.А. Семья в социалистическом обществе. М.: Политиз-
дат, 1981. - 63 с.
- Сиверцева Т.Ф. Семья в развивающихся странах Востока. - М.:
Наука, 1985. - 164 с.
- Фотева Е.В. Семья в современном буржуазном мире. - М.: Мысль,
1988. - 206 с.
- Факторы и мотивы демографического поведения/П.А.Эглице, Э.Ж.Гоше,
И.В.Зариньш и др. - Рига: Зинатне, 1984. - 281 с.
- Цепаньский Я. Элементарные понятия социологии. - М.: Прогресс,
1989. - 240 с.

7. temats. Lielo un mazo sociālo grupu sociāli psiholoģiskās īpatnības

Iepriekšējās lekcijās apskatītas dažādas sociālās grupas; gan tās, kuras pieskaitāmas pie lielām (šķiras, nācijas, profesionālās, teritoriālās u.tml.), gan tā saucamās - mazās grupas (ģimene, pirmās darbe kolektīvi). Galvenā uzmanība tika veltīta šo grupu uzbūvei, to funkcijām, mazāk skāra dažāda tipa grupu savstarpējo mijiedarbību, kā arī atsevišķa cilvēka un grupas savstarpējām attiecībām (grupas ietekme uz cilvēku un arī cilvēku ietekme uz grupu).

Šeit jāatgādināms, ka cilvēku attiecības, kuras veidojas starp atsevišķiem cilvēkiem, kā arī starp individu un sociālo grupu, iespējams sadalīt divās daļās: starppersonu attiecības (tās ir emocijas, jūtas utt.) un sabiedriskās attiecības (tās ir bezpersoniskas attiecības, faktiski attiecības ne starp konkrētiem cilvēkiem, bet gan starp tām sociālām locekļiem, kuras tie izpilda). Kā vienā tā arī otra veida attiecības veidojas cilvēku saskarsmes rezultātā. Tieši šī īpatnējā cilvēku darbības veida rezultātā realizējas gan grupas ietekme uz individu, gan arī pretējs process.

Ļoti gūtu zināmu priekšstatu par šiem procesiem, aplūkojot šādus jautājumus:

1. Cilvēku saskarsmes un mijiedarbības likumsakarības.
2. Lielo sociālo grupu (šķira, alānis, nācija) psiholoģiskais raksturojums.
3. Mazās sociālās grupas veidošanās, struktūra un dinamiskie procesi tajās.
4. Cilvēku kopas uz kopējas uzvedības pamata.

Aplūkosim pirmo jautājumu temātā.

Cilvēku saskarsmes process ir daudzpusīgs un sareģīts. Tas norisinās gan starp atsevišķiem cilvēkiem (saskarsmes subjektiem), gan starp atsevišķiem cilvēkiem un sociālām grupām.

Saskarsme ir cilvēku kontaktu nodibināšanās un attīstības process, kuru nosaka cilvēku vajadzība pēc kopīgās darbības. Saskarsme ietver apmaiņu ar informāciju, vienotas stratēģijas izstrādāšanu darbībai, cita cilvēka uztveri un izpratni.

Saskarsmes procesam ir trīs sastāvdaļas:

- komunikatīvā (komunikācija),
- interaktīvā (interakcija),
- perceptīvā (percepcija).

Komunikācija - saskarsmes procesa sastāvdaļa, kam raksturīga apmaiņa ar informāciju starp dalībniekiem saskarsmes procesā.

Interakcija - raksturo saskarsmes dalībnieku mijiedarbību, resp., tā rāda saskarsmes dalībnieku apmaiņu ar zināšanām, idejām rīcību. Raksturo to kopīgo darbību.

Percepcija - saskarsmes procesa sastāvdaļa, kurā raksturo to, kā partneri (dalībnieki) uztver viens otru saskarsmes procesā un kā pamatojoties uz to, veidojas saskaņa.

Aplūkōsim sīkāk šos procesus.

Komunikācija ir sarežģīta parādība. To nedrīkst uztvert tikai kā apmaiņu ar informāciju starp cilvēkiem. Komunikācija neatklāj visas informācijas teorijas atziņas.

Pirmkārt, tā nav vienkārša informācijas plūsma starp divām sistēmām. Tā ir informācijas plūsma starp cilvēkiem, kuri ir aktīvi subjekti sociālā procesā, un kuriem jāpanāk kopīgas darbības nodrošināšana. Cilvēku saskarsmes procesā notiek nevis informācijas vienkārša translēšana, bet to precīza papildināšana, attīstīšana. Saskarsmes dalībnieki informāciju uztver aktīvi, reaģē uz to. Tā notiek savstarpēja apmaiņa ar informāciju. Liels nozīme ir tai informācijai, kura būtiski ietekmē dalībnieku kopīgo darbību. Šai informācijai ir subjektīva nozīme.

Otrkārt, atšķirības starp cilvēkiem un kibernetiskām sistēmām informācijas apmaiņā ir tādas, ka ar informācijas palīdzību cilvēki apēj ietekmēt otrs citu. Tā ir psiholoģiska iedarbība.

Treškārt, komunikatīvā ietekme uz cilvēku ir iespējama tad, ja cilvēks, kurš nedsūdz informāciju sniedz (komunikators), un tas, kurš to uztver (recipients), darbojas vienotā informācijas kodifikācijas un dekodifikācijas sistēmā.

Tas nozīmē, ka jābūt izstrādātiem un pieņemtiem viennozīmīgiem jēdzieniem, simboliem, kurus vienādi uztver visi komunikācijas procesa dalībnieki.

Sociālie, politiskie un citi faktori, un mēs visi tam esam liecinieki, būtiski ietekmē vienas un tās pašas informācijas, uztveri un izpratni dažādās sociālās grupās.

Ceturtkārt, cilvēku komunikācijas procesā var veidoties, tā sauktās, komunikatīvās barjeras. Tās veidojas uz sociāla un psiholoģiska pamata un tam ir daudz dziļāki cēloņi nekā kodifikācijas un dekodifikācijas sistēmu trūkumi. Piemēram, atbilstoši pret jauno PSRS līgumu.

Šīs barjeru pārvarēšana ir sarežģīta, taču tā nav neatrisināma problēma.

Būtiska nozīme informācijas uztverē ir tā saucamajiem "uzticības tiltiem". Vienu informāciju cilvēki uztver, jo tie tās avotam, otru, pat ļoti precīzu, var noraidīt, jo netic tās avotam. Tas jāievēro, analizējot komunikācijas procesu, tā īpatnības un atšķirības, no informācijas plūsmām kibernetiskās sistēmās.

Informāciju, kura nāk no komunikatora, iespējams sadalīt divās daļās: konsolidējošā un stimulējošā. Konsolidējošā informācija nav vērsta uz cilvēku darbības un uzvedības izmaiņām, tai ir ziņojuma forma. Stimulējošā informācija izpaūžas pavēļu, padomu lūgumu formās. Tās mērķis - stimulēt kaut kādu darbību vai arī destabilizēt to.

Izdala divas galvenās komunikācijas formas: verbālā un neverbālā. Verbālā - izmanto cilvēku valodu, neverbālā - optiski kinētisko zīmju sistēmu (žests, mimika, pantomīma).

Visi šie procesi ir svarīgi un sarežģīti. Interesantiem iesāku sīkāk ar tiem iepazīties, patstāvīgi studējot literatūru.

Interaktīvā saskarsme sastāvdaļa raksturo tajā saskarsmes komponente, kas aptver cilvēku mijiedarbību, kā arī to kopīgās darbības organizāciju.

Parasti izdala divus galvenos cilvēku mijiedarbības tipus: kooperāciju un konkurenci. Dažkārt runā par saskaņu un konfliktu pielāgošanos un opozīciju, asociāciju un disociāciju utt. Pirmā gadījumā, tiek analizētas tādas darbības formas, kuras sekmē kopīgo darbības norisi, otrajā gadījumā - tādas mijiedarbības formas, kuras traucē tās realizāciju. Socioloģija, it sevišķi sociālā psiholoģija, pēta šīs mijiedarbības formas.

Būtiska iezīme mijiedarbības izpratnē ir darbības saturs, mēķim, kā šo mijiedarbību uztver tās dalībnieki, kāda ir viņu attieksme pret to, kāda ir šo procesu nozīme visā sociālās realitātes kontekstā.

Mozīmīga vieta saskarsmes procesā ir percepcijai, resp. tam, kā cilvēki uztver un izprot oita citu.

Priekšstats par citu cilvēku daudzreiz ir atkarīgs no cilvēka pašapziņas līmeņa. Jo cilvēks labāk pārzina un izprot pats sevi, jo labāk tas spēj izprast oitu un otrādi.

Lai izprastu oitu cilvēku vai arī pašam sevi attiecībā pret oitu, izmanto identifikāciju un refleksiju.

Identifikācija - būtiski sevja nostādīšana cita cilvēka vietā. Refleksija - pagēmiens, ar kura palīdzību indivīds mēģina izprast to, kā viņu uztver saskarsmes partneri. Visus šos saskarsmes procesus pēta sociālā psiholoģija. To būtu jāzina, lai izprastu sociālo procesu norisi, sociālo grupu veidošanās procesus, konfliktus, kuri var rasties saskarsmēs.

Lai starpperšonu saskarsme būtu sekmīga, jāatceras, ka ir vairāki psiholoģiskie efekti, kuri traucē cilvēkiem pareizi uztvert vienam otru. Viavairāk ir izpētīti šādi efekti:

- oreola;

- novitātes (pirms informācijas);

- stereotipizācijas.

Oreola efekts - atsevišķas oitiem zināmas pozitīvas vai arī negatīvas cilvēka īpašības, kuras nosaka to, kā uztver šo cilvēku kopumā. Uztvere ir vienpusīga, neobjektīva.

Novitātes efekts - lielāku iesekmi uz cilvēkiem parasti atstāj pirmā informācija par kaut kādiem notikumiem vai arī cilvēku. Arī tas var radīt izkropļotus priekšstatus par cilvēkiem, neobjektīvu vērtējumu.

Stereotipizācija - var radīt vienkāršotu cilvēku uztveri. Uz tver navis konkrēto cilvēku tā daudzveidībā, bet gan zināmu stereotipu ar noteiktām pozitīvām vai negatīvām pazīmēm.

Bai cilvēki labāk saprastos, ir īpašas apmēcības sistēmas - treniņģis. Tie sovišķģi ir nodēriģi vaditāģiem dārbem ar cilvēkiem.

Tāda izuma ir saskarsmes procesa struktūra, katrā no tās sastāvdaļām lielākā vai mazākā mērā ietekmē cilvēkus, ietekmē to darbību, uzvedību, savstarpējās attiecības. Sociālā psiholoģijā izdala šādus cilvēku ietekmēšanas veidus: sugestiju, pārliecināšanu, atdarināšanu, psiholoģisko inficēšanu (iespaidošanu). Dažkārt izdala arī tādu specifisku parādību kā modi.

Psiholoģiskā inficēšanās (iespaidošanās) - atsevišķu cilvēku un grupu īpašs psihisks stāvoklis, kas rodas cilvēku savstarpējās emocionālās (sēmapziņas) ietekmes rezultātā. Vien no šīs iespaidošanās izpausmēm ir panīķis.

Sugestija - īpašs atsevišķu individu vai grupu ietekmēšanas veids. Tā ir mērķtiecīga, neargumentāta ietekmēšana, ar informāciju gatavā veidā.

Pārliecināšana - ietekmes veids, kurā balstās uz loģiski pamatotu argumentāciju. Mārkis - panākt cilvēku savstarpējo saskāpi, savstarpējo izpratni, novērst domstarpības.

Atdarināšana - ietekmes veids, kurā ir analoģa psiholoģiskai inficēšanai un sugestijai. Taču tā galvenā atšķirība no citiem ietekmes veidiem ir tāda, ka cilvēks (apziņoti vai neapziņoti) atdarina cita cilvēka uzvedību un rīcību.

Visi šie psiholoģiskie mehānismi darbojas saskarsmes procesa rezultātā un ietekmē cilvēkus, sociālās grupas, dažādas cilvēku kopas (organizētas un neorganizētas), rada to mijiedarbību integrāciju, kā arī dezintegrāciju un sociālo diferenciaciju. Šie procesi ietekmē lielās un mazās sociālās grupas.

Pirmā jautājuma las saturs:

1. Saskarsme - ir cilvēku kontaktu nodibināšanās un attīstības process, ko nosaka cilvēku vajadzība pēc kopīgās darbības. Tā ietver apmaiņu ar informāciju, vienotas darbības atpazīgšanas izstrādāšanu un citu cilvēka uztveri un izpratni.
2. Saskarsmes procesa izdala 3 sastāvdaļas: komunikatīvo, interaktīvo, perceptīvo.
3. Saskarsmes procesā ietekmē cilvēkus. Tie apvienojas kopīgo mērķu saanīgšanai, vai arī otrādi - diferencējas atšķirīgās grupās (pat naidīgās). Sociālajā psiholoģijā izdala sekojošus cilvēku ietekmes veidus: psiholoģiskā inficēšanās (iespaidošanās), sugestija, pārliecināšana, atdarināšana.

Aplūkošu otro jautājumu tematā: "Lielo sociālo grupu psiholoģiskais raksturojums"

Sākot šīs svarīgās problēmas izklāstu, jāatzīmē, ka jautājums visumā zinātniskajā literatūrā ir izstrādāts un apskatīts, tomēr nepietiekoši. Iztirzāšu īsumā pašus svarīgākos virzienus apskatāmajā jautājumā.

Nav noteikts lielo grupu skaitliskais sastāvs. Taču iespējams izdalīt divus tipus lielajās cilvēku kopās.

Firmais tips - stihiski, gadījuma pēc izveidojušās un esmērā īslaicīgi pastāvošas cilvēku kopas, pūlis (publika). Otrais tips - sociālās grupas, šī jēdziena istajā izpratnē, ir cilvēku kopas ar viennozīmīgu pazīmi, kuras veidojušās ilgatošā attīstības gaitā un kurām ir noteikta vieta sabiedriskajās attiecībās. Pie otrā tipa lielajām sociālajām grupām pieskaita: 1) sociālās šķiras; 2) etniskās grupas (nācijas, pirkkārt); 3) profesionālās grupas; 4) demogrāfiskās grupas pēc vecuma (jaunatne, pensionāri), dzimuma.

Lielās grupas būtiski ietekmē cilvēku uzvedību, saskaršmes procesu, personības veidošanos, jo tās veido sociālās normas, vērtības, nostādnes, vajadzības makrosociālajā līmenī. Mazās sociālās grupas arī būtiski ietekmē personību. Dažkārt šī ietekme ir pat noteicoša. Taču to ietekme ir mikrosociālajā līmenī, un nespēj aizstāt lielo sociālo grupu funkcijas. Lielajās sociālajās grupās ir īpaši sociālās uzvedības regulēšanas mehānismi. Tie ir: tradīcijas, ieradumi, tikumi, dzīves veids.

Tradīcijas - darbības virziens, ko nodod nākošajām paaudzēm. Piem., darba tradīcijas.

Ieradumi - cilvēka darbības konkrētā reglamentācija, konkrētā rīcība zināmā situācijā.

Tikumi - uzskatu, vērtību kopums.

Dzīves veids - dzīvesdarbības sistēma (apskatīs atsevišķi).

Lielo grupu kopīgās īpašības nedrīkst absolūtizēt. Katram lielo grupu veidam ir savas īpatnības un nedrīkst viennozīmīgi aplūkot nācijas, šķiras, vecuma grupas. Visas šīs grupas ir savstarpēji saistītas un ietekmē cita citu. Katrā no tām tiek izstrādātas cilvēku dzīvesdarbības procesā savas vērtības, normas, kuras, savukārt, ietekmē cilvēku uzvedību, savstarpējās

attiecības, nosaka darbības mērķus un izmantojamās līdzekļus to sasniegšanai.

Zināmu psihologisko ietekmi, dažos vēsturiskās attīstības posmos, arī noteicošo, rada cilvēku šķiriskā piederība. Protams, to nedrīkst absolutizēt, uzskatīt par vienīgo un svarīgāko faktoru. Taču cilvēku piederība šķīrei, sociālam slānim (rūpniecības strādnieks, uzņēmējs, amatnieks, tirgotājs, zemnieks utt.) nosaka atšķirīgus vajadzības, sociālās intereses, veidojas īpašs cilvēka sociālais tips. Piem., zemnieks, mūsu apziņā saistās ar darba tikumu, rūpē par dabu, praktiskumu, nosvērtību. Šķīru un sociālo slāņu konkrētā sociālā vieta sabiedrībā sociālajā struktūrā veido to vajadzības un tas, savukārt, ir šķiras psiholoģijas pamats. Šķīru un sociālo slāņu psiholoģiskās īpatnības būtiski ietekmē tās sociālās lomas, ko pilda konkrētās šķiras pārstāvji un kuras tie ir apguvuši socializācijas procesā. Nozīmīga vieta šķīru psiholoģijas struktūrā ir sociālajai orientācijai. Te jāatzīmā, ka sociālā orientācija ir daudzpusīga parādība. Mūsu tematā jālevēro tikai viena tās aspekts, proti, cilvēku orientācijas, kuras nosaka savas sociālās piederības apzināšanās. Šī apzināšanās var būt skaidrāka, stingrāk izteikta, var būt arī pretrunīga, mazāk izteikta. Bet tā atspoguļo šķiras zināmu pieredzi, tās atāvokli sabiedrībā.

Jādiferencē šķiras psiholoģija un ideoloģija. Šķiras psihiskais veidols rodas uz šķiras visu locekļu tiešās dzīves pieredzes apgušanas pamata. Psiholoģija regulē cilvēku uzvedību visās dzīves sfērās, bet šīs regulācijas pamatā ir atihija un ikdienas vajadzības.

Šķiras ideoloģiju, atšķirībā no psiholoģijas, izstrādā nelielas cilvēku grupas. Tās veidotāji izvirza noteiktus mērķus, mēģina teorētiskā veidā formulēt zināmas normas, priekšstatus, praktiskas darbības programmas, piedāvāt sociālām kustībām organizētu raksturu. Šķīru ideoloģiem ir milzīga vēsturiskā atbildība. Vēsturiskā pieredze parāda, kādas graujošas sekas sabiedrības attīstībā var būt tad, ja izvirza nereālus uzdevumus, ja nav vispusīgi izanalizēti sabiedrības attīstības procesi, ja ir pārprastas tās attīstības likumskarbības. Sevišķi bīstama ir ideoloģisko štampu un dažādu dogmu

praktiska pielietošana, sabiedrības teoriju vienpusība, vulgārizācija un citi izkropļējumi. Taču Šķiras psiholoģija un ideoloģija ir cieši saistītas. Ideoloģija ir pamākumi, ja tā balstās uz reālās psiholoģijas pamatu, spēj to vispārināt, sekmēt Šķiru un elāņu nevis apzināšanos un, uz šī pamata, panākt to konsolidāciju, stabilizāciju, lai veicinātu sabiedrības attīstību.

Šķiru un elāņu psiholoģija ir vēsturiski noteikta un tā mainās sabiedrības attīstības gaitā. Šķiru psiholoģija ir vēsturiskās attīstības produkts. Tajā paliek tradīcijas, normas, vērtības. Jaunas parādības, jaunās apētākļūs, kuros nonāk Šķiras attīstības procesā, atver caur vecajiem uzskatiem, stereotīpiem. Tas var radīt pretrunas. Šķiras vajadzības attīstās straujāk, nekā priekšēstati par vērtībām, visa vērtību sistēma. Rodas neatbilstība starp reālajām vajadzībām un vērtībām. Taču Šķirai pārstāvji, ja tiem trūkst noteiktas vērtību orientācijas, nevar priekšēstati par attīstības mērķiem un interesēm, nav spējīgi pilnībā izprast arī savas vajadzības. Tieši tādas situācijas veidojas sabiedrības attīstības lūsuma apstākļos. Ideoloģijai loma pieaug šajās situācijās. Tas pilnībā ir attiecināms uz mūsdienu apstākļiem Lētvijas Republikā.

Šķiru psiholoģija savā vēsturiskajā attīstībā iziet sekojošos pamatfāzes:

1. Šķiras vajadzību stihiska attīstība.
2. Jaunu vajadzību mijiedarbība ar vērtību orientācijām un mērķiem, kuri atspoguļo Šķiras iepriekšējo pieredzi un ideoloģiskās tradīcijas, pretrunu irveidošanos šajā procesā.
3. Jaunu vērtību un mērķu "meklējumi", kuru sekmes ir atkarīgas no tā, kā attīstās Šķiras ideoloģija, kā tā atspoguļo Šķiras patiesās intereses, spēj tās iekļaut vispārcoilvērtīgajās vērtībās. Tādas ir svarīgākas atzīgas, kuras jāievēro īstenojot sabiedrības atdzimšanu. Protams, nedrīkst aizmirst sabiedrības sociāli-ekonomiskās un garīgi-tikumiskās attīstības kopīgo fonu, jo Šķiras darbojas reālos sociālos apstākļos, nevis abstrakti. Tādu tā jau ir citā problēma. Materiālu apjoms neatļauj īpaši aplūkot to. Vēlreiz jāatzīmē, ka Šķiru loma (marksistiskajā izpratnē) samazinās mūsdienu sabiedrībā gan Austrumos, gan Rietumos.

nozīmīga vieta etnosociālo grupu dzīvesdarbībā ir arī psiholoģiskiem momentiem. Sociālā psiholoģijā runā par nacionālo raksturu, īpašu cilvēku mentalitāti. Šis psiholoģiskās īpatnības jāievēro analizējot sociālos procesus. Jāatzīmē, ka ilgstoši neievēroja nāciju psiholoģiskās īpatnības. Nacionālais raksturs - nācijas vai tautības raksturīgās īpašības, kuras nosaka to kultūra, valoda, simboli, tradīcijas, ieradumi. (Angļi - konservatīvi, vācieši - akurāti, precīzi un t.t.). Tautas vēsturiskās attīstības katrs posms nosaka zināmas īpatnības tās raksturā.

Noteikt vienas tautas nacionālā rakstura iezīmes uz visiem laikiem nav iespējams, jo mainās sociālie apstākļi, mainās arī nacionālais raksturs. Nacionālais raksturs jāaplūko kontekstā ar citu faktoru (sociāli šķirisko, profesionālo, demogrāfisko) ietekmi uz cilvēku.

Par tām gan runāja un rakstīja, bet praktiskajā darbībā balstījās uz tautas nesatricināmo draudzību, un nāciju tauti, nāšanos, ignorējot nāciju atšķirības, it sevišķi psiholoģiskās. Šīs darbības rezultāti ir labi zināmi. Viens no nacionālās atmodas uzdevumiem ir likvidēt agrāko gadu darbības sekas. Tomēr jāievēro vairāki apstākļi. Pirmkārt, nacionālais raksturs ir objektīva parādība, un tas vēsturiskajā attīstībā mainās, to nedrīkst absolutizēt.

Otrkārt nacionālajā raksturā pārsvarā ir, protams, dažādas proporcijas, vispārcilvēciskās vērtības.

Treškārt, vienas tautas nacionāla rakstura īpašības nedrīkst uzskatīt par pārākām, salīdzinot ar citu tautu īpašībām, katrai tautai ir savas stiprās un vājās puses. Ja ciena savu tautu, tad jāprot cienīt un izprast arī citas tautas.

Pētot lielo sociālo grupu psiholoģiskās īpatnības, jāievēro, ka cilvēkus ietekmē ne tikai šķiras un nāciju psiholoģiskās īpatnības. Ietekmē arī vērtības un normas profesionālajā un demogrāfiskajās grupās. Mēs bieži runājam par profesionālo etiku (ārsta, zinātnieka, skolotāja utt.). Tas liecina par šādu normu esamību.

Cilvēku uzvedības zināmas normas nosaka arī to piederība dažādām demogrāfiskām grupām (jaunatne, pensionāri un c.).

Otra jautājuma īss saturs:

1. Izdala divus lielo grupu tipus: a) stībiskas, gadījuma pēc izveidojušās un īslaicīgi pastāvošas cilvēku kopas (pūlis, publika, auditorija);

b) sociālas grupas ar vienādām pazīmēm, kuras veidojušās konkrētā attīstības periodā un kurām ir konkrēta vieta sabiedriskajās attiecībās. Pie otra tipa lielajām grupām pieskaita: šķiras, etniskās grupas, profesionālās grupas, demogrāfiskās grupas.

2. Lielajās sociālajās grupās sociālo uzvedību regulē: tradīcijas, ieradumi, tikumi, dzīves veids.

3. Konkrēto šķiru un sociālo slāņu sociālā vieta sabiedrības sociālajā struktūrā veido to vajadzības. Vajadzības, savukārt, ir šķiras psiholoģijas pamats. Šķiru un slāņu psiholoģiskās īpatnības būtiski ietekmē tās sociālās lomas, kuras pilnā konkrētās šķiras pārstāvji un kuras tie ir apguvuši socializācijas procesā. Nozīmīga vieta šķiru psiholoģijas struktūrā ir sociālajai orientācijai. Šķiras psiholoģija ir vēsturiski nosacīta un tā mainās sabiedrības attīstības gaitās. Šķiru loma mūsdienu sabiedrībā samazinās.

4. Šķiru un slāņu vajadzības attīstās straujāk nekā priekšstati par vērtībām, vienā vērtību sistēmā. Var rasties pretrunas starp reālām vajadzībām un vērtībām. Ja nav priekšstata par vērtībām, nevar pilnībā izprast arī vajadzības. Veidojas konflikts, ko var masināt, izskaidrojot jaunās vērtības un apzinoties vajadzības.

5. Nacionāli aspekti psiholoģijā ietekmē nacionālo raksturu. Psiholoģiskie momenti ir saskatāmi profesionālās grupu darbībā (profesionālā ētika). Tie ir jūtami arī demogrāfiskajās grupās (vecuma psihu psiholoģija, dzimuma psiholoģija).

Tāpat aplūkošu temata trešo jautājumu: "Mazās sociālās grupās veidošanās, struktūra un dinamiskie procesi tajā".

Mazās grupās problemātika ir nesalīdzināmi labāk izpētīta nekā lielo grupu sociālās psiholoģiskās īpatnības. Mazās grupās labāka un funkcionēšanas dažādi aspekti plaši iekļauti tādu pētījumu plaši pazīstamu pētīnieku kā Č.Kuli, E.Meijo, Č.Halmena, Dz.Moreno, K.Levina un citu darbos.

Mazā grupa, atšķirībā no lielām grupām, veido to vidi, ar kuru cilvēks ir tieši saistīts un kurā risinās tā dzīvesdarbības dažādās formas. Mazā grupa skaitliski aptver no 3 līdz dažiem desmitiem cilvēku, kurus vieno kopīga darbība, tieša kontakts, emocionālās attiecības.

Grupas ir kopīgās darbības subjekts. Šī darbība vieno grupu. Grupas kopīgo darbību nosaka: a) kopīgās intereses; b) kopīgie mērķi; c) darbības vienotība.

Grupas stabilitāti nodrošina uzvedības paraugi, normas sociālās kontroles sistēma, sociālie institūti, kā arī institūti, kuri regulē tās attiecības ar citām grupām.

Reālā dzīvē ir liela mazo grupu daudzveidība un tāpēc paratāv vismaz 50 to klasifikācijas tipi.

Rietumos plaši izplatīti ir trīs mazo grupu klasifikācijas veidi:

- 1) "primārās" un "sekundārās";
- 2) "formālās" un "neformālās";
- 3) "biedru" un "referentās".

Primārās grupas - grupas, kuras izdala mazo grupu ietvaros (piem., ražošanas brigāde, iecirkņi). Brigāde - priekšāra, iecirknis - sekundārā mazā grupa.

Formālās grupas - grupas, kurās ir stingri noteiktas vien tās locekļu lomas, kas nosaka funkcionējošās normas grupās.

Neformālās grupas - tādas grupas, kurās nav noteiktas lomas, tās veidojās stihiski.

Parasti neformālās grupas veidojās formāle grupu ietvaros.

Referentās grupas - nosacītās grupas, kurās indivīds reāli nav iesaistīts, bet kuru uzvedības normas pieņem un cenšas tām sekot. Piem., cilvēks par paraugu pieņem nobileidznieku pasaules uzskatus - tas perspektīvā arī pats var kļūt par nobileidznieku.

Biedru grupas - reālas grupas, kuras veido tajās ietilpstošie biedri (locekļi).

Galvenā mazo grupu izpētes problēma - dinamiskie procesi tajās. Mazā grupa ir īpaša saskarsmes vide. Tieši šeit līdz katram cilvēkam nonāk tās normas, vērtības, nostādnas, orientācija, kuras ir izveidojušās lielajās grupās. Šeit notiek arī pretēja process. Personība realizē apgūtās vērtības, notiek arī vērtību korekcija, pilnveidošana, bagātināšana. Grupās nepār-

traukti notiek psiholoģiski dinamiskie procesi. Izdala trīs galvenos mazo grupu dinamisko procesu veidus: 1) grupas veidošanās; 2) grupas līdera tapšana; 3) kolektīva tapšana.

Mazās grupas veidošanās process ir objektīva parādība. Parasti tās rodas sakarā ar kādas sociālās organizācijas vai institūta attīstību. To determinē pati sabiedrības funkcionēšana. Bet ārējie apstākļi ir tikai mazās grupas veidošanās priekšnosacījumi. Sarežģīti procesi norisinās pašā grupā. Ja veidojās grupa no jauna, tad tajā cilvēku saskarsmes rezultātā tūp jaunas normas, jaunas vērtību orientācijas. Veidojās grupas psiholoģiskais klimats. Notiek grupas konsolidācija.

Ja grupa pastāv jau ilgāku laiku un tajā ienāk jauni locekļi, tad tie bieži izjūt, tā saucamo grupas psiholoģisko spiedienu, resp., tiem tiek uzspiestas grupā pieņemtās normas un vērtības. Šajā gadījumā var būt konformā vai nonkonformā reakcija. (Pakļaušanās vai pretestība šīm normām).

Kopīgas darbības rezultātā veidojās grupa. Taču grupā notiek izmaiņas kopīgas darbības procesā. Mainās kā pati grupa, tā arī to veidojošie cilvēki.

Būtiska nozīme grupas dzīvē ir tās līderim. No tā lielā mērā ir atkarīgas savstarpējās attiecības grupā, grupas vienotība, organizētība, spēja pildīt savas sociālās funkcijas. Līdere problēma ir grupas problēma, jo bez grupas nav līdera. Ir vairākas teorijas, kurās skaidro līderu rašanās cēloņus. (St. Ipašību teorija, situācijas teorija, sintētiskā teorija). Taču nesakarīgi no tā, kādēļ radies līderis, tā nozīme grupas dzīvē ir būtiska. Izdala līderu vadības stilus (autoritārais, demokrātiskais, liberālais), kas lielā mērā nosaka mazās grupas darbības efektivitāti.

Organiskā saistībā ar līdera problēmu ir arī lēmumu pieņemšanas prakse mazajās grupās. Grupas kolektīvais lēmums ir efektīvāks, tā izpildi vieglāk nodrošināt. Lēmumu pieņemšanas gaitā visi grupas locekļi jāpārlicina par tā vai cita lēmuma nepieciešamību. Ja lēmums ir uzspiests, ja tā normas nav

saprotamas, tad prasības ir pretrunā ar grupas locekļu uzskatiem. Tāda lēmuma mūža nebūs ilgs, to nevarēs izpildīt. Lēmumu pieņemšanas gaitā notiek diskusijas, grupas locekļu vienošanās saskaņošanu. Tas var sekmēt grupas konsolidāciju, var arī radīt pretēju efektu. Viss ir atkarīgs no tā, kādu problēmu apspriež un kā šī apspriešana notiek.

Beidzot, apskatot trešo jautājumu, atzīmēšu, ka darbības efektivitāte mazās grupās lielā mērā ir atkarīga no to cilvēku īpašībām, kas grupu veido. Kopumā visi dinamiskie procesi mazajā grupā nosaka grupas sociāli psiholoģisko klimatu.

Trešā jautājuma las saburs:

1. Mazās grupas veido to sociālo vidi, ar kuru cilvēks ir tieši saistīts visu savu mūžu. Mazā grupa skatļiski apvieno no 3 līdz vairākiem desmitiem cilvēku, kurus vieno kopīga darbība, tiešs kontakts, emocionālās attiecības.

2. Reālajā dzīvē ir ļoti liela mazo grupu daudzveidība, ir vairāki desmiti to klasifikāciju. Visizplatītākās mazo grupu klasifikācijas ir: a) "primārās" un "sekundārās"; b) "forālās" un "neformālās"; c) "biedru" un "referenču".

3. Mazajās grupās nepārtraukti risinās dinamiskie (psiholoģiskie) procesi. Izdala trīs galvenos dinamisko procesu veidus: a) grupas veidošanās; b) grupas līderu tapšana; c) kolektīva lēmuma pieņemšana.

Kopumā visi mazajā grupā notiekošie dinamiskie procesi nosaka to sociāli psiholoģisko atmosfēru, kas dominē tajā.

Aplūkošu pēdējo jautājumu temātā "Cilvēku kopas, kuru veidošanās pamatā ir uzvedība" (ārpuskolektīvā uzvedība)

Izklāstot temata otro jautājumu, atzīmēju, ka ir cilvēku lielo kopību divi tipi.

Sociālās grupas, kopības un stihiski, gadījuma pēc izveidojušās un samērā ilgaicīgi pastāvošas cilvēku kopas. Sociālo grupu psiholoģiskās īpatnības īsumā jau ir aplūkotas. Tagad apskatīšu īpatnības stihiski izveidojušās cilvēku kopās.

Mēs visi no savas dzīves pieredzes zinām, ka dažkārt nonākam cilvēku lielu masu koncentrācijas vietās, (Manifestācijas, dažādas etniskās akcijas, dumpis utt.). Šīs masas bieži darbojas neorganizēti, etniski, taču uzrāda milzīgu darbības enerģiju (dažkārt arī graužošu). Tās pamatā ir zemapziņas procesi.

Šīs cilvēku neorganizētās kopas, kuru uzvedībā ir kopīgas iezīmes, iedala divās daļās: pūlis un publika.

Pūlis - īslaicīga cilvēku lielu masu (skaita) koncentrācija konkrētā teritorijā, kas nodrošina tiešos kontaktus starp cilvēkiem, spēja spontāni un vienlaicīgi reaģēt uz vieniem un tiem pašiem stimuliem.

Pūlis dažkārt ir pilnīgi svešu, gadījuma cilvēku, kopa, stāv kuriem nav nekādu iekšēja sakaru, un tie kļūst par kopību tikai tad, kad mēs, kāds tos vieno kāda kopēja lieta, attieksmē pret kādu notikumu, cilvēku. Tas padara tos par "mēs" pretstatā "vieni". Pūļu rašanās pamats bieži ir ar izteikti negatīvu, graužošu novirzi.

Cilvēks, nonācis pūlī, izjūt tā ietekmi, tā noslieces, spēles, stiprinās pūļa ietekmē. Individua psihiskais stāvoklis pūlī izmainās: 1) paaugstinās tā emocionalitāte; 2) pastiprinās tā pakļaušanās sugestijai; 3) samazinās atbildības sajūta par savu rīcību; 4) pastiprinās spēje, kuras sastāvā ir anonimitātes izjūta.

Dažādos pūļos šī ietekme būs dažāda. To nosaka situācija, subjektīvie apstākļi, tikumiskie faktori.

Ir vairākas pūļu klasifikācijas, no kurām svarīgākā ir pūļu klasifikācija pēc tā uzvedības rakstura. Pēc šīs pazīmes izdala 4 tipus:

1) gadījuma pūlis (piem., zīpkāriģie pie transporta sadursmes vietas; 2) ekspresīvais pūlis (pūlis, kurš kopīgi priesājas vai bēdājas sakarā ar kādu notikumu); 3) konvencionālais pūlis (ārpus parastām robežām uzbudinātais pūlis, piem., sporta pasākumā); 4) dinamiskais (darbojošais) pūlis, resp. pūlis, kurš aktīvi darbojas attiecībā pret kādu objektu. Ir vairāki dinamiskā pūļa veidi. (Sācēšanās (revolucionārais), agresīvais bēgošais, eskatāzes). Ļoti raksturīga starp tiem ir sācēšanās (revolucionārais) pūlis, kuru vieno kopīga idejiskā plat-

forma. Tam ir milzīga graujošais spēks. Šajā pūlī iespējams, zināmos apstākļos, ieviest arī noteiktu organizatorisko elementu. Citos pūļos pavaidos to izdarīt gandrīz nav iespējams.

Pūlis darbojas impulsīvi, emocionāli, tā rīcību nenosaka kaut kādas normas. Polarizācija sociāli psiholoģiski ietekmē tā locekļus. Šai ietekmei var būt izsliecīga, var būt arī ilgstoša rakstura (emocionālais pacēlums vai arī atpūti - depresija).

Ipaša pūļa stāvoklis ir panika (bēgošs pūlis), ko izraisa vardarbība, dabas stihiskie procesi (piem., zemestrīce), ugunsgrēki. Citai ar paniku izmanto šādus līdzekļus.

a) ušģinājumi organizēt pūli; b) ja panika rodas no tā, ka nav informācijas par kādu notikumu, tad tāda informācija ir jāsniedz; c) pūļa uzmanības novirzīšana no bailu avota (piem.; kopīga dziedāšana); d) tehnisko līdzekļu (akalrugu, radio un citu) izmantošana. Pūli dažkārt izmanto dažādu politisko akciju īstenošanā. (piem., 1990.g.15.maijs, Rīga). Viņi šie pūļa darbības aspekti jāzin ikdienas dzīvē, un katram tā dalībniekam jāizprot pūļa darbības nolūki. Cita stihisko cilvēku lielo kopu paveids ir publika. Publiku, savukārt, iedala divās daļās: a) pulcinātu vienā vietā - auditorijā; b) tā, kura nav sapulcināta vienā vietā, bet kurā ir vienāda vērtību orientācija, nostādnes, vērtības (viena žurnāla lasītāji). Tādu publiku uzskata par polarizētu masu.

Auditorija veidojas dažādos gadījumos - koncerti, teātra izrādes, lekcijas. Auditorijai var būt dažādi mērķi - izglabājošie, izklaidējošie. Tāču var rasties kopīgas psihiskās reakcijas, vienāda rakstura emocijas, var veidoties solidaritātes jūtas, var arī rasties agresivitāte.

Polarizētai masai nav tiešu kontaktu starp tās locekļiem, nav kopīgu emociju, taču literatūrā ir aprakstīti gadījumi, kad radiopārraižu klausītāji (ASV 1938.g.) ir pakļuvuši panikai, beidoties no maršlešu uzbrukuma. Polarizēta masa - (nepulcināta publika) bieži veidojas kopīgs viedoklis par to vai citu jautājumu. (jo saņem vienu un to pašu informāciju). Tā ir gatava arī kopīgai darbībai. Polarizēta masa dažkārt kalpo par pamatu modes veidošanai un tās izmaiņam.

Puļa un publikas loma kļūst sevišķi nozīmīga sociālā lūzuma apstākļos, sabiedrībā, kad notiek radikālas izmaiņas sabiedrības dzīvē, atmirst vecās un veidojas jaunās sociālās vērtības.

Ceturrtā jautājuma kopsavilkums:

1. Cilvēku neorganizētas kopas, kurām ir kopīgas iezīmes uzvedībā, iedala divās daļās: pūlis un publika.
2. Pūlis - Islaicīga cilvēku lielu masu koncentrācija noteiktā teritorijā, spēja, kas nodrošina tiešos cilvēku kontaktus, spēja spontāni un vienlaicīgi reaģēt uz vieniem un tiem pašiem stimuliem.
3. Publiku, savukārt, iedala divās daļās - pulcinātu viens vietā - auditorija (dažādu pasākumu apmeklētāji) un tadu, kuriem kopīgas intereses, bet ir v tiešo kontaktu (žurnālu, laikrakstu lasītāji) - polarizētā masa.
4. Puļa un publikas loma kļūst sevišķi nozīmīga sociālā lūzuma apstākļos sabiedrībā, tad, kad notiek radikālas izmaiņas sabiedrības dzīvē, atmirst vecās un veidojas jaunās sociālās vērtības.

Bibliogrāfisks saraksts

- Андреева Т.М. Социальная психология. М.: Изд-во МГУ, 1980. - 415 с.
- Буева Л.М. Человек - деятельность и общение. М.: Мысль, 1978. - 216 с.
- Квган М.С. Мир общения. М.: Политиздат, 1988. - 319 с.
- Психология. Словарь/Под общ.ред. Петровского А.В. Ярославского М.Т. М.: Политиздат, 1990. - 494 с.
- Социальная психология/Под общ.ред. Г.Здвечного Г.П. и Шерковина Ю.А. М.: Политиздат, 1975. - С.117-153.
- Щельянский Я. Элементарные понятия социологии.-М.: Прогресс, 1969. - 240 с.

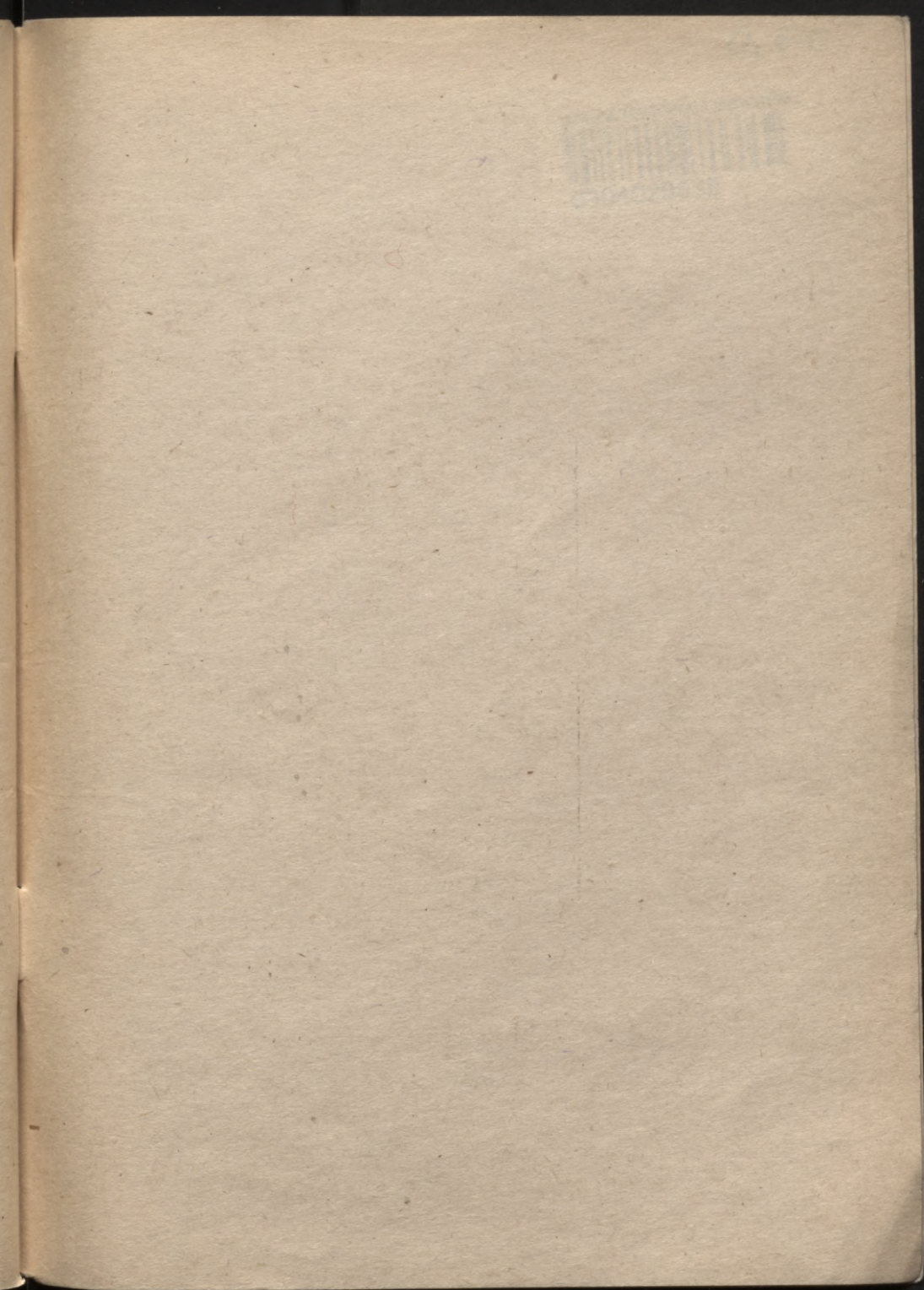
Satura rādītājs

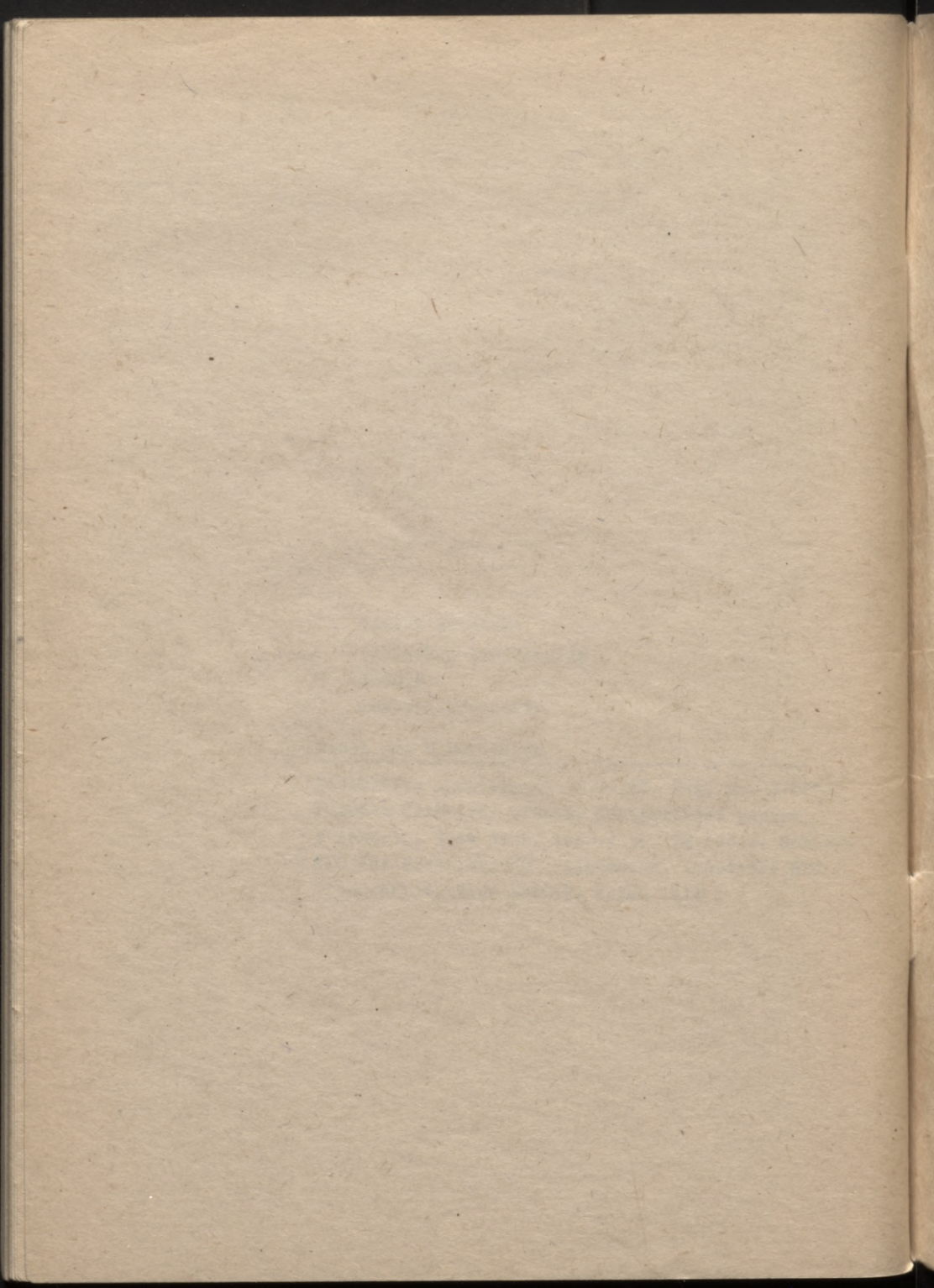
	lpp.
Ievada vieta	3
1.temats. Socioloģija kā zinātne	6
2.temats. Sabiedrība kā sociālā sistēma	18
3.temats. Sociālās sistēmas un personība. Personības socializācija.....	34
4.temats. Sabiedrības sociālā struktūra	54
5.temats. Darba kolektīvs kā īpaša cilvēku sociālā kopība	75
6.temats. Ģimenes socioloģija	91
7.temats. Lielo un mazo grupu sociāli psiholoģiskās īpatnības	109

Elmārs Mūrnieks
VISPĀRĒJĀ SOCIOLŌĢIJA
I daļa
Lekciju konspekts

Redak.ore D.Pakalniņa

Parakstīta iespiešanai 28.11.98. Reg. nr. 2-0282.
Formāts 60x84/16. Ofsets. Tipogrāfijas papīrs.
8 iesp.l., 7,44 uzsk. iesp.l., 6, 72 izd.l. Metiens
400 eks Pasūt.nr. 99 Līgumcēnā. Iespiesta RTU
Tipogrāfijā, Rīgā 226047, Kaļķu ielā 1.

0.60

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304029538

Kontrollkemplärs

93-3
—
805 I